

•

Dad, daraz û haqanîyet

•

Abdusamet Yîgît

Abdusamet yigit
Dad, daraz û haqanîyet
@Weşanên SORAN e

Berlin/ çile 2016
Çap 1.
Berg design: Gazin han

email: han-grafik@hotmail.de

Çap û Grêdan :
Concept Medienhaus GmbH
Bülowlstr. 56-57 10783 Berlîn

ISBN 978-3-945956-00-7

DAD, DARAZ Û HAQANÎYET

Mijara têngîna dadê, hertimî di rojava me mirovan da bûya. Wê mirov çawa nêzîk bibe, di wê çerçoveyê de li ser nêzîkatîyek ku ew di wê çerçoveyê de 'rast' dihê hanîn li ser ziman, wê bi wê re wateyekê jî werêne ser ziman. Em dema ku bahse têngîna dadê bikin, divê ku em bi dîroka civakê re ji destpêka pêşketina civatîtiyê ve dîrokê di ahenga pêşketina wê re werênina ser ziman. Dad jî, daraz jî û haqanîyet jî, sê gotinên ku em di çerçoveya têngîna û felsefeya dadê de ku nikarin ji hevdû cuda werênina li ser ziman in. Di vê çerçoveyê de giringa ku bi têngîneka felsefîkî ku mirov wan bi hevdû re di çerçoveya 'helwesta dadî' de werêne ser ziman.

Dad, her wusa, dema ku bahse wê dihê kirin, wê di cih de daraz û darazkirin werê berbîra me. Bi wê re jî, wê her wusa 'rast' darazkirin û li gorî ya rast darazkirin, wê were berbîra me. Em di çerçoveya felsefeya dadê de çi dikarin ji vê gotina 'rast darazkirinê' fahm bikin? Tiştê ku em di serî de fahm bikin, weke ku di roja me de bi gotina 'hanîna li cih a dadê' re dikarin wê fahm bikin. Ev gotina hanîna dadê li cih jî, wê têngîneka di çerçoveya 'rastiyê' de bide me. Yanî, bi gotinaka din, têngîna rastiyê, li vir, weke ku mirov ji wê fahm dike di çerçoveya nêzîkatî, helwest û kirina mirov de xwe bi awayekê dihêne ser ziman.

Salixkirina gotina 'rastiyê' wê di nava hemû têngînen felsefîkî de weke rastîyekê bê. Her wusa wê hewl bê dayîn ku pêşî ya rast çî ya ku ew were fahmkirin. Piştî ku ew hat fahmkirin û pê de, êdî li ser wê re hanîna li ser ziman dibê. Rastî, di vê çerçoveyê de weke rastîyeka felsefîkî ya dîtbar a. Di vê çerçoveyê de dema ku mirov di çerçoveya hizra felsefeyê de werênina ser ziman, wê weke têngîneka ku hatî bidest xistin jî bê. Lê li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku dema ku em bahse têngîna rastiyê dikin, her wusa li ser 'şenberîyekê' re mirov bahse wê dike. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov wê yekê jî werêne ser ziman ku aqilê felsefeyê, bi wê re li ser kirinê re wê xwe werêne ser ziman. Dema ku em li ser têngîna û felsefeya dadê re jî, li wê dihizirin, her wusa mirov 'di çerçoveya wê bûyîna wê kirina ku bûyî' de wê fahm bike û werêne ser ziman. Felsefeya dadê, pêş-dîtina wê, ku em weke têngîna wê ya 'metafîzîkî' ya wê jî werênina ser ziman, wê ji destpêkirina ku bûyî û ku hatî salixkirin re bi gihiştina daraza wê re wê xwe werêne ser ziman.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku felsefeya dadê, weke têtîneka ku em divê ku divê çerçoveyê de li ser wê baş serî wastênina. Em dema ku li dîroka civatîtiyê û bigîştî li dîroka mirovatiyê dinerin jî, di temenê pirranîya bûyîn û kirinên ne baş de, nebûna wê têtîna dadî heya. Her wusa, kurdên berê ên 'êzdayî' bi gotinekê têtîneka xwe ya dadî dihanîn li ser ziman. Di gotin ku 'ya ku tu ji xwe re rast nebînê, ji tu kesekî din re jî nexweza û neke'. Ev gotin, wê piştî di nava baweriyên piştî ên ku tên ên weke îslamê de jî bicîh bibe. Lê li gorî gîyane û vê gotinê tevgerîn jî, wê zêde nebê. ..

Di aslê xwe de dema ku mirov car bi car bahse 'ji rastiyê dûr kirinê' dike de jî, hinekî weke kirdeyeka vîşarî di nava wê de ev têtîna dadî bi darazîya wê re xwe dide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de mirov dikarê hinekî jî li ser kirin û tevgera re jî wê bike ku fahm bike û werêne ser ziman.

Dad, hinekî jî, bi kirina mirov re rastîya tevgerîya mirov a di jîyanê de ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de divê ku mirov weke têtîneka ku bi jîyanê civatî re di nava wê de pêşketî jî werêne ser ziman. Her wusa, têtîna dadê, di vê çerçoveyê de wê weke têtîneka şariştanî bê. Em dema ku bahse şariştanîyê û pêvajoyên wê ên ku pêşdikevin bike, wê li vir, dad bi pergale wê ya di nava jîyane şariştanîyê re weke mijaraka sereka jî bê ku xwe bide dîyarkirin bê. Di vê çerçoveyê de dad û şariştanî, wê du gotinên ku em divê ku wan bi hevdu re werênina li ser ziman bin. Bi wê re jî, her wusa, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku rast tevgerîn û ankû nîşandina tevgera rast, wê bi têtînen felsefîkî re jî, weke ku di temenê lêgerîn û lêkolînên wan ên hizrî de jî bê. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov rastîya têtîna felsefeya dadê, weke kirdeyeka vîşarî ya lêgerîn û lêkolînên hizrî jî werêne ser ziman. Di dewama wê de mirov dibînê ku bi felsefeyê re wê aqilê vacê pêş bikeve. Li vir, wê jî, weke darazakê mirov divê ku hilde li dest. Her wusa vac, wê di temenê tevgerên mirov ên ku mirov dide jî bê. Carna jî, wê ne di temenê wê de bê. Lê dema ku mirov bidest şirovekirina wan tevgerên xwe kir û ankû kir ku va vebêjê, wê hingê, bike ku sedem û ankû hêncetna vacî ji wan re bibînê ku xwe 'rast' û ankû 'bi maf' derxe li ser wê kirin û ankû tevgerê re. Ev jî, wê weke rastîyaka darazî ya hizrî, felsefîkî û têtîn jî bê.

Em li vir, divê ku vê yekê jî, werênina ser ziman ku têtîna dadê, weke têtîneka hemdem di roja me de bi gotina 'dada demokratîk' pirr zêde li pêş a. Emê li jêr, li ser vê gotinê jî bisekin in. Lê li vir, weke çend gotinan jî bê, di destpêkê de mirov dikarê di derbarê wê de werêne ser ziman. Ji

ber ku ev gotin û gotinên bi vî rengî, wê xwediyê mejûyeka têtîni ya bi dîrok û pêşketina civakê re jî bin.

Li vir, bi dada demokratîk re, pêşî qastî tevgerîneka 'wekehev' dihê kirin. Yanî, bi gotinaka din, li ser têtîna azadîyê re bahse mafê mirovan dike. Mafê mirovan ê jîyanê, xwezayî ya. Her wusa, her zindiyê ku li jîyanê dijî, mafê wê yê jîyanê heya. Di felsefeya Zerdestîyê de jî, her wusa nêzîkatîyaka bi vî rengî li têtîna mafê jîyanê heya. Bi têtîna, 'weke xwe dîtîne', dike ku werêne ser ziman. Weke ku çawa ku mirov rêz û hûmetê ji maf û azadiya xwe ya jîyanê re digirê, divê ku mirov ji ya zindiyên din re jî bigrê. Lê li vir, divê ku mirov vê yekê jî bixamgînî werêne ser ziman ku bîaqilbûna mirov, dem bi dem ji destpêka wê û heta roja me, bûya temenê bêdadî û nerast tevgerînên mirov ên li hemberî mafê jîyanê ên zindiyên dervî wî. Her wusa, weke ku carna pêşîyên me kurdan digotin, 'aqil, temenê wê ya ku mirov ya rast çî ya ku wê kifş bike û bibîne ya' ya. Lê li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman, aqil, weke ku li ser xwezayê û zindiyên din re bûya temenê 'kibra' di dil û serê mirov de jî.

Her wusa, ev jî, wê bi dîrokê re temenê gelek pêvajoyên şariştanîyê ên bi şer û pevçûnan jî bê. Her wusa, mirov, di vê çerçoveyê de vê jî werêne ser ziman ku aqilê mirov, rastîyê bi xwe re bi dîtina xwe re dike ku werêne ser ziman.

Di serî de li vir, wusa dihê dîtîna ku mirov bo pêşxistina têtîneka rast ya dadî a bi darazî, divê ku mirov pêvajoyên pêşketina aqil jî rast hilde li dest û bixwêne. Bi wê re divê ku mirov têtîneka rast ya ku mirov bi wê nêzîkatîyê bide nîşandin kifş bike. Bi wê re jî, êdî mirov rast tevbigirihê.

Rastî çî ya? Wê pirr zêde li ser wê aqil werê ser ziman. Di çerçoveya têtîni û felsefeya dadê de digihîjê têtîneka bi azadîya mirov re jî. Her wusa, di vê çerçoveyê de divê ku mirov vê yekê jî, bi wê re kifş bike û werêne ser ziman ku aqilê mirov, weke rastîya mirov a darazî jî di vê çerçoveyê de xwe dide dîyarkirin. Hizirkirina mirov, di vê çerçoveyê de daraza mirov a. Mirov, di ancama hizirkirina xwe de digihîjê wê ancamê ku mirov wê çawa tevbigirihê. Her wusa mirov wê çawa gave xwe biavêje. Kirin, li vir, weke ku wê piştî ku ew bû û pê de, wê xwediyê şenberîyekê bê. Têtîna dadê, vê yekê dike ku kifş bike û wê salix bike.

Aqilê mirov, divê ku mirov werêne ser ziman ku her kirinên ku di wê de bikifşkirî ku hatina kirin, wê ew bi têtîneka darazî ya aqilî werina ser ziman. Her wusa her kirin, li vir, weke têtînekê jî ya. Lê li vir, dema ku em bahse têtîna dadê bikin, divê ku mirov bi têtîneka wê ya nêzîkatî ya teybet re werêne ser ziman. Di demên bûhûrî ên jîyan û şariştanîyê de

mirov, bi kirinên xwe re nêzîkatîya xwe li hemberî hevdû dide dîyarkirin. Wê çawa li hevdû nêzîkatîyê bike, gotinê ji hevdû re bibêje û her wusa rastîya hevdû bibînê, di vê çerçoveyê de bi aqilê xwe wê kifş dike. Di destpêkên civatîyê de dema ku mirov di nava jîyanê de bicihbû û pê de, wê mal û malbata xwe ava bike. Ew mal û malbat, wê xwedîyê xwedanên xwe yên 'teybet' bê. Wê xwedîyê ardê ku lê coht dike û diçênê bê. Her wusa, wê xwedîyê sawalên ku kedî kirina bê. Ev jî, wê bi têngînî di mejiyê mirovan de bicih bibe ku ew yên wê malê û wê keseyetîyê na. Wê dest newê avêtin li wan. Ew mal jî, wê di destpêkê de bi wan jîyane xwe bide domandin. Wê bi wan bijî. Her wusa, ev jî, dibê mafê jîyanê yê wê mal û malbatê ku li ser xwedanên wê yên malbatî re.

Xwedan('mulkîyet')ên malbatî, wê temenê wê bin. Her wusa, wê li ser wê re têngîna aîdîyetê û ankû ya 'yawêtîyê' wê pêş bikeve. Li ser wê re jî, malbat, wê bi wê re jîyane xwe bijî. Em dema ku li destpêkên şariştaniyê dinêrin, em dibînin û kifş dikin ku di vê çerçoveyê de wê hin bi hin kifşkirinên rewistî jî wê werênina kifş kirin. Di aslê xwe de di çerçova û hîmê têngîna darazî a dadê de wê rewist, weke têngîneka giring ya ku pêş dikeve bê. Emê, bikin ku wê jî bi rastîya wê re fahm bikin. Di dewama wê de mirov dikarê bahse têngîna dadê bi ya rewistê re bike. Her wusa, di vê çerçoveyê de têngîna dadê, dema ku mirov li ser wê dihizirê, her wusa aliyê wê rewistî xwe dide dîyarkirin.

Felsefeya dadê, her wusa, bi pêşketina wê ya di jîyanê de re wê têngîna 'hebûnê', ya 'zanebûnê' û bi wê re ya nîrx û ankû restê, bi hevdû re hilde li dest. Her wusa, çi weke nîrx, mirov dikarê bibînê, çawa bibînê û çi bibînê û hwd. Di vê çerçoveyê de weke aliyekî giring ê vir bê. Felsefeya dadê, wê di vê çerçoveyê de xwe bi pêvajoya jîyane civatî re werêne ser ziman. Têngînen aqilî ên jîyanê wê di vê çerçoveyê de kifşkar bin. Em li vir divê ku vê yekê jî werênina ser ziman ku wê têngîna dadî, bi pêşketina wê re bi demê re rengê nêzîkatîyê bide dîyarkirin.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku di serî de bi felsefîkî, têngîna 'nêzîkatîyê', giring dibê ku mirov şîroveyekê li ser wê bike. Wê çawa nêzîkatî bibe û bi çi awayê bibe, her wusa wê di vê çerçoveyê de bide dîyarkirin. Hizirkirinên mirov, di kifşkirin wê de giring dibin.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku aqilê civatê, wê giring bê ku mirov werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de ji xwe hizirkirina mirov, wê di çerçoveya wê de bê. Kifşkirina mirov a bîaqilî, wê di temenê nêzîkatîya mirov de bê. Felsefe, karekî wê heya. Ew jî, ew a ku di vê

kifşkirinê û pêvajoyên wê de xwedî weyn a. Her wusa, felsefe, têgîna pîrsgirêkê ku dihêne ser ziman, wê di çerçoveya nêzîkatîyê de werêne ser ziman.

Têgîna dadî, hinekî jî bi rengê jîyankirin û birêveçûna jîyanê ve girêdayî ya. Dema ku mirov di vê çerçoveyê de li wê binerê, wê çaxê, felsefeya ramyarîyê û ya rewîstê û hwd, wê bi wan re di çerçoveyekê de xwediyê hevbeşiyên civatî bê. Li vir, têkilîya rêveberîyê û têgîna ramyarîyê, li ser nêzîkatîya wê ya li civatê û beşên wê re xwe dide dîyarkirin. Her wusa, nêzîkatîya wê li mirov re xwe dide dîyarkirin. Di nava wê têgîna dadî, ramyarî, rewîstî û hwd de bi jîyane civatê re mirov çawa hatîya şîrovekirin û dîtin, wê weke aliyekî kifşkar ê di temenê nêzîkatîyê de bê. Li vir, bi nerîna herênî('pozitiv') û ya objektîf, divê ku mirov werêne ser ziman.

Ev herdû nêzîkatî, di çerçoveya têgînên dadî de jî, wê xwediyê rengekî kifşkirinê bin. Mirov, di nava rengê nêzîkatîya xwe ya darazî de bi herênî ya û ankû objektîf a, wê li vir, weke aliyekî giring bê. Têgîna dadê, li vir, di nava jîyane civatê de wê li ser van herdû nêzîkatîyan re xwe werêne ser ziman. Li vir, di çerçoveya nêzîkarîya 'dozgerê' roja me de li mijarê bihizirin. Dozger, wê têgîna dewletê ya destûrî, esas bigrê. Her wusa, li ser wê re ew, wê tenê li wê bihizirê. Li wê aliyê pozîtîv, li berçav nagirê. Li vir, divê ku mirov werêne ser ziman ku dema ku dozger bi nêzîkatîya destûra welêt dinerê. Her wusa, ev dikarê di kirinê de bi herênî jî xwe bide dîyarkirin û ankû ne bi herênî jî bide dîyarkirin.

Li vir, 'nêzîkatîya dadî', wê xwe bi awayekî dîyarî wê xwe bide dîyarkirin. Li vir, restên ku mirov bahse wan bike, wê weke restna civatî bin. Di nava civatê de jîyane ku heya, her wusa, bi têkilîyên wan ên bi hevdû re û her wusa parastin mafê jîyanê, wê di vê çerçoveyê de weke esasê têgîna dadî bê. Têgîna dadî, li vir, divê ku mirov bi dîrokê re wê fahm bike. Her wusa bi felsefeyê re wê hilde li dest. Felsefe, bi dîroka wê ya aqil û zanebûnê re wê wê fahmkirinaka giring bê ku mirov li vir wê bibîr bike. Her wusa, dadwer û dadger jî, giriga ku xwediyê têgîna dîroka aqil û felsefeyê bê. Bi civatê û pêşketina wê re daraz û hikmê herênî, wê hertimî temenê pêşketina wê bê. Bi aliyê herênî('pozîtîv') ve, wê pêşketina xwe bide domandin û dîyarkirin. Ev jî, weke teybetîyeka pêşketina têgîna dadîyê ya bi jîyane civatê re ya. Minaqe vê jî, ew a ku heta roja me, di nava civate kurd de jî, gelek kevneşopîyên ku di demên bûhûrî de ku weke 'destûr' dihatina bikarhanîn, wê di demên piştre de gelek ji wan newina bikarhanîn. Wê naqandinek di nava wan de bibê. Li vir, têgîna pêşketinê

ya civatî ku di temenê wê de ya, divê ku mirov werêne ser ziman. Her wusa têngîna civatê ya pêşketinê ku bi xwe re hertimî bike ku bi aliyê herênî de gûharînê di destûrên civatî de çê bike, wê karibê di ahengekê de bi hevdû re pêşketina civatê xwe bide diyarkirin. Pêşketina jîyane civatî û gûharîna têngîni ya darazîyê, wê li vir, weke ku bi hevdû re hoyandî bin. Di dîrokê de, ev hatîya dîtin û piştrast kitin ku dema ku pêşketin di nava jîyane civatê de bû û li gorî wê gûharîn di rêzikên wê yên destûrî ên rêvebirina wê de nebûn, wê temenê pîrsgirêkên civatî ên navxweyî jî bê. Her wusa, wê hingê, destûrên ku hena, wê hin bi hin hikmên xwe ji nava civatê ji dest bidin. Wê li wan hisandin nebê. Di serî de, ev çi dide nîşandin? Ev, wê dide nîşandin ku weke ku çawa ku bi kevneşopîyê re gotina 'rûmetê' em bahse wê dikin, her wusa bi ya destûrê jî herênî('pozitiv')ya wê jî, giringa ku bi wê re di vê çerçoveyê de bi wê pêşketinê re bahse wê bike. Têngîna herênîya destûrî, her wusa temenê wê yê gûharînê ê li gorî pêşketina civatî jî bi xwe re dihêne ser ziman. Bo vê yekê, giringa ku mirov vê têngîna herênî a destûrî baş fahm bike.

Têngîna herênî a destûrî, her wusa, wê xwediyê hoyandinaka bi pêşketina nava civatê re bê. Her wusa, çendî ku pêşketinên civatî ên navxweyî li berçav girt di şîroveya xwe de wê xwe bi destûrî ji hatina berhevdû ya di nava civatê de jî ji wê xilas bike. Li vir, di serî de bi têngîna pêşketina civatê û herênîya destûrî re tiştekî giring dihê kifşkirin. Ew jî, ew a ku rastîya civatê bi rengê pêşketina wê re rêz ji wê re were girtin û were esas girtin. Çendî ku di vê çerçoveyê de ew esas girtin kir jî, wê temenê 'meşrûtiya' xwe jî bi wê re di nava jîyane civatê de biparêzê. Meşrûtî, hinekî jî, ji wê rastiyê tê. Em li vir, divê ku vê yekê jî, bi wê re werênina ser ziman ku meşrûtî, wê rengê herêkirina destûrî ya ji aliyê girseyê ve bê. Lê ev tenê wê ne bes bê. Heta ku di nava civatekê ku ji sadî sad hemû andamê wê ji wê destûrê re bêjin herê û wê herê bikin jî, dema ku aliyê wê herênî('pozitiv') kêmbê û her wusa rastîya civatê li berçavan ne girtibê, wê ev hertimî wê meşrûtiya wê bike berlêpîrsînê de. Yanî, li vir, divê ku mirov bibêje ku herêkirina ji aliyê girseya civatê ve, wê tenê lingekî wê yê meşrûtiyê bê. Lingê din jî, wê rastîtiya wê têngîni ya civatî bê. Minaq, ez bi rest('norm')ên roja me bibêjim ku çendî destûrek ji aliyê hemû hemwelatîyên welatekî ve hatibê herêkirin jî ku ne bi têngîna 'mafê mirovan' û parastina wê bê, wê lingekî wê yê meşrûtiyê ê li ser têngîna wê re wê kêmbê. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov bo meşrûtiyê, van herdû lingan bi hevdû re li berçav bigrê û wê werêne ser ziman.

Di serdemên bûhûrî de her wusa di nava civatan de ku bahse pêşketinê dihê kirin, wê bi rengê jîyane wê re bê xwestin ku were hanîn li ser ziman. Wê ew pêşketina wê jî bi destûrî û kevneşopîyên wê re were dîtin û ser ziman. Di vê çerçoveyê de têngîna dadî a destûrî, li şûn nanerê. Hertimî li pêş dinerê. Ev bi rastîya têngînî û bi xate pêşketina civatî re jî wusa ya. Ber ku, civat, hertimî bi pêşketina xwe re hertimî bi pêşve diçe. Bo vê yekê, di vê çerçoveyê de wê hertimî li ser esasê herêkirina girseya civatê û her wusa rastbûna wê ya li gorî nirxên demê û hwd re, wê ew were ser ziman. Dema ku em bahse rengê jîyanê dikin, em bahse rengê pêşketina civatî dikin. Her wusa, ew rengê jîyanê dihê bi destûrkirin. Li ser wê destûrîyê re kevneşopî diafirin. Her wusa, civat, bi kevneşopîyê re xwediyê destûrên xwe yên rêvebirinê ên ne nivîsandî (*carna jî nivîsandî*) ya. Têngîna destûrî ya roja me ku bahse wê dihê kirin, her wusa, wê ev herdû bi hevdû re bi wê re bi wateyê werina ser ziman.

Felsefe, weke ku di hemû beşên din ên têngînî û zanebûnê de ku asoyekê dide mirov, her wusa, wê di têngîna dadê de jî, di çerçoveya daraza mirov de çerçoveyeka hizrî ya civatî, û 'rast' karibê bi xwe re bi mirov re biafirêne. Felsefe, hertimî temenê wê ya ku mirov ji wê asta ku heya bi wê bi pêş de herê ya. Têngîna dadî, wê her wusa nêzîkatîya li mirov a hevbeş wê biafirêne. Wê di vê çerçoveyê de giring bê ku wê fahm bike. Di nava civatê de têngînen dadî ku mirov li wan binerê û bi wan gave xwe biavêje, wê rengê kirina mirov bixwe re bidina dîyarkirin. Mirov, dema ku di mejîyê xwe de dihezîrê li ser kirinekê ku ka wê nêzîkatîyek çawa li wê rast bê û ankû ne 'rast' bê, her wusa wê di vê çerçoveyê de weke rastîya têngîna darazê bê. Dad, bi xwe re têngîna darazê diafirêne. Her wusa, her tevgerên mirov ên li mirov, wê bi wan re regekî darazî hebe.

Nêzîkatîya mirov a dadî, wê li vir, xwe bi du awayan bide dîyarkirin. Her wusa weke dada gelemper û ya dada teybet. Li vir, dema ku em bahse dada gelemper bikin, bi wê re wê têngîna dada gerdûnî jî xwe bide têngîhiştin kirin. Dada gerdûnî, weke dada gelemper ku xwediyê têngîneka ku kifşkar a giştî ya. Her wusa wê dada teybet jî li gorî wê were û dîyar bibe. Minaqê, mafê jîyanê, weke mafekî gerdûnî ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de dema ku mafê jîyanê gerdûnî bê, wê çaxê, wê çawa li gorî wê tevgerîn bibe û parastina wê bibê, wê li ser wê re çerçoveya rêgezên dadî bîn kifşkirin.

Li vir, ez divê ku vê yekê bibêjim ku di nava kurdan de hertimî, weke destûr û zagonên civatî, wê kevneşopî bi kifşkarî hebin û bîn pêşxistin. Li ser wan re li jîyanê dihê nerîn. Her wusa, her xale destûrî û ankû zagonî,

wê nerîna mirov a li mirov û jîyanê jî bi xwe re bide afirandin. Mirov çawa tevbigerihe, wê bi xwe re bide dîyarkirin.

Di nava kurdan de bi kevneşopî, dema ku mirov dihizirê, her wusa mirov dibînê ku li ser rengê jîyanê ji piçûkatîya zarokê û heta ciwanî û balixbûn û pîrbûnê, wê li dûv hevdû rêzik û destûrên kevneşopî ên ku rengê jîyane wan didin kifşkirin wê bîn li holê. Bi wê re, ez dixwezim di dewama wê de bahse tiştekî din jî di dewama wê de bikim. Ew jî, têngîna 'rûmetê' ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de çanda rûmetê, bi rêgezî û restî, wê xwediyê têngîneka darazî ya dadî jî a bi kevneşopîyê re bê. Di vê çerçoveyê de nêzîkatî li hevdû hatîya kirin. 'Parastina rûmetê', cih bi cih di wateya parastina jîyanê û mafê jîyanê de lê hatîya nerîn. Her wusa, di nava jîyanê de ku mirov, newê piçûkxistin û hwd, wê li wê werê nerîn. Piçûkxistin, wê weke regekî nêzîkatîyê a vajî ya rûmetê bê. Di vê çerçoveyê de wê xirab û ne baş li wê werê nerîn.

Mirov di nava jîyane ku dijî de wê çawa bijî, ku ew bixwe wê bide kifşkirin, wê weke regekî din ê wê têngîna rûmetê jî bê. Lê li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku rest('norm')ên wê têngîne ên ku nîşandina wê didina dîyarkirin hena.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku dema ku em bahse kevneşopîyê bi têngîna dadî û darazî dîkin, em li vir divê ku vê yekê jî werênina ser ziman ku em bahse rêgez, destûr û zagonên jîyanê dîkin. Di vê çerçoveyê de ev têngînen destûrî ên kevneşopîkî ên weke yên 'rûmetê' û hwd, wê regekî têngîna dadî a herênî jî di nava xwe de bide dîyarkirin. Li vir, ev rengê têngîna dadî a herênî wê bi nêzîkatîyê re xwe bide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de nêzîkatîya li jinê û hwd, wê were dîyarkirin. Di nava kurdan û civate kurd de destûra 'kevneşopîya hamawîyê' heya ku weke destûreka pîroz a civatî jî ya. Her wusa, ev destûreka herênî ya jîyane civatê ya. Di vê çerçoveyê de li gorî wê nêzîkatî, bi wê rengê herênî divê ku mirov bide dîyarkirin. Ev kevneşopî, weke resteka civatî ya ku divê ku mirov werêne ser ziman a. Her wusa ev resta civatî, wê weke têngîneka dadî jî xwe bide dîyarkirin. Bi wê re mirov divê ku werêne ser ziman, di her demê de ast û radaya wê ya ku heya, wê bi wê têngîna dadî, darazî û destûrî were pêşxistin. Mejûya civatê, bi dîroka wê re qarakterê xwe li ser pêşketina civatê re dide destûrên civatî. Destûrên bingihîn, weke ku mirov di nava civate kurd de bi kevneşopîya wan re dibînê bi rastîya civatê re dijî. Piştî xwe dide civatê, Di vê çerçoveyê de pêşketina xwe dijî. Di roja me de ya ku em dibînin, temen û hîmê çekirina destûran, weke şewayekî hemdem dihê ser ziman ku temenê wê li ser pêşketina perwerdeyê bê. Di

nava civate kurd de giringîya ku hatîya dayîn li perwerdekirinê, di darazkirinê de jî hewl hatîya dayîn ku were hanîn weke hîm. Hegel di 'rêgezên felsefeya dadê' dihêne ser ziman ku, 'divê ku destûrek xwe bi perwerdeyê pêş bixê'. Hegel, 'bi navê xwûdê' dike ku têngîneka destûrî werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de dema ku ji wî dihê pîrsîn ku rengê gûharinê ku bi şewayê peresendinê bê, bûyîna bi derfet a?' Bersiva Hegel, ji vê re 'na' ya. Lê di aslê xwe de dema ku em li ser aqil û pêşketina wê re werênina ser ziman, wê awayekî pêşketinê ê peresendinê xwe bi jîyane civatê û pêşketina wê re bide dîyarkirin.

Her wusa di vê çerçoveyê de bi têngînî têngîna dadî, wê xwe werêne ser ziman. Lê wê li ser wê re bi gotinî jî afirandin wê biibin. Minaq, 'destûra jinê', 'destûra jîyanê' 'destûra têkilîyê' û hwd, wê xwe werênin ser ziman. Ev jî, wê bi salixirina wan re wê çerçoveya nêzîkatîyê bi xwe re bidina pêşxistin. Di roja me de dema ku bi gotinkirina têngîna dadê dihê kirin, her wusa bi gotinên weke 'mafê jîyanê', 'mafê mirovan', 'mafê kêmetewên civatî', 'mafê feminîstan', 'mafê hemzayendan', 'mafê xwe hanîna ser ziman' û hwd, wê gotinên wê werina ser ziman. Gotin, berî hertiştî renegekî civatî û jîyane wê bi xwe re werêne ser ziman. Çanda civatî, wê xwe bi rengê jîyane xwe re bide domandin. Di nava jîyane civatê de, weke têngîna dada teybet ku ya malê û nava malê malbatê û hwd, wê li ser navaroka malê re werê kifşkirin. Di nava malê de bira, xwûşk, bav, dê, dapîr û bapîr û hwd, ku wê çawa salixkirina wan bibe û wê xwediyê wateyekê bin, di vê çerçoveyê de wê were ser ziman. Her wusa, 'destûra zawacê' û ankû ya 'jin û mêrîyê' jî bi wê re di nava wê de weke renegekî din ê mirov divê ku werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de bi vir ve girêdayî divê ku mirov werêne ser ziman ku di dîroka civatê de û pêşketina wê de jî gelek kifşkirinên ku hatina kirin bûna. Her wusa, di destpêka jîyane civatî de, wê destûrên ku wê rengê jîyanê û navaroka wê didina dîyarkirin, wê bibin. Pêşî, 'destûrên lipît Îştar', û hwd, wê li ser jîyanê, navaroka malbatê û têkilîyên mirov û rengên wan werina ser ziman. Bi demê re wê hin bi hin ku dem bi vir ve bi ber me ve tê, wê destûrên gelemperî ku li ser serê civatê kifşkirinê bi giştî pêş dixin, wê bibin. 'Destûrên hamûrabî', wê aliyekî wan ê destûrî ê bi vî rengî hebê.

Pirsgirêka salixkirina jîyanê û têkilîya civatan a bi hevdû re wê di her demê de hebe. Her wusa, têkilîyên nava civatê û ên di nava civatan de, wê li gorî rastîya civatê bin û ankû li gorî têngîna desthilatdarîyê a demê bê, weke pirsgirêkeka jîyane civatî maya. Minaq, di roja me de, dema ku em

bahse têngîna dadê û felsefeya wê bikin, weke pirsgirêkeka wê ya sereka em di vir de dibînin.

Bi têngîna dada gerdûnî ku mirov bi çend gotinan werêne ser ziman, divê ku mirov werêne ser ziman, tevger, û nêzîkatîyên ku em di vê çerçoveyê de dikarin werênina ser ziman, wê xwediyê destpêkekê bi jîyane civatê û destpêka wê re bin. Her wusa, mafê jîyanê, di vê çerçoveyê de mirov werêne ser ziman. Mafê domandina jîyane xwe, di vê çerçoveyê de weke mafekî gerdûnî mirov divê ku werêne ser ziman. Mafê xwe pêşxistin ku piştî derdikeve li holê, wê her wusa di vê çerçoveyê de weke ku di roja me de dihê bi navkirin 'mafê hildana perwerde û xwandinê' di vê çerçoveyê de mirov divê ku werêne ser ziman. Bi vê yekê re, em divê ku pêşî hinekî li ser têngîna dada gerdûnî re bi jîyane civakê û pêvajoyên wê yên jîyanê re werênina ser ziman.

Li vir, em pêşî hinekî li ser têngîna dadî a gerdûnî re hinekî herin û werênina ser ziman. Ev di serî de divê ku mirov li wê binerê. Her wusa, weke aliyekî dadî ê ku wê temenê nêzîkatîyên dadî û darazî ku bide dîyarkirin bê.

Di nava civatê de têngînen darazî ku diafirin, wê weke têngînen kifşkar bin. Lê di temenê wan de jî, wê têngînen gelemper ku em bi têngînen dadî ên gerdûnî ku em dikarin werênina ser ziman re wê were ser ziman. Têngîna parastina jîyanê, wê weke têngîneka gerdûnî bê. Her wusa, wê li dora vê destûrê, her wusa jîyan, şîroveyên wê werina pêşxistin. Hinekî jî, divê ku mirov têngîna demî ya şert û mercên demî jî li vir di çerçoveya têngîna kifşkirinê de werênina ser ziman. Dema ku dem bi dem şîrove li ser wê re dihên pêşxistin, wê bi wê re temenê darazîyên teybet ên civatî jî were pêşxistin.

Me li jor got ku 'mafê jîyanê' weke mafekî gerdûnî ya. Her wusa di vê çerçoveyê de dema ku mirov li wê dihizirê, li dora wê têngîna gerdûnî, wê bi demê re çawa têngînen darazî ên weke nirx ku piştî weke rest('norm')ên rewîstî jî wê werênê ser ziman, wê biafirin. Her wusa têngîna 'xwûdê' û 'destûra xwûdê' di vê çerçoveyê de mirov dikarê werêne ser ziman. Wê pêş bikeve. Li vir, wê li gorî wê rengê jîyankirinê çawa bê, wê rewîst û restên wê werina ser ziman. Bi wê re jî, wê li gorî wê bi demê re rengê nêzîkatî, ramyarî û desthilatdarî û hwd jî, wê were kifşkirin. Li vir, dema ku em li ser têngîna dadê û daraza wê dihizirin, em dihizirin ku em têngînaka 'safî' û 'zelal' a dadî werênina ser ziman. Lê têngîneka bi vî rengî ya dadî ku em di çerçoveya gotina 'safî'bûnê û 'zelal'bûnê re ku werênina ser ziman, wê bi serê xwe ji têngîna desthilatdarîyê a ramyarî û rewîstê û hwd

dûr newê ser ziman. Bi wê re dike ku di çerçoveyeka civatî de werê ser ziman. Bo vê yekê, dema ku mirov mirov li ser têngîna dadî û darazî bihizirê, wusa mirov hîs dike ku mirov civatê û têngî û rengê jîyane wê weke çerçoveyê hilde li dest û bi wê re kifş bike. ..

Çendî li ser destûr û dozên ku bên dîtî re ku mirov tenê li dûv hevdû li wan bihizirê û wan li dûv hevdû werêne ser ziman û bi wê re bike ku têngîneka safî û zelal bike ku kifş bike jî, lê li vir, divê ku em bi teybetî binê wê xîz bikin ku em dema ku li kok û hîmê wê têngîna wê destûrê û hwd dihizirin, wê her wusa bi çerçoveya civatî re wê çerçoveyek berfireh derkeve li ber me. Di dewama têngîna dadî a saf û zelal de, bi gotina 'serbestiyê' re mirov li vir, dema ku li mijarê dihizirê, wê têngîneka nêzî hevdû di çerçoveya helwesta dadwer û hwd de bide me. Lê li vir, serbestî, bi têngîna dadî re bi nêzîkatîyên tî dayîn nîşandî re xwe hinekî dîyar bike. Serbestî, ku di temenê xwe wê têngîna saf û zelal dihawêne, wê di çerçoveyekê de bi têngîna dadî re xwe werêne ser ziman.

Li vir, dema ku mirov bahse têngîne bike, wê nêzîkatî derkeve li pêş. Destûr û ankû zagonên destûrî ku çawa dihên şîrovekirin û ji wan çî ancama dihê derxistin, wê bi xwe re weke şîroveyên darazî ên 'dadî' bin. Bi wê re jî, wê rengê fahmkirina destûrê ku gelemperî bê û teybet bê, wê bide dîyarkirin. Li vir, daraz, em nikarin tenê bi têngîneka 'objektîf' werênina ser ziman. Divê ku mirov weke nirxekê werêne ser ziman.

Em li vir, vê yekê jî li vir di serî de weke xalek civatî û destûrî werênina ser ziman ku bi dîroka civatê re dihê dîtî ku gelek xalên ku weke xalên destûrî hatina dîtî û kifşkirin, wê piştîre bi demê re li pêşîya pêşketina civatê jî bi rengêkî hişk bisekin ê. Weke ku me hinekî li jor hanî ser ziman, çendî ku bi şîroveyî mirov dikarê pêde herê, wusa li ser wê xale nivîsandî û rengê re mirov nikarê herê. Tenê, bi rengêkî mirov dikarê herê, ew jî ew a ku bi rengê şîroveyê re gûharîna wê ya.

Em bi dîrokê re dibînin ku di nava jîyane civatî û civaknasî de afirandina têngîna dadê, wê bi nerîna mirov a li dûnyê, têngînen felsefîkî û hizirkî û her wusa çetirîyên mirov ên ramyarî û hwd re wê biafirê. Weke ku di roja me de dihê ser ziman, têngînen 'bîrdozîkî' jî mirov dikarê werêne ser ziman. Her wusa, li vir divê ku mirov di dewama wê de werêne ser ziman ku ramyarî('sîyeset') wê weke têngîneka serdest xwe bide dîyarkirin. Ya ku bi rêvebirinê re ku di çerçoveya afirandina têngîna dadî de bi bandûra jî, bi ramyarîyê û têngîna wê re mirov dikarê werêne ser ziman.

Rêvebirin, çendî ku weke ku li gorî rest('norm')ên dadî tevdigerihê û bi rêve dide ku întîbayekê dide mirov jî, lê di aslê xwe de, li vir, têkilîya

têgîna dadê û ya ramyarîyê ji ya ku mirov di vê temenê de werê ziman, zêdetir a. Bi têgînî felsefeya dadê, kifşkariyeka wê ya ji temen ve heya. Di vê çerçoveyê de pîretîze kirina gotin û tevgerên ramyarî, wê di nava jîyane asayî ya civatî de bi rengê rêvebirinê xwe bide dîyarkirin. Di nava jîyane civatê de weke rest(‘norm’)ên dadî ku li gorî wan jîyan dibê, wê were dîtin.

Di vê çerçoveyê de têkilîya têgîna ramyarîyê û ya dadê, di çerçoveya jîyanê û hebûna wê de xwe bi hevdu re dide dîyarkirin. Li vir, dema ku em li ser têgînên dadî dihizirin û dikin ku têgîna darazê bi wê re fahm dikin, her wusa di vê çerçoveyê de pêvajoyên pêşketina bi aqil û zanebûnê jî xwe ji aliyekî ve di mejiyê mirov de bizindî dikin. Li vir, divê ku mirov vê jî, weke rengekê pêşketinê ê temen werêne ser ziman. Bi dîrokê re her wusa, dema ku mirov li destpêka civatan dinerê, her wusa mirov vê yekê jî bi wan re dibînê ku di destpêkê de wê pêşî rest(‘norm’)ên xwe yên ku bi wan dijîn wê kifş bikin. Her wusa, rewîst, weke aliyekî giring ê ku divê ku mirov werêne ser ziman. Rewîst, wê di temenê wê de ji hevdu vaqitandina ya ‘baş û ne baş’ bi hevdu re wê hebe. Her wusa, di vê çerçoveyê de çendî ku weke têgîneka fihêtiyê xwe dide dîyarkirin jî, lê bi wê re weke têgîneka di vê çerçoveyê de ya bi ast û rêzik mirov divê ku wê werêne ser ziman. Bi demê re wê li ser ya herênî re gotin pêş bikevin. Bi heman rengî li ser ya ne baş re jî wê bibê.

Mirov, dike ku wê weke rastîyekê herê bike û fahm bike. Rastîya civatê, wê xwe di vê çerçoveyê de bi pêş bixe. Mirov, di nava jîyane xwe de, bi têkilî, kirin û her wusa nerîna xwe re ji hevdu cudakirinê bi ya baş û ne baş re wê bike. Di vê çerçoveyê de li ser wan nêzîkatîyan re jî, şîroveyan ku hatina pêşxistin, wê aqilekî di vê çerçoveyê de bide mirov.

Mirov di nava jîyane ku dayîmî pêş dikeve û di herîkê bi pêş de ya. Her wusa, dem bi dem rengê jîyanê û pêşketina wê xwe dide dîyarkirin. Bi wê re jî, wê weke ku di nava jîyane şariştanî de wê sazî, sazûman û hwd, pêş bikevin. Hebûna van sazî û wê sazûman wan, wê çawa were herêkirin û navaroka wê, xwediyê rest(‘norm’)ên çawa bê, wê di vê çerçoveyê de nêzîkatî bi têgînî werina pêşxistin. Minaq, weke sazîyaka civatî, bi olan re dema ku cihên bergê û ankû parastgeh ku pêş dikevin, wê li ser wê re nêzîkatîyên rewstî weke restên civatî wê werina ser ziman. Di vê çerçoveyê de wê pergalek rewistî bi têgînî werê ser ziman. Di wê çerçoveyê de nêzîkatîya mirov a ji hevdu re û ji xwezaya mirov re wê çawa bê, ew jî bi wê re dihê kifşkirin. Wê bi wê re, bi sazûmanî wê têgîna dadgehê wê were ser ziman. Pêşî, têgîna dadgehê, wê di nava rengên rewistî û bi wê re ên bawerîyê re wê were ser ziman. Î ro, dema ku em li

navaroka mîtolojîya sûmerîyan dinerin, her wusa têngîna 'ku mirov mir û çû dûnya din('kûr'), wê mirov hasabê kirinên xwe yên ne baş ên li vê dûnyaya ku li wê jîyane wê bê' wê were ser ziman. Ev têngîn, wê bi serê xwe têngîneka darazî bê. Piştî jî, di nava olan de, bi sazûmanî, hatiya ser ziman ku 'wê yek hebê ku li mirov bihêsêne û biryarê di derbarê mirov de bidê'. Ev jî, wê piştî wê bêne ser ziman ku mirov çî kirîya ku werêne ser ziman. Her wusa, mirov çî kirîya, wê ew kirinên mirov, bi dîmenî, werina berçavên mirov. Êdî mirov wê ji wan berpirsîyar bê. Di vê çerçoveyê de kirinên mirov, wê hasabên wan were dayîn. Ev, weke têngîneka ku li vê dûnya ku mirov li wê dijî de ku bi wê bike ku li kirinên xwe berpirsîyar bê. Her wusa bi demê re ku ya qanc bike ku bike. Bi kirina qanc, tevger baş û gotina rast' re mirov wê bike ku tevbigerihê. Têngîna ku mirov li ser tevgerên xwe bihizirê, wê bi wê re pêş bikeve. Her wusa, têngîna darazî, ku kirinên ne qanc ku wan darizêne û ceza bike, wê pêş bikeve. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku kirinên mirov wê di derbarê wan de têngîn pêş bikeve. Têngîna dadê, hinekî jî, ji aliyekî ve dibê têngîna di derbarê tevgeran de binirxî jî.

Dema ku em bahse olan bikin, em divê ku bi wê re werênina li ser ziman ku bi pergale wê ya rewstî û bawerî û hwd, wê pergale wê ya dadî û darazî jî biafirê. Ji xwe li ser gotin û nirxên xwe yên têngînî re mirov bi xwe re dike ku perwerde bike. Di vê çerçoveyê de cihane xwe diafirêne. Êdî ku ew cihane xwe afirand, wê bi wê re bike ku dûnya ku di wê de dijî bi wê re bijî û ankû werêne ser ziman. Li vir, dema ku em bahse olan bikin, li vir di vê çerçoveyê de wê pêşî li ser rengê jîyanê re wê pirsgirêka darazî xwe bide dîyarkirin.

Li vir divê ku mirov di dewama wê de werênina ser ziman ku civate ku ew têngîna ol û bawerîyê ku dike ku wê weke xwe bide jîyanekirin jî, wê xwediyê restne civatî ên ku ji destpêka pêşketina civatîyê ve ku bi wê re hebin bin. Her wusa, wê di vê çerçoveyê de civatîtî, pirsgirêka wê ya giring ya xwe hanîna li ser ziman bê. Civat, xwediyê rastîya xwe ya dîrokî ya. Di serî de divê ku mirov wê rastiya wê werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de jî dema ku mirov li jîyane civatê dihezirê, her wusa, wê bi wê re ew rastîya wê ya ku dixwezê ku bijî, wê were dîtin.

Li vir, divê ku mirov di serî de wê werêne ser ziman ku têngîna dadê, her wusa weke aliyekî giring ê ku mirov li ser wê bisekinê ya. Aliyê civatê ê bi rêxistinkirî ya. Civat, bi hebûna xwe, zanebûna xwe û nirxîya xwe re heya. Di vê çerçoveyê de bi van hersê aliyên wê re mirov dikarê bahse wê bike. Dîroka civatan, her wusa, dema ku mirov li wan dihezirê, mirov wê

rastîya wan bi hebûn, zanebûn û nirxîya wan re dibînê. Li ser wê re dîkin ku xwe biafirênin û bidina domandin. Civat, wê di vê çerçoveyê de xwe weke rastiyeke jîyanê bidina dîyarkirin. Rêxistinîya navxeyî, bi rêxistinîya wê ya pergâlî ya darazî re û bi pergale wê ya xwe bixwe birêvebirinê û her wusa bi zanebûna xwe re bi perwerdekirinê re diafirêne. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman, wek daraza mirov, wê temenê têgîna dadî jî li perwerdeyek civatî re xwe bide pêşxistin û domandin.

....

Bi dîrokê re dad û têngîna wê bi pêşketina wê re

Ku mirov li nava rûpelên dîrokê dinerê, her wusa mirov rengekî pêşketina civatî a bi aqil dibînê. Piştî ku di jîyanê de bicihbûn bû û pê de, wê êdî di nava jîyane de aqil û bi aqil pêşketin êdî bibê. Her wusa pêvajoyên jîyane şariştaniyê mirov dikarê di vê çerçoveyê de bahse wan bike û wan werêne ser ziman. Her wusa divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku civat, wê bi aqil pêş bikeve. Her wusa di nava jîyane civatê de pêşketina amûrên afirandinê, wê weke ancama wê têngîna ji jîyanê a bi nirxî bê.

Bi demê re wê pêşketin bi wê re bibê. Bi demê re wê ew pêşketin, di çerçoveya jîyane şariştaniyê de pêş bikeve. Her wusa, di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman.

Piştî civatîtîyê, pêvajoyên şariştaniyê li vir, divê ku mirov wan hilde li dest. Wê di nava wê jîyane şariştanî de wê hin bi hin aqil pêşketin bibê. Ev jî, wê bi xwe re afirandinê di jîyanê de werêne. Her wusa, wê têngînên despêkê ên di rengê ên bawerîyê de bin. Pêşî di temenê wan de tirs û hwd wê hebe. Wê ew jî, bi xwe têngînekê biafirênin. Piştî ku ew têngîn pêşket û pê de, wê li ser wê re pêşketin bibê. Di nava jîyane şariştaniyê de bi teybetî, wê rengê pêşketinê xwe li ser aqil re bi teybetî bide dîyarkirin. Şariştanî bixwe jî, di aslê xwe de rengekî pêşketinê ê bi rêgez û rêzik a. Her wusa,

wê nîrxên jîyanê ên ku mirov li gorî wan di jîyanê xwe de bijî wê pêşbikevin.

Ji destpêka civatîbûnê û heta van pêvajoyên şariştaniyê, wê pêvajoyên pêşketinê li ser aqil re werina bi rêxistinê kirin. Her wusa, mirov bi aqil di jîyane xwe de diafirîne. Her wusa, bo cohtkirinê gêsên ku tên çêkirin û bi wê re ew çandînîya ku tê kirin û hwd, wê weke têngnekê jî bê. Li vir, aqilekî birêxistinkirî ê bi hiş heya. Di serî de divê ku mirov wê yekê werêne ser ziman. Piştî wê hin bi hin li ser wê re zêdetir bibê. Bi wê re jî, wê rewşa jîyanê pêş bikeve. Aqilê di jîyanê de ku pêş dikeve, wê êdî hin bi hin zêdetir bibê. Piştî kifşkirina tîpan û bi wê re nivîsandinê û hwd, wê êdî ew asta nivîsandinê û bi wê re ya aqil wê zêdetir bibe.

Her wusa di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku aqilê civatê, wê pêş bikeve. Aqilê civatê, her wusa ew a ku mirov bi aqil di nava jîyane xwe de êdî xwe dibînê, kifş dike ku çi bike bo domandina jîyane xwe û wê dike. Di vê çerçoveyê de aqilê darazî pêş dikeve. Aqilê darazî, aqilê şîrovekirinê jî ya. Her wusa di vê çerçoveyê de jî, dema ku mirov li jîyanê dinerê, mirov bi aqilê xwe dibînê. Mirov, gelek tiştan dibînê. Mirov, di nava xwezayê de gelek sawalan dibînê. Sawalan ku hêrîşî mirov nakin mirov wan dibînê û Sawalên ku hêrîşî mirov dikin mirov wan dibînê. Mirov farqê di nava wan de kifş dike. Ev minaqaka pirr stûrbû ku me da. Lê dema ku mirov li ser jîyanê dihezirê, her wusa divê ku mirov werêne ser ziman ku mirov wê bi vî rengî gelek rengên pêşketinê ên jîyanî bibînê.

Mirov bixwe, jîyane xwe bo xwe ku telûkeyê dîr dike dike ku biparêzê. Xwe nêzîkî ya ku wê ji xwe re baş dibînê dike. Di vê çerçoveyê de wê ji hevdû derxistinê bi aqilê xwe êdî bike. Ev jî, wê rewşa wusa bin ku ew wê êdî bi têngînî bike ku mirov ji hevdû derxe bê. Pêvajoyên aqil, di vê çerçoveyê de wê hin bi hin pêş bikevin. Her wusa aqil, weke ku mirov dibînê, piştî pêşketina nivîsandinê û hwd, wê bi wê re êdî zêdetirî pêş bikeve. Ev jî, wê hin bi hin pêvajoyên nû ên pêşketina jîyanê bi xwe re werêne. Em dema ku li pêvajoyên şariştaniyê ên ji dema sûmerîyan û heta demên gûtî, hûrî û mîtannîyan û hwd, di vê çerçoveyê de mirov dibînê û kifş dike ku wê aqilê civatî pêşbikeve. Wê hiş pêş bikeve. Her wusa mirov di wê di nava jîyane xwe de sazûmanaka ku bi aqilê xwe dike ku wê êdî kifş bike wê bi xwe re biafirîne û werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de mirov wê yekê jî wusa divê ku kifş bike û werêne ser ziman ku aqilê civatê, di vê çerçoveyê de wê weke têngnekê pêş bikeve û xwe li ser civatê jî ferz bike. Her wusa wê sazûmanên civatê pêş bikevin. Bi wê re jî, wê sazîyên civatî pêş bikevin. Pêşî, piştî ku mirov ji şikeftan derket û pê de, wê di nava

jîyanê de wê malan pêş bixe û di wê de malbat bijîn. Bi wê re jî, wê malbat, weke sazîyeka giring ya civatî ya hîmî bê. Di vê çerçoveyê de aqilê civatê ê pêşî, wê li ser wê bihizirê ku ka jîyane malbatê bi têkilî û rengê pêşketina wê re çawa bê. Di vê çerçoveyê de dem bi dem destûrên ku hatina nivîsandin ên di derbarê jîyane malbatê de divê ku mirov werêne ser ziman.

Li vir, ya ku mirov dibînê ew a ku li wê rewşa malbatê dihê nerîn. Rewşek ku dema ku mirov li wê dinerê bi xwezayî ku dihê li berçavên mirov heya û mirov wê dibînê. Ew rewş jî, ew a ku pêşî jinek û mêrek heya. Ew bi hevdû re dijîn. Wê piştî ji wan zaroyên wan çê bibin. Piştî jî, wê di mala xwe de zaroyên mazin bikin. Di nava wê malê de rewşa kê serdest a û hwd, wê ew jî li ser wan were sekin in. Aqilê, civatî ê ku mirov dibînê, wê li vir, werêne li berçav ku mirov bibînê ku wê beşbûnekê di nava jîyanê de bi mirovan re bide çêkirin. Jin, li malê li zaroyan û malê dinerê. Ew ji wê weke ku berpirsîyar a. Her wusa bi wê re jî, mêr jî, wê li derve coht bike, şivaniyê bike û her wusa çendî ku karî wê nêçirîyê bike. Di ancama wê de çi bidest xist, wê werêne male xwe ku ew malbat bi hevdû re wê bixwûn.

Zagonên lipît Îştar, Eşnûna, Ukugina, Ur-nammu û hwd, di gelek deman de bi destûrî, gelek bineterên nivîskî werina nivîsandin ku mirov li gorî wan bijî. Herî dawî, wê Hamûrabî, wê destûrên xwe binivîsêne. Li vir, em dema ku li navaroکا van destûrêan dinerên, weke xaleka hevbeş, mirov dibînê ku wê mirov dinava hevdû de çawa bijîn, wê rewşa malbatê çawa bê, di nava wê de wê rewşa jinê û mêr çawa bê, berpirsîyarî û hwd, wê weke mijarna ku di wan de li ser wan dihê sekinandin bê. Di vê çerçoveyê de wê sazîyên ku hatina avakirin ên hevbeş, wê çawa nêzîkatîyê li wan bikin, wê ew jî, were ser ziman. Di destpêkê de pirranîya sazîyên ku tên avakirin, wê bandûra ol û bawerîyê û hwd re wê werina avakirin.

Di vê çerçoveyê de wê ew sazî, werina pêşxistin. Sazîyên hevbeş, wê weke sazîyên ku herkesek pêşî bi boraqên xwe ku wan li ser lingan digrê na. Piştî wê, ew sazî, bigihijina astaka mazin ku karibin li ser giştîya civatê xwedîyê kifşkarîyekê bin.

Destûrên lipît Îştar, di wan de rewşa malê, jinê û mêr û hwd, wê bi gelek mijarên din re wê were hanîn li ser ziman. Wê dema ku zarok bûn, wê kê ji wan berpirsîyar bê, wê ev hemû di wê de werina nivîsandin. Her wusa piştî ku mirov pîr bû û piştî wê rewşa mirov çi bê, li gorî wê jî destûrên ku hatina nivîsandin û ser ziman hena.

Ev rewşa afirandina destûran, wê piştîre pêş bikeve. Di nava jîyanê de ew destûr, wê kifşkarîya wan xwe bide dîyarkirin. Şîroveyên ku bi ol, bawerî û her wusa aqilî bi wan re dihên kîrin, wê bike ku ew destûr, bi gelek rengan werina şîrovekirin. Li ser wê re jî, çendî ku dem di bûhûrê, wê qalibên jîyanê ên kevneşopîkî wê bi wan destûran hin bi hin biafirin. Ev jî, wê bi demê re di nava jîyanê de bibin. Ji xwe, li vir, bi demê re wê qalibên kevneşopîkî û hwd, wê weke rewşek giring bê. Di demên bûhûrî de, hemû nakokî û li berhevdû sekinin jî wê di temenê wan de ew destûrên demî ên nû ku dihê nivîsandin û ew destûrên kevn ku bûna xwediyê qalibê kevneşopîkî di jîyanê de wê hebin. Her wusa, wê aliyek, bixwezê ku weke wê jîyane ku heta wê demê jîyane di wê de jîyane xwe bide domandin. Lê aliyê din, wê bi destûra nû, bixweza ku li gorî demê bijî. Her wusa, di vê çerçoveyê de wê êdî berhevdû sekin in wê bihafirê. Ev rengê qalibên kevneşopîkî ên kevn, li ser pêşketina aqil û şîroveyên aqil re bi demê re di awayekî xwezayî û herîkînî de ji xwe wê bike ku gûharînê bi xwe re di jîyanê de bide çêkirin. Lê ew mudahaleyên li ser destûrên nû re ku dibê, wê her wusa temenê wê li hevdu sekinînê jî bê. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku mirov wê hertimî bi jîyane xwe ya ku dijî re di pêvajoyeka pêşketinê ya bi herîkînî de bê. Wê pêşketin, di vê çerçoveyê de di şêwayekî weke ku di rengê peresendinê de bê, wê xwe di 'xwezayîyekê' de bide domandin. Li vir, dema ku mirov li ser wê pêşketina civatî re dihizirê, wê her wusa, li vir, di nava jîyanê de ji aliyekî din ve jî, wê weke ku pîrsgirêk xwe bide dîyarkirin. Ew destûrên nivîskî ku hena, çendî ku jîyan di wê de pêşketin dibê, wê jîyan pêşve herê. Wê di jîyanê de pêşketinê nû bi civatî û hizirkî wê bibin. Lê ew xalên destûrî û hwd ku berê hebûna û di nava jîyane civatê de weke qalib êdî hena, wê bi rengê kevneşopîya xwe re, êdî ew pêşketina civatî ku bûya, wê ji hinek aliyên ve jî bidest ketine berhevdû ya bi wê re bê. Di vê çerçoveyê de wê êdî ji aliyekî ve jî wê nakokî û tekoşîna di nava wê destûrê û jîyane pêşketî de wê hebe. Ev rewş, wê çawa were bihûhûrandin? Her wusa, dem bi dem, nivîsandina ji nû ve û ankû esasgirtinên nivîskî ên nû, wê bi xwe re werêne. Çendî ku di nava herîkîna jîyanê de rengê pêşketinê bi şêwayê peresendinê ku ew dijî bi wê re, wê bi wê re li ser destûran re bi awayekî xwenûkirin('reform')î wê bi wê re di ahengekê de wê pêşbikevin, wê hebe. Di vê çerçoveyê de di herîkîna jîyanê û jîyanîya wê de şêwayê bi rengê peresendinê û her wusa li ser destûran re jî şêwayê xwe nûkirinê, wê bi awayekî xwe bi hevdu re di vê çerçoveyê de bide dîyarkirin.

Em di vê çerçoveyê de li ser rengê pêşketinê ê li ser kevneşopîyên civatî ên civate kurd re jî rastî rewşa teybet tîn. Her wusa, kevneşopî, weke ku nivîskî bin, hena û tîn zanîn. Minaq, 'destûra berdêlê' û 'destûra qalanê' û ankû 'naxtê' wê hebe. Heta demekê wê ew were li cih hanîn. Lê piştî ku di nava civatê de pêşketin zêde bû û êdî hat dîtin ku ew şaş û xalat a, êdî wê ew newê kirin. Wê dev ji wê were berdan. Wê weke ku kurdên êzîdî kirin, wê saziyên xwe yên bawerî û civatî li hevdu bicivînên û wê biryarê bigrin ku 'qalan êdî rabûya.' Di vê çerçoveyê de wê rewşa nû ya li şûna wê bi destûrî were kifşkirin.

Em rastî rewşên bi vî rengî, gelek tîn. Her wusa, dîsa di nava civate kurd de di demên berî zayîna Îsa de wê bi rewşa Zerdeşt re xwe bide dîyarkirin. Her wusa, Zerdeşt, dema ku hizrên xwe yên avestayî dihêne ser ziman, wê weke 'dij-ol' û ankû 'ji olê derketîya' wê were hanîn li ser ziman. Heta dema Zerdeşt, di nava civatê de şêwayekî bawerîyê bi pergali afirîya. Herkesek di jîyane xwe de li gorî wê dijî. Ti kesek, li hemberî wê nasekinê û na rabê. Lê dema ku Zerdeşt hizrên xwe dihêne ser ziman, wê ew hizrên wî, weke li dijî wê qalibên wan ên têngînê ên olî ku afirîna wê weke 'li dijî rabûnekê' bibînî. Her wusa ku wê di dema wî de di vê çerçoveyê de çûyîneka bi ser wî de jî wê bibê. Di vê çerçoveyê de wê rewşek cûda biafirê.

Ev rewşa Zerdeşt, wê rewşa biqalib bûyîna rengê jîyane ku bi destûrî hatî pêşxistin, bi xwe re dihêne ser ziman. Bi wê re jî dihêne ser ziman ku ew hizrên Zerdeşt ku hanîna li ser ziman, weke dijrabûnekê li hemberî wî dihê dîtin. Di vê çerçoveyê de êdî wê ew bawermendên din jî, wê di nava parastina wê qalibê xwe yê kevneşopîkî û olî hwd de bin.

Zerdeşt, hizrên xwe dihêne ser ziman. Piştî jî, wê hin bi hin mirovên ku hizrên wî dixwênin, wê êdî yeqînîyê bi wî bikin û bawerîya xwe jî bi wî werênin. Piştî ku yeqînî dikin ku ew rast dihêne ser ziman, êdî wê bawerîyê jî li wî bi xwe re pêşbixin. Ev rewş, wê bi demê re bike ku hizrên Zerdeşt, weke 'têgînên nû' ku werina esas girtin. Her wusa, li ser wan re êdî wê li jîyanê werê nerîn. Êdî gelek destûrên civatî, olî û hwd ku berî wî hebûn û li gorî wan dihatina jîyîn, wê êdî mirov li gorî wan nejîn. Ev jî, wê bi xwe re weke rewşek xwenûkirinê bide dîyarkirin. Bi vî rengî, şêwayekî xwenûkirinê xwe dide dîyarkirin. Ya ku mirov li vir dibînê ew a ku di destûran de bi rengê peresendinê gûharîn tûna ya. Di rengê xwenûkirinan û hwd de, mirov dibînê ku pêşketin heya. Di vê çerçoveyê de ew jî, wê bi demê re temenê gelek pevçûnên hizrî û civatî û hwd bê. Xalên destûrî, ku hatina herêkirin, wê êdî ew weke 'xalna mayînda' wê di mejî de xwe bicih

bikin û wê li wan werê nerîn. Lê di jîyanê de ti tişt ne mayînda ya û her tişt di wê pêvajoya gûharînê a li ser pêşketinê re de ya. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov di serî de rastîya xalên destûrî bi pêvajoyên wan ên di jîyanê de û bi jîyane civatê re fahm bike û werêne ser ziman. Ev rewşa ku em bi destûrên civatî ên darazî û hwd re dibînin, her wusa, di mijara têgînên nû ên hizrî û felsefîkî û hwd de jî, mirov dibînê ku rengê bi vî rengî ê pêşketinê heya. Her wusa, hertimî bi hizra nû ya ku pêşketîya hatîya esasgirtin re dema nû hatîya jîyankirin. Dema berê li şûn hatîya hiştin. Lê li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku ew destûrên berê, bi fahmkirina li ser wan re ew têgîna ku di jîyanê de afirîya, em divê ku di temenê wê pêşketina nû a di jîyanê de jî werênina ser ziman. Her wusa, di vê çerçoveyê de ya kevn, çend ku piştî ku ya nû afirî û pê de, wê ew 'kevn' bibê û êdî weke ku li şûn bimênê jî, lê di aslê xwe de em divê ku weke hîm û temen jî wê bi dema wê ya berê a kevn ya bûhûrî re werênina ser ziman. Ev yek, wê êdî bike ku em di dewama hevdû de di xate pêşketina civatîtiyê de wan li hevdû ku werênina ser ziman. Di vê pêvajoyê de pêvajo bi pêvajo, rengê pêşketinê mirov wê bi jîyane civatê re kifş dike. Jîyane civatê, wê di vê çerçoveyê de bi rêgezên xwe yên nû ên ku ew di nava xwe de di afirênê re wê berê xwe bide bi ber pêşaroja xwe ve.

....

Serdestî, desthilatdarî û destûrên wê.

Di nava jîyane şariştaniyê de bi jîyane civatê re mirov dibînê ku hin bi hin serdestîya saziyên weke ên olê, rêveberîyê û leşkeran pêş dikeve. Leşker, weke temen û hîmê rêveberîyê û parastina wê xwe didê dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de leşker bi rêveberîyê û ankû key ve girêdayî ya. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî bi wê re werêne ser ziman, pêşketin û serdestbûna leşkerîyê, wê temenê hêrîşkirina li civatên din û her wusa hewldana kirina bin kontrola xwe de jî wê pêş bikeve. Di vê çerçoveyê de li Kurdistan û Mesopotamiya, şerên bajar-welatên sûmerî û piştîre ên herêman bi herêmen

din re wê di vê çerçoveyê de xwediyê rastiyeke bê. Herî dawî, wê di dema Key Sargon de wê bindestxistin were pêşxistin. Key Sargon bixwe jî, bi koka xwe ji malbatek leşkerî tê. Wê bi leşkerî derbeyê li desthilatdariyê bike û key bide ardê û xwe li şûna wî bicih bike. Piştî jî, wê bike ku bajarwelatên din ên demê ku hena, bike ku bin sehêt('konrol')a xwe de. Her wusa di van demên sûmerîyan de şer û pevçûnên bajarwelatên weke Kîş, Uruk, Ur, Kurda, Nippur, Larsa û hwd wê bibe. Key Sargonê Aqadî, wê pêvajoyeka bi têngîna împaratoriyan bi xwe re bide destpêkirin û wê rewşa bajarwelatên sûmerîyan jî bêne bertûnakirinê.

Ev rewş û rewşên ku piştî li ser esasê 'îlhak'kirinê û ankû metingerkirinê, wê pêş bikevin. Ev rewş, wê weke rewşna herêmi ên giring û serdestîyê bin. Di vê çerçoveyê de her bindestkirina ku hatkirin, ku kê ew kir, wê bike ku desthilatdariya xwe li wê ava bike. Di vê çerçoveyê de wê destûrên xwe yên bi navê xwe werêne ser ziman. Em dema ku bahse destûrê bikin, wê piştî ev rewşa destûrî pêş bikeve. Lê bi destûrî ku em werênina ser ziman, wê Piştî lipît îştar re wê hamûrabî, destûrên xwe binivîsîne û werêne ser ziman. Destûrên Hamûrabî, weke destûrna ku bindestiyê jî ji van aliyên me bahse wan kir ve wê bike ku bi temen bike. Serdestîya yê ku bi hêz û zora xwe serdest kirî wê temenê wê jî biafirîne. Hamûrabî, wê destûrên xwe weke destûrên 'pîroz' werêne ser ziman. Bi vî rengî, wê bike û bixwezê ku pêşîya li hemberî wê rabûnê ji holê ra bike. Hin rengê tefsîrkirinên ku li ser kevîrên bi nivîsa bizmarî ku hatina kifşkirin de ku hamûrabî diçe û li ber xwûdê disekinê û destûrên ku nivîsandina pêşkeş dike û ankû weke ku dihê ser ziman destûrên ku xwûdê nivîsandina radestî wî dike ku ew wan bike jîyanê de.

Di vê çerçoveyê de wê têngîna pîrozîyê jî li wan destûran bike. Hamûrabî jî, weke yê nivîsarê wan destûran û ankû yê pêşkeş dike, wê xwe jî weke 'yê bijartî' werêne ser ziman. Her wusa ev têngîna bijartinê û bi pîrozî hanîna li ser ziman a destûran, divê ku mirov hinekî li vir li ser wê bisekinê.

Têngîna 'yên bijartî', wê têngîneka li ser baweriya ku pêş dikeve re bê. Her wusa, bi demê re mirovê ku bi aqilê xwe pêş dikeve û derdikeve li pêş jî, wê di wê çerçoveyê de bigihijê statûyaka civatî. Mirovên rêveber, ên serdest in. Mirov dikarê weke 'çîna serdest ku civatê rêve dibê' jî werêne ser ziman. Di dema gûtî, hûrî û mîtannîyan de wê ev rewş were pêşxistin. Mirovê rêveber, wê weke mirovê serdest bê. Mirovê ku di bin serdestîya wî de hêz heya ya. Minaq keyek, ku weke mirovê serdest ê serek a, wê hertişt weke gotina wî û li gorî gotina wî bibê. Ew çi bibêje, wê were hanîn li cih. Gotina wî, weke destûr a. Her wusa, kifşkirina wî li pêş a. Leşker

heya û di bin sehêta wî de ya. Her wusa, oldar jî hena ku di nava civatê de derdikevina li pêş. Ew jî, weke nimînêrên xwûdê ên li ser rûyê ardê na. Ew, weke ku tê ser ziman bi 'gotina xwûdê' tevdigerihin. Gotina ku ji devê wan derdikevê, weke gotina 'pîroz' dihê dîtin û ser ziman. Bi vî rengî, weke gotina 'destûr' jî mirov dikarê bahse wê bike. Gotina wan, nayê lêpîrsîn. Tenê ew gotina wan, dihê hanîn li cih. Ev jî, wê bê renekî rêveberîyê ê li ser serê civatê. Di civate key de, wê li çengekî wî oldar hebe û li çengê din jî wê leşker hebe. Key jî, weke rêveberê li ser serê hemûyan a. Di demên destpêkê ên şariştaniyê de ku weke di dema sûmerîyan de key xwe weke xwûdê didenezêne, rewş dihê li holê. Her wusa, di vê çerçoveyê de ev rewşa ku li çengekî oldar û li yekî jî leşker a û ku ew jî serek a, wê ji vê rewşê bê. Di vê çerçoveyê de wê di qasrê de bi wê hîyererşîya ku key bi vî rengî ava dike, wê bi wan civakê bi rêve bibe.

Di vê çerçoveyê de wê rewşa mirov di nava wê rewşa civatî de ku bi çî rengî disekinê, wê weke staûya wî were hanîn li ser ziman. Em dibînin ku di demên piştî de, wê girseya civatî, ji aliyê rêveber ve weke 'kole' jî were dîtin û nêzîkatî lê were kirin. Em dema ku şîroveyan serdema kevnera ên Aristoteles ku kirina ku li wan dinê, wê di wan de were ser ziman ku 'mîrovê hemwelatî' ku destûr û zagonan çê dike, wê li ser yê girseyê re bê. Wê girseyê, weke 'kole'yan werêne ser ziman. Her wusa wê tenê 'hemwelatî' ne kole bin. Ên din jî kole na. Ev têgiha Aristoteles, weke têgiheka demî ya serdest a. Wê di heman demê de roma derkeve li holê weke împaratoriyeke û wê di vê çerçoveyê de li gorî vê têgiha Aristoteles werêne ser ziman.

Roma, çendî ku bi dîrokê re bahse dîrokeka bi pêşketina têgiha dadê û pêşxistina destûran re ku bi wê re dihê hanîn li ser ziman jî, lê wê ji vê têgiha demê ku Aristoteles dihêne ser ziman zêde ne bûhûrê. Têgiha 'dada roma', wê weke ku mohra xwe li dîrokê jî bixe.

Li rojhilat, weke ku em piştî Sûmerîyan, gûtî, hûrî û mîtannîyan dibînin, wê têgiha 'dewleta pîroz' bi 'destûrên xwûdê' re wê pêş bikeve. Her wusa, bi wê re wê herkesekê weke yê girêdayî û ku li gorî wê gotina pîroz dijîn wê werêne ser ziman. Piştî Sûmerîyan, wê di vê çerçoveyê de wê renekî pêşketinê bi aqil re bê. Şîroveya rêveberîyê a li ser olê û pîrozîyê re wê di ancama wê de 'dewleta xwûdê' biafirêne. Ya ku dervî wê, hinekî kirîya ku werêne ser ziman, wê desthilatdarîya Medîya bê. Desthilatdarîya Medîya, di aslê xwe de li gorî dema xwe bi şewayê rêveberîya xwe ya 'konfederelî' wê minaqek yekane bê. Lê ew jî, bêt ku baş were fahmkirin, wê bê xûrandin.

Î ro di destê me de bineterên ku ji şûna Avesta'ya Zerdeşt mana, di derbarê rengê rêveberîya Medîya de dikarin têngînekê bidina me. Têgîna Medîya, em wê ne dikarin weke wê têngîna Athenê'yê ya ku Aristoteles bi 'hemwelatîyan' û 'girseya kole' re werênina û ne jî em dikarin, bi tememî di çerçoveya têngîna 'dewleta xwûdê' a sûmerîyan de ku herkesekî weke yên 'îteatkar' ku wan ji xwe re dibînê werênina ser ziman. Li vir, wusa tê dîtîn ku weke fêr, ezmûn û cerbeka teybet bi Medîya pêşketîya. Her wusa, berî wê, dema ku bahse pêşketîya babil, dihê kirin, dihê gotin ku bi babil re 72 millet bihevdu re dijîn. Ev gotina '72 millet' ya babilîyan û medîyan a. Salixkirina wê rewşa jîyanê a Medîya a bi konfedereîya di nava milletên ku bi hevdu re dijîn de, wê rewşeka destûrî ya teybet bi xwe re bide dîyarkirin. Medîya, wê bi dehan salan, ku weke demek pirr dirêj, wê bi aşîtiyê di nava xwe de bibûhûrêne. Heta ku gelek dîrokzan, dibêjin ku 'Medîya bi wê aşîtiya wê ya navxweyî ya demdirêj re xwe berda û piştîre êdî ew hat xûrixandin.'

Ev dem, wê weke demna kifşkar bin bo demên piştîre. Her wusa, temenê pêşketina bi aqil û felsefeyê re wê bi jîyane civatê re di van deman de bi şêwayekê wê yê hemdem re were pêşxistin. Ol, wê li gorî aqil û dema aqil were şîrove kirin. Her wusa rengê rêveberîyê wê li gorî aqil û dema aqil wê were şîrovekirin. Medîya, destpêkek bi vî rengî ya demî ya. Piştî jî, li ser têngînen Împaratorî re wê roma, li ser temenê Athenê û Girêkê xwe pêş bixe û werêne ser ziman. Têgîna 'hemwelatîyê' û ya girseyê ku weke 'kole' dibînê, wê di vê çerçoveyê de werêne ser ziman. Ev rewş, weke rewşna destûrî jî hatina nivîsandin. Herkesek, bi rewş û çîn û asta xwe re xwe dihêne ser ziman. Têgîna hemwelatîyê, wê weke têngîneka ku temenê wê bi pêşketina têgiha hemdem a dewletê re wê di van deman de bê avêtin. Têgiha 'dewleta pîroz', di nava têngîna Zerdeştîyê de heya. Her wusa piştî Zerdeşt re di nava têngîna Manî de jî heya û bawermendên wî dihênina ser ziman. Xiristîyanîya ku 315 salan li hemberî romayê' li ber xwe dide, wê piştî herêkirina wê weke 'ola fermî' û pê de, wê bi têngînen weke ya Augustûs ên bi rengê 'dewleta xwûdê' ku wî bi wê perwerdeya ku bi salan ji Manîyan girtîya ku wê di nivîsêna û hwd re wê temenê wê di nava wê ola nû de jî di wê de biavêje. Êdî, ew sazîyên rêveberî ên dewletî ên ku hena, wê bên xûrixandin û cardin li gorî wê felsefeya nû werina avakirin.

Li vir, em hinekî ji vê aliyê ve jî di dema wê de werênina ser ziman. Di nava rengê têngîn û olzanî('teolojî')ya olê de bi têngîna dînya din û hwd re, renekî jîyankirinê a bi dadî ku wê çawa were jîyankirin hatîya tefsîrkirin. Her wusa, tefsîra dadgehê, hatîya kirin. Bi wê re jî, ev tefsîrên ku hatina

kirin, wê ji nava wan, ew rengê sazîyî ê ku hatîya şîrovekirin, wê li vê dînya ku mirov li wê dijî jî, wê werina avakirin û bicihkirin. Têgîna 'dadgehê' a 'mahşerê' wê li dînyê wê pêşbixe. Yanî, wê mirov li bendî heta mahşerê nemênê ku wê dadgehê ava bike. Ew dadgeha ku wê di roja 'mahşerê' re xêr û gûnehên mirov dadgeh bikira, li dînyê, wê sûcên mirov ên ku kirina wê bi wê re werina darizandin. Dema ku mirov, qastî canê yekî din kir û ew kuşt, wê cezayê wê wî mirovê ku kuştin kirîya wê bibînê.

Wê dewletek rewîst('ahlaq')î wê were avakirin. Bi wê re wê bi wê têgînê sazîya dewletî were avakirin. Wê ew dewlet bi hêza ku herkesek bi wê ve girêdayî û li gorî rêgezên wê dijî re wê xwe weke dewletek 'dadî' bide demezrendin. Wê, ji rengê jîyane mirov a rewîstî, wê şîroveya dewletê were pêşxistin. Bo vê yekê û rengê wê dewlet, weke rastîya rewîsta mirov a jîyane mirov jî bê. Li ser vê rastîya têgînî ya rewîstî re, wê pergale olî jî bi wê re xwe bi kirina di jîyanê de re wê çerçoveya wê dewletê biafirê. Salixkirina wê jî, wê bi aqilê mirov û biriqîna wê re wê xwe werêne ser ziman.

Pirsgirêka fahmkirina rastîya têgîna dewletê, wê hertimî xwe bide dîyarkirin. Ev jî, wê bi demê re di derbarê wê de bi hizrên nû re şîroveyên wê ên nû bi xwe re werêne.

Bi pêvajoya pêşketina aqilê dewletê re wê pêvajoyên pêşketina wê xwe werênina li ser ziman. Li ser wê re jî, wê rêgezên destûrî ên bingihîn wê werina ser ziman. Ev jî, bi rêvebirina wê, rengê pêşketina wê û aqilê wê re xwe dihêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de pêşî rastîya dewletê bi aqilê wê re dihê fahm kirin. Piştî jî, li ser wê re têgîna wê ya rêvebirinê a destûrî ku weke hevbeşîya wê ya rewîstî jî dihê binavkirin, wê were ser ziman. Her wusa, dewlet, wê bi hemû sazîyên xwe re bi sazûmanî, wê hevdû temem bikin. Weke ku me li jor bi key re hanî ser ziman, wê di wê de weke hêzên sereke oldar, leşker û her wusa hêza rêvebirinê û hwd, wê derkevina li holê.

Her wusa, destûrên dewletê hena. Wê rewşa sazî û hêzên dewletê, bi sazûmanî salix bike. Ji vê re bi gotina hemdem a roja me bi 'udahîya hêzan' re wê xwe rast bike. Hêza rêvebirinê, hêza leşkerî, hêza destûrî, hêza sîyesetê û sazîyên van hemûyan, ku çendî her yekê di nava xwe de birêxistinkirî bê, wê di çerçoveya dewletê de bi hevdû re di ahengekê de bin. Di vê çerçoveyê de ya ku dewletê dike dewlet jî, bi vê vacê wê destûra bingihîn ya wê bê. Bi wê destûra bingihîn re wê hem civak û dewlet bi hevdû re hebin û pêşketina xwe ya dayimî bidina dîyarkirin û domandin. Destûrên bingihîn, wê temenê sazûmana civakê û her wusa hevbeşîya wê

ya nîrxî û civatî bê. Xalên destûra bingihîn a civakê, wê temenê wê bê. Her wusa, mirov nikarê van destûran bi zagonan ji holê ra bike û ankû tûna bihasibêne. Dema ku ev bû, wê hingê, ew destûra bingihîn a dewletê, were tûna hasibandin. Wê hingê ew destûr, cihê xwe ji destûra zagonî re bihêle ku ev jî, rastîyeka vajî ya rastîya destûra bingihîn a dewletê ya.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku bi çi awayê bê, wê dewlet pêvajoyên xwe yên pêşketinê bi jîyane civakê re bijî. Ev jî, wê bi demê re pêşketinê û pêvajoyên pêşketinê bi wê re bide pêşxistin. Di vê çerçoveyê de herdemî li gorî wê pêşketina civatê nûkirina destûrê wê bibê. Di çerçoveya wê sînore dewletê de nûkirina destûra bingihînê, wê tenê pêvajoya wê dewletê û destûra wê ya bingihîn a wê dema ku ew bi wê re pêşketîya bê. Civak, bi pêşketinê re û destûr jî bi xwenûkirinê re, di vê çerçoveyê de bi ahengê xwe bi pêşve pêşdixe. Di vê çerçoveyê de em divê ku vê yekê werênina ser ziman ku civak ji destpêka pêşketina wê ve, bi civatî xwe bi fêr, ezmûn û cerbên ku bi dest dixe re xwe perwerde dike. Di vê çerçoveyê de dem bi dem xwe pêşve dibê. Jîyane civatê, pêvajoyên wê yên pêşketinê, wê sazîyên rêvebirinê û rengê wan yên pêşketinê bi xwe re bide dîyarkirin. Li vir, wusa dihê dîtin ku em têngîna dewletê, li wê dihizirin, her wusa bi wan rêgezên destûrî xwe re dide dîyarkirin. Lê li ser têngîna olî ya ku me li jor bahse wê kir, weke 'gîyanekê' jî bi aqil dide dîyarkirin.

..

Daraz, haqanîyet û destûr..

Li ser destûrê weke xalekê, divê ku mirov hinekî li vir bisekinê. Destûr, weke xaleka ku hatî salixkirin û ankû hatî nivîsandin, wê rengêkî têngînê e darazî bi xwe re werêne li holê. Dema ku em weke têngîneka em hildina li dest gotina 'mafê jîyanê' û ankû 'mafê mirov' hildina li dest, li vir, xale destûrî ku wê werêne ser ziman, wê di çerçoveya ku mafê jîyanê û mafê mirov bi xwe re misoger bikê bê. Di vê çerçoveyê de wê xwedîyê têngînekê bê.

Mafê xwe hanîna li ser ziman û ankû hanîna li ser ziman a hizrên xwe re, wê bi xaleka weke 'herkesek mafê wî yê xwe hanîna li ser ziman re wê xwe bide dîyarkirin. Ankû, bi rengêkî salixkirî e bi vî rengî e nêzî wê, wê were ser ziman. Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku giringa ku mirov têngîna haqanîyetê li vir hinekî hilde li dest.

Têngîna Haqanîyetê, weke têngîneka dadî ya ku di çerçoveya têngînek 'rast' ya dadî de di dema darazkirinê de ku xwe didê dîyarkirin a. Li vir, vaca ku em li vir wê werênina ser ziman, wê vacaka bi wê rastîyê re bê.

Dîroka têtîna haqaniyetê, bi destpêka hizirkirinê re mirov dikarê werêne ser ziman. Her wusa, wê di demên berê de têtîna 'qisas''yê ku hebûya, wê bi vacaka bi vî rengî werê hanîn li ser ziman. Di aslê xwe de di cewherê xwe de têtîneka haqaniyetê dihawêne. Mirov, dema ku jîyane yekî ji dest girt, wê bihaqaniyet, were hizirkirin ku wî yê ku jîyan ji dest girtîya, wê weke ku wî jîyan ji dest girtîya, wê bi heman rengî, ew jî berdêlekê bide. Ev berdêl, wê çi bê? Her wusa, weke vaca bi rengê hizirkirina demên berê re hatîya kifşkirin ku dema ku canek hatibê standin, beremberê wê canek bê hildan. Dema ku tiştêkî din kiribê, ku beremberê, ku biqasî wê biha û giran, tiştêkî din weke wê li hemberê wê bê kirin. Li vir, divê ku em li ser têtîna 'wekheviyê' re gotina 'beremberbûnê' bi rastîya haqaniyetê re werênina ser ziman. Li vir, ev têtîna haqaniyetê ya bi gotina 'qisasîyê' re ku di nava civate kurd de jî bi sedsalan hebûna xwe daya domandin, wê weke têtîneka ku ew di nava şer û pevçûnan de ku hatîya kirin a.

Têtîna haqaniyetê, her wusa bi xwe re di çerçoveyek wekehevdû de nêzîkatîyek rast ya bi darazê re dixwezê ji mirov. Di vê çerçoveyê de nêzîkatîya darazî ya mirov xwe dide dîyarkirin. Haqaniyet, hinekî jî bi zanebûn û aqilê mirov re xwedîyê rastîyeka darazî ya. Mirov, çendî ku dikarê bi aqil bibînê û baştir bibînê, wê di çerçoveya têtîna haqaniyetê de têtînekê bide mirov.

Em mirov, di roja me de weke andamna civatî dijîn. Ew civate ku em di nava wê de dijîn jî, fakîr û dewlemend, xweşik û kirh, jin û mêr, astengdar û bêastendar û hwd hena.

Bi wê re divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman haqaniyet. Rastîya rastteqînîyê ya têtînîya dadî ya. Mirov dikarê, bi têtînî haqaniyetê, bi rastîyê û her wusa nêzîkatîya rast ya di temen û hîmê nêzîkatîya dadî û darazîya wê de werêne ser ziman. Li vir, teybetîya têtîna haqaniyetê, ew a ku mirov dema bi têtîna dadê bihizirê ku karibê, ji wê sînore keseyetîya xwe ya heyî bi zanebûnî ku derbas bike. Mirov di vê çerçoveyê de divê ku werêne ser ziman ku haqaniyet, weke têtîneka hîmî ya. Di demên berî ên şariştaniyê de têtîna haqaniyetê, bi ya haq('maf')ê re xwe dihêne ser ziman. Her wusa rastîya yê kifşkar jî, bi wê re dihê ser ziman. Di xate bawerîyê de ya maf û ankû haq çi ya, wê bi wê re têtîna haqaniyetê werê hanîn li ser ziman. Bi têtîna Zerdeşt re ya ku mirov bi têtîna haqaniyetê re kifş dike, di serî de wekhevî û bi wê re têtîna dadî ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de nêzîkatîyêkê şîrove dike. Zerdeşt, bi têtîna ya maf û ankû haq, weke ya bi têtînek haqaniyetî re dihêne ser ziman. Em dibînin ku wê

di demên piştê de zanist û bawermendên ku ew di xate Zerdeşt de tîn, wê di vê çerçoveyê de nêzîk bibin. Her wusa, weke gotinaka xalkê ku di nava civate kurd de hertimî hatîya ser ziman û bûya malê bawerîya demê jî, gotina 'ya ku tu ji xwe re rast nebînê ji yê li hemberê xwe re jî rast nebînê' ya. Ev têngîn, bi xwe re wê rastîyeka bi haqaniyet bipaerêzê û werêne ser ziman. Weke têngîneka civatî, di derbarê gotina 'rastîyê' de di nava civate kurd de du hizir û ankû têngîn di derbarê gotina 'rastîyê' de bi zaneyên wê re di demên bûhûrî de hatina ser ziman. Yek, ew a ku gotina 'rastîyê' bi haqaniyet hatîya dîtî û hatîya hanîn li ser ziman. Dema ku gotina 'rastîyê' hanîna ser ziman, di vê çerçoveyê de bi wateyekê hanîna ser ziman. Û bi wê re jî, bawer kirina ku rastî di xwe de wê haqaniyetê dihawênê. Lê têngîneka din jî, heya ku rastî, weke têngîneka ku divê ku haqaniyetê di xwe de bicih bike lê hatîya hatîya nerîn. Yanî, bi vê têngîna duyemîn re jî, hatîya ser ziman ku rastî, di destpêkê de tenê weke tişteki bêalî ya û mirov li wê bînerê, mirov wê bibînê ku haqaniyet bi wê re tûna ya. Lê divê ku rastî haqaniyetê di xwe de pêşbixe. Her wusa, car bi car, di nava civatên kurdan de hatîya ser ziman ku 'divê ku rastî bihaqaniyet bê', wê di vê çerçoveyê de têngînekê bide me ku 'divê ku rastî dûrî haqaniyetê nebê' û ankû 'bi xwe re xwediyê têngîna haqaniyetê bê.'

Li vir, divê ku mirov têngîna haqaniyetê, weke têngîneka darazî ya nîrxî werêne ser ziman. Her wusa, piştî ku mirov bi keseyet û zanebûna xwe re pêşket, her wusa wê êdî bi wê re hin bi hin rastîya têngîna haqaniyetê jî, weke ku xwe bide pêşxistin. Li vir, ezê dîsa serî li têngînen civatî bixim. Wusa carna di nava civatên kurdan de dihe ser ziman ku 'mîrovê rast bizane, mirov ku ji têngîna haqaniyetê ne dûr a. Her wusa, li vir, li ser rastîya zanebûna re bahse têngîna haqaniyetê dihe kirin. Bi vê têngîne dema ku mirov bihizirê, wê wusa hizrek di serê mirov de biafirê, ku çendî ku mirov bi zanebûn bibe û zanebûna mirov pêş bikeve, wê her wusa bi wê re bi heman rengî haqaniyeta mirov jî pêş bikeve. Di temenê têngîna haqaniyetê de ji vê aliyê ve yanî ji aliyê zanebûnê ve weke ku dewlemendîyek di temenê wê de heya. Her wusa di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman.

Haqaniyet, weke têngîna dadî ya hîmî jî mirov dikarê werêne ser ziman. Bi wê re jî, divê ku mirov weke nîrx û rastîya wê têngîna haqaniyetê, têngîna wekhevîyê, rastîyê, dûrûstî, başî, hijkirin û hwd, weke çend rengên têngînê ku em divê ku bi gotina haqaniyetê re werênina ser ziman in. Haqaniyet, di vê çerçoveyê de weke rastîyeka nêzîkatîyê ya. Dad û darazkirin, wê her

wusa di temen û hîmê xwe de di vê çerçoveyê de haqaniyetê bi rastî bixwezê.

Di aslê xwe de ya ku dike ku em ji dadê û têngîna dadê re bibêjin dad û wê di çerçoveyek dadmendî, dûrûstî, başî, rastî û rastteqînî, wekheviyê û hwd de ku ew têngîna haqaniyetê û rest(‘norm’)ên wê ên bi vî rengî na. Dema ku em van restên haqaniyetê û gotina haqaniyetê ji navaroka têngîna dadê derxin, wê tenê weke têngînek bîrdozîkî bimênê li holê. Ew jî, mirov nikarê bi têngîna dadê û van restên haqaniyetê wê werênina ser ziman ku çendî navê wê dad jî bê. Têngîna dadê, dema ku em bahse wê dikin, divê ku em çerçoveyê, bi wan restên wê yên bi haqaniyetê re ve girêdayî ên weke wekhevî, dûrûstî, dadmendî û hwd re werênina ser ziman. Ya ku wê çerçoveyê diafirêne û wê gotina dadê salix dike jî, ev rest in. Bo vê yekê, di serî de divê ku mirov vê rastîyê bi wê re li berçav bigirê. Wekî din, bê van restan dad, weke daraka ku hundûrê wê hatî qawartin û vala ya. Ev jî, wê mirov nikaribê ji wê re gotina dadê bi van restan bikarbêne.

Li vir, em divê ku vê yekê jî, werênina ser ziman ku di nava civate kurd de li ser kevneşopîyên wan re nêzîkatîyek wan ya kevneşopîkî hebû. Ew jî, ew bû ku kurdan di nava xwe de têngîna rastîya bêdadmend, weke têngînek dadî ya darazî ku bi wê were kirin jî ne didîtin. Bo ku weke hizreka dadî were dîtin, divê ku di cewherê xwe de rastîya wekheviyê bihawêne. Her wusa, di vê çerçoveyê de wan dema ku li xalên xwe yên darazî ên kevneşopîkî dînerin ku di wê de wekhevî û dadmendî nedîtiban, wê weke têngîneka dadî ya darazî ku were esas girtin jî lê ne nerî ban. Di vê çerçoveyê de weke ast, rada û pîvana esas hildana weke hizreka dadî, divîyabû ku wê hizrê bi xwe re dadî, dadmendî bihawanda û bi wê re di wê de haqaniyet û wekhevî heba. Ev jî, wê weke astekê ba. Divê çerçoveyê de wê nêzîkatî li wê bihata kirin. Di aslê xwe de, li vir, di temenê têngîna haqaniyetê de lêgerîna têngîna dadmendî, rastî û wekhevî, wê weke sê rengên wê yên têngînê ên civatî jî ban. Her wusa di vê çerçoveyê de divê ku mirov di dewama wê de werêne ser ziman ku ev hersê têngîna jî, di keseyetîyê de rûnistiban û hertimî di helwest, nêzîkatî, kirin, tevger û hanîna li ser ziman a hizra xwe de ku ew weke ast, rada û pîvan bihatan li berçav girtin û li wan biheta nerîn.

Li vir, ez divê ku vê yekê jî bi vir ve girêdayî werêne ser ziman ku di temen û hîmê danaşîna hijkirinê û hêsta hijkirinê de têngîna haqaniyetê heya. Di vê çerçoveyê de têngîna haqaniyetê, hinekî jî, bi başî, herênî û xweşî pêşwazîkirin û nerîna li mirovê li hemberê xwe jî ya. Em vê yekê, di demên bûhûrî de di nava nêzîkatîya Zerdeşt de jî dibînin. Piştî Zerdeşt

wê Manî, di vê çerçoveyê de nêzîkatîyna pirr zêde vegotinbar bide nîşandin. Her wusa, dema ku hizra xwe dihanî ser ziman de jî, weke ku di nava civate kurd de dihat gotin ‘wê rastîyek bi haqaniyet’ esas bigirta û bi wê re bihanîya ser ziman. Rastîya ku wî dihanî ser ziman, ne bê haqaniyet bû. Rastî, dema ku bêhaqaniyet bû, wê hingî ji rastîya xwe derkeve. Hinekî jî rastî bi wê têngîna haqaniyetê, weke rastîyê dikarê xwe bijî û bide nîşandin. Di roja me de jî, dema ku em li têngînekê binerin, em di wê de li têngîna rastîyê digerihin ku ka çendî rast û dîrûst hanîya ser ziman. Di wê de li têngîna parastina ‘mafê jîyanê’, ‘mafê mirovan’, ‘wekhevî’, rewîst û hwd, weke van li gelek têngînên ku weke pîvan in li wan tê lêgerîn. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku ev têngînên weke pîvan, ku çendî bi têngînek bi haqaniyetê dijîn, wê bi heman rengî têngîna haqaniyetê jî, bi wan xwe weke ast, rada û pîvanê têngînê, darazê û dadê werêne ser ziman.

Di nava têngîna haqaniyetê de bi têngînî û felsefîkî, rastî û vac, wê bi hevdu re weke têngîna giring bin ku mirov wan hilde li dest. Bi wê re, mirov çawa nêzîk dibê, wê ev têngînên aqil, bi zanebûna xwe re bidina dîyarkirin. Her wusa rast nêzîkbûn, wê bi xwe re têngînekê bide mirov. Lê li vir, dema ku mirov ‘vacê’ tevli wê bike, wê hingî bi çerçoveyî li ser kirin û nêzîkatîyê re bi pergali gotina haqaniyetê xwe werêne ser ziman.

Du mirov, dema ku bi hevdu re peymanekê çê bikin ku wê weke hevdu xwediyê maf bin di kirin, bidest xistin û her wusa parvekirinê de. Lê dema ku bi hevdu re bidest karkirin û bidestxistin û di dema parvekirinê de, bahre yekî ji ya yê din kêmtir bê û ankû zêdetir bê, wê hingî, ew restên haqaniyetê hatibibina bînpêkirin. Li vir, di aslê xwe de pîrsgirêkeka ahlaqî jî, dema ku mirov li ser wê dihezirê xwe dide dîyarkirin. Ew jî, ew a ku pêşî herdu mirov ji hevdu re soz didin û dibêjina hevdu, ‘wê hertişt weke hevdu bê’ û piştî yek ji ya yê din zêdetir û ankû kêmtir dihilde, wê hingî ev pîrsgirêk xwe bide dîyarkirin. Haqaniyet, hinekî jî, rastbûn û wijdanbûn a.

Dîroka civatê, dema ku mirov li wê dihezirê, her wusa, wê bi demê re li ser têngîna haqaniyetê bi hizir re hanîna li ser ziman bibê. Bi felsefeyê re wê hizrên ku em dikarin di vê çerçoveyê de şîroveyê bi wan û li ser wan re pêşbikevin, wê werina ser ziman.

Haqaniyet, weke nirxekî civatî ya bi hevdu re jîyankirinê ya. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov wê werêne ser ziman. Haqaniyet, wê nêzîkatîya wekehevdu ya rast û dîrûst wê ji mirov bixwezê ku mirov wê bide nîşandin.

Bi têngînî haqaniyet, dema ku di nava têngîna dadî de serdest xwediye hebûnê bê, wê hingî ew dad xwediye têngîneka rast ya ku mirov bo darazkirinê ku esas bigrê bê. Li vir, em divê ku vê yekê werênina ser ziman ku têngîna dadê, dema ku di wê de haqaniyet nebê, ma mirov dikarê êdî bi wê re bahse têngînek dadî bike? Li vir, di aslê xwe de ya ku tê dîtin, ew a ku ya têngîna dadê jî dike weke têngînek dadî û ya darazî jî, wê ev rastîya haqaniyetê bê. Di vê çerçoveyê de haqaniyet, weke rastîya dadê ya. Dad, dema ku bêî wê bê, wê weke ku bêrastîya xwe bê. Wê hingî, di wê de maf, azadî û berî hertiştî wê wijdan di wê de tûnabê.

Li vir, em divê ku vê yekê jî, werênina ser ziman ku ji navikê ve têngîna haqaniyetê bi ya wijdan ve girêdayî ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de dema ku wijdan nebê, wê haqaniyet jî, xwe nedê nîşandin. Dema ku haqaniyet nebê, mirov wê nikaribê bahse wijdan û rastîya wê jî bike. Di vê çerçoveyê de têngîna haqaniyetê û ya wijdan, di hevdû de, xwe weke ast, rada û pîvan bicihkirina û hevdû bi hevdû re dihênina ser ziman.

Gotinên ku rastîya têngîna haqaniyetê dihênina ser ziman bi ya rastî û wijdanê re wê weke gotinên hijkirin, nêzîyatîya rast, başî, xweşî, wekhevî, rastîyê, dûrûstî, û hwd re berê wan bi aliyê herênîyê ve bê. Her wusa, wê hertimî aramiyekê di dilê mirov de çê bikin. Wê rehetîyê bidina mirov. Wê ya rast, bi têngînî di mejî de bidina nîşandin. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov rastîyê bi başî werêne ser ziman.

Dada bêhaqaniyet, wê tenê weke dadaka ku bo rastkirin û dîzaynkirina ramyarîyê, rêveberîyê û desthilatdarîyê bê. Di vê çerçoveyê de ev dad jî, mirov nikarê weke têngîneka dadî bahse wê bike. Ev rengê dadê, wê di bîryarên xwe de ne bêalî bê. Wê hertimî bîryarên di xizmeta desthilatdarîya ku di xizmetîya wê de ya wê bide. Ev rengê dadî, wê tenê armancaka wê hebe. Ew jî, ew bê ku xwe û kirinên xwe bi girse û ankû xalkê ku di bin rêveberîya wê de ya ku bi wan bide herêkirin û xwe di çavên wan de 'meşrû' bide nîşandin. Wê tenê, bo vê armancê bê. Ev jî, çend ku bi navê dadê û pergale dadê were ser ziman jî, wê di rengê pergalek rêveberîyê de bê. Mirov, nikarê ji rengê bi vî rengî ê ku bi navê dadê û ankû pergale dadê tê ser ziman jî, weke rastîyek dadî û pergale dadî wê werêne ser ziman. Ya ku wê rastîya bide nîşandin ku bi dadî tevdigerihê û xwediye wê têngîne ya, wê biyarên wê yên dadî bin. Her wusa, li vir, bûyîna xwediye wê têngîna dadê, nadê nîşandin ku mirov xwediye rastîya dada bi haqaniyet a. Ya ku wê bi wê re vê piştrast bike, wê bîryar, kirin û her wusa nêzîkatîya wê ya bi sazîyî bê. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov di serî de wê vê yekê weke rastîyeka girîng a rastîya têngîna dadî werêne ser ziman.

Her wusa li vir, divê ku mirov di vê çerçoveyê de vê yekê jî werêne ser ziman ku bi têngîna dadê re haqaniyet, wê di çerçoveyek têngînî ya vînî de xwe bide dîyarkirin. Her wusa, li vir, vîna ku xwe dihêne ser ziman. Lê li vir, mirov ji keseyetîyekê zêdetirî bi wê re bihizirê û bi wê re bike ku werêne ser ziman. Dema ku mirov di çerçoveya keseyetîyekê nêzîkatîyê lê bike, çendî ku wê aliyê wê yên rast hebin jî, lê ji ber ku wê ev bi keseyetîyê re hanîna li ser ziman wê nikaribê bi tememî wê werêne ser ziman, êdî wê kêmbimê. Di vê çerçoveyê de xosletên dadî, bi haqaniyetê re wê bi hîm pêş bikevin. Her wusa, dîrûstî, başî, xweşî, herênî û hwd, wê bi wê re hebin. Wê bi haqaniyetê re ev têngîna di nava pergale dadê û hizra wê de bicih bibin. Li vir, di dewama vê de divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku bêdadîrî ku weke bêdadmendî jî dihê bi navkirin, mirov nikarê tenê bi 'kêmesîya dadî' re werêne ser ziman. Her wusa bi kêmesîya dadî re hanîna li ser ziman, wê tenê weke nêzîkatîyeka xapandinê û 'manipûlasyonê' a ku li ser têngîna masûmanetîyê re bimê. Bêdadî, ji nebûna hebûna haqaniyetê û rest('norm')ên wê ya. Her wusa êdî wê ev, nebêdad, wê bê têngîneka bîrdozîkî ku navê dadê lê hatîya kirin a.

Her wusa, di vê çerçoveyê de divê ku mirov di serî de wê rastîya wê kifş bike û werêne ser ziman. Em li vir, divê ku vê yekê bi teybetî binê wê xat bikin û werênina ser ziman ku di nava gotina 'dadê' û têngîna wê de cihê gotina 'kêmesîya dadî' pirr kêmbim a û ankû nîn a. Lê bi wê re ya ku mirov divê ku kifş bike û werêne ser ziman jî nebûna haqaniyetê û restên wê na. Ya ku di aslê xwe de hebûn û nebûna dadê dide dîyarkirin wê haqaniyet û rastê wê bin. Di serî de di vê çerçoveyê de divê ku mirov haqaniyetê wêke têngînek û rastîyek dadî a hîmî werêne ser ziman.

Haqaniyet, hinekî jî ew a ku mirov ji aliyê xwe ve li yê li hemberî xwe rast û dîrûst nêzîk bibe ya. Her wusa di vê çerçoveyê de mirov dikarê bahse nêzîkbûna baş bike. Li vir, di dewama wê de divê ku ez vê yekê jî werênima ser ziman ku weke ku carna pîrên kurdan di nava civatê de dibêjin, 'haqaniyet, rastî çi bê ku wê dênê holê ya' Her wusa di vê çerçoveyê de dema ku mirov bahse rastîyê bike, wê ev rastî, bi rengê xwe yê di jîyanê de pirr rengî bê. Mirov nikarê ji tiştekî ne baş re bibêje baş a. Mirov nikarê ji tiştekî kêmbim re bibêje tam a. Mirov dikarê, ji tiştekî ne dîrûst re bibêje dîrûst a. Di vê çerçoveyê de haqaniyet, dibê li gorî rastîyê nêzîkbûn. Dema ku hakîkat çi bê, ku mirov wê bi rastî werêne ser ziman. Hinekî jî, dema ku mirov bahse haqaniyetê bike, di vê çerçoveyê de wê hakîkat were berbîra me. Hakîkat, rastîyeka bi rasttêqîn ku hatî hanîn li ser ziman, bi xwe re dihêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de rastîya hakîkatê,

weke rastîya bi haqaniyet jî, mirov dikarê bahse wê bike û wê werêne ser ziman. Haqaniyet, bi têngîna wê re têngîna darazî bi rastî xwe dide dîyarkirin. Daraz, di temenê xwe de têngîna haqaniyetê, dixwezê bo ku rast û dûrûst bê.

.....

Li ser çêkirina destûran û pirsgirêka wê ya bi jîyane civakî re

Pirsgirêka nivîsandina destûran, wê hertimî xwe bide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de hertimî, destûrên ku hatina nivîsandin, pirsgirêka wan bûya pirsgirêka civakê û ankû hin beşên civakê. Di vê çerçoveyê de di serî de divê ku mirov werêne ser ziman ku destûr û ankû destûrên civakî ên bingihîn, ji aliyên desthilatdarîyan bi hizrên xwe yê bîrdozîkî re hatina nivîsandin. 'Mafê mirovan' bixwe jî, weke têngîna 'negatîf' hatîya ser ziman. Destûrên di roja me de ku hena, em bahse wan bikin, wê di vê çerçoveyê de destûra ku di wê îdîayê ya ku bi mafê mirovan û demokrasiyê jî ya, wê ezmûnê baş bi destpêka xwe re nedê me. Ev pirsgirêka destûran, mirov bi wê re weke pirsgirêka desthilatdarîyê werêne ser ziman, wê baştir bê. Wusa dihê dîtîna ku bo prastina mafê mirovan û pêşketina jîyane civatî, weke dirîşmekê 'hindik rêveberî û desthilatdarî û gelek mirov û civat û jîyane wan' rast bê. Her wusa, civatên roja me, weke ku bi pergalek dadî û destûrên wê re hatîya 'dorpêçkirin' xwediye rastîyekê ya.

Em bi dîrokê re ku werênina ser ziman, emê bibênin ku pêşî Hamûrabî destûra xwe ya bingihîn nivîsandîya û hanîya ber civate dema xwe. Ji wê jî, xwestîya ku wê herê bike. Di vê çerçoveyê de nêzîkatîyek daya nîşandin. Di aslê xwe de ev nêzîkatîya Hemûrabî wê di derbarê destûrçêkên roja me de jî, hizirna bide me. Wê her wusa, hinekî rastîya wan jî werêne ser ziman.

Destûrek ku dema ku dihê çêkirin, wê pêşî, weke ku dihê ser ziman, ku rastîya civakê û ankû civakan esas bigrê û bi wê re were nivîsandin. Di roja me de, têngîna destûrî ên gelemper ku weke 'dada gerdûnî' jî bahse wê dihê kirin, wê weke dadaka ku hebûna hemû civatên bi dîrokê re ku hebûna xwe dana domandin re wê esas bigrê û biparêzê. Em dema ku ji aliyê civatan ve di vê çerçoveya mijara xwe de binerin, emê bina xwediye nerînekê û her wusa bi wê re bi pergale sîyesî re wê nerîneka ji wê cudatir jî xwe bide dîyarkirin. Ev jî, bi serê xwe aliyekî pirsgirêka destûrê û civakê ya bi hevdu re reva dike û dide dîyarkirin.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku destûr, dema ku dihê nivîsandin, wê nirx, çand, dîrok û hwd, rastîyên civakî ên ku hena, wê

werina esasgirtin. Di wê çerçoveyê de wê werina nivîsandin. Lê hertimî, di vê çerçoveyê de ku mirov dinê û bi teybetî ku em di çerçoveya serdema xwe de dinê, em dibînin ku civak xwediyê kevneşopîyekê na. Lê desthilatdar jî, xwediyê destûrekê na ku li gorî wê rastîya xwe didina jîyan kirin. Di vê çerçoveyê de dema ku rewş bi rastîya desthilatdariyan û civakan re ev bê, wê bi xwezayî, pîrsgirêka haqaniyetê ku hebûna wan destûran jî dike berlêpîrsînê de wê xwe bide dîyarkirin.

Pîrsgirêka civakan, di serî de divê ku mirov li ser destûrçêkeran û desthilatdariyê re weke pîrsgirêkna destûrî jî werêne ser ziman. Her wusa di vê çerçoveyê de pîrsgirêka destûran, wê bi civakan re xwe bide dîyarkirin. Aliyê pîrsgirêka destûran ê li şûnmayînê û piştê li şûna wê bi pêşketina demê re hanîna li ser ziman, wê li ber van pîrsgirêkên destûrî ên ku desthilatdar di çerçoveya pîrsgirêka desthilatdariya xwe ya rastîya civatê de derdixe, wê pîr masûmanê jî bimêne.

Rastîya civatan, dema ku em bahse wê bikin, wê bi dîrok, çand, kevneşopî, orf û adetên wê re xwe bide dîyarkirin. Di roja me de dema ku em bahse pîrsgirêkên civat û desthilatdariyan bikin, di vê çerçoveyê de jî divê ku mirov li ser wan şîroveyekê pêş bixe. Dadmendîya ku têgîna berjewendîyên desthilatdarî di xwe de bi sînor nekirî, wê weke rêzikna desthilatdariyekê ku dixwezê bi wê xwe serdest bike wê bimêne li holê. Di vê çerçoveyê de di serî de divê ku mirov wê rastîya wê werêne ser ziman. Her wusa, çerçoveya rastîya civakan û fahmkirina wê, di aslê xwe de, wê weke navê pîrsgirêka civakan jî bê. Heta ku dem hatîya vê sale ku em di wê de dijîn, wê gelek civat, bi çand û zimanên xwe re ji dîrokê herin. Her wusa, destûrên bi armanca desthilatdariyê ku hatina pêşxistin ku weke pêwîstî û pêdivîyeka wan pêşxistina bişavtî, wê di vê çerçoveyê de hinekî jî weke rastîya van rejimên ku ew yê na, wê gunahkar bin. Şîroveyên dadî, wê bandûra wan weke destûrên bingîhînî wê li jîyane civatê hebe. Di serî de divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman. Jîyane civakan di herikê di rêya xwe ya ku ew bi wê re bi pêşarojê ve diçe de. Di wê rêyê de jî, rengekê wê yê jîyanê û her wusa kevneşopî û çanda wê heya. Kevneşopî bo civakê, wê xwediyê rêzikna destûrî ên civatî bê. Di vê çerçoveyê de kevneşopî, rastîya civatê ya herikbar bi xwe re dike ku bi destûr bike.

Kevneşopî, rewîst û aqil û zanebûn, wê di vê çerçoveyê de xwediyê pêvajoya bin. Li vir, di aslê xwe de dema ku em van alîyan li ber didînin û dikin ku fahm bikin, em dibînin ku civak, weke ku bi jîyane xwe re bo jîyane xwe bi pêşketina xwe re destûrçêker jî ya. Mirov vê yekê jî, bi wê

re kifş dike. Tenê, divê ku mirov wê bi teneserê xwe re berdê û mudahaleyê li navaroka wê nekê.

Di dewama mijarê de emê li ser destûrçêker û destûrpêkhênêr bi hevdû re bisekin in. Her wusa, di vê çerçoveyê de ev mijara destûrçêkerîyê, wê xwe weke mijaraka teybet bide dîyarkirin. Bo destûrçêkerîyê, zanîn û aqilê civatê, di serî de bi dîrok, çand û hwd re bi hemû aliyên wê re divê ku mirov li wê serwaxt bê. Destûrçêker, li vir, çi zanebûn û nirxên civatî esas digirê, wê li vir weke mijaraka xesas xwe bidê dîyarkirin.

Destûrên nû, li civatî û civaknasîya wê ya ku bi demê re pêş dikeve ku weke bersivna ji wê re bi salixkirinê werêne re dike ku çê bike. Di vê çerçoveyê de di roja me de li hemberî wê rengê pêşketina civatî demî re ev yek, xwe weke aliyekî dide dîyarkirin. Lê li vir, ew destûr, wê destûrçêker wan li gorî çi çê bike, û wê bi wê re çi pêşbixe û ankû biparêzê bi jîyane civatê re wê weke xalna xwe bidina dîyarkirin. Li vir, 'gotinên' ku dihên ser ziman jî, weke aliyekî bi bandûrker mirov dikarê wê werêne ser ziman. Gotin, li vir, bi çi şewayê dihê hanîn li ser ziman, wê bi wê re xwe bide dîyarkirin. Şîroveyên li ser gotinan re ku dihên kirin, wê çi gûharînê bi xwe re werêne, her wusa, li vir, mirov dikarê ji aliyekî ve jî li ser wê bisekinê.

Jîyane civakî re hîmê ramyarî, civaknasî û felsefîkî ê demî, bi destûrê re xwe bide dîyarkirin. Lê li vir, ahnega demî, ramyarî û civaknasî, bi destûrê re wê aliyekî giring ê temen bê.

Dîroka civakê, bi teybetî di serdemên hemdem de pîrr zêde bidest pêşketina kir. Hin bi hin pêşketinên nû bi felsefîkî, civaknasî û zanistî derketina li holê. Serdema me ya ku weke dema zanistê dihê bi navkirin, bi pêşketinên di qada felsefe, civaknasî û zanistê de ku dibin re pêşketinekê bi xwe re dide çêkirin. Jîyane civatê, weke ku li gorî wê dihê kirin ku were rastkirin û ankû dîzaynkirin. Destûrçêker, di vê çerçoveyê de li ser serê civakê, xwe weke dîzaynkarekî dibînê.

Pêvajoyên bi pêşketina civatê re, wê her wusa giring bin ku mirov wan fahmbike. Fahmkirin ku mirov bi felsefeyê û hwd re çê dike, wê di temenê pêşketinên têgînên bi vî rengî ên weke yên dadê de re jî bê.

Di serdemên kevnera de wê aqilê civatê bi felsefeyê pêş bikeve. Wê rengê civatê û rêveberîya wê pêş bikeve. Bi wê re jî, wê keseyet derkeve li pêş. Di demên kevnera de, mirov dibînê ku weke ku Aristo jî dihêne ser ziman, wê têgîna hemwelatîyê werêne ser ziman. Çend ku girse, weke kole li wê dihê nerîn jî, lê ev pêşketin wê giring bin. Ya ku wê van pêşketinên demî bi salixkirinekê di xwe de bigihêne watayê, wê bi destpêka serdemên navîn re wê roma bê. Ji dema komare romayê û piştî pêvajoyên wê ên bi

ber împaratoriye ve, wê her wusa di temenê xwe de pêvajoyan bi vî rengî bi hawêne. Piştî, wê girse, di bin komeka serdest ku xwe weke 'hemwelatî' bi nav dike, wê bi pêşengîya wê re bi meşê. Ev têtînen ku bi dema kevnera û ya helenismê' re pêşketina, wê di serdemên navîn de bicih bibin. Çendî ku di serdemên navîn de wê xanadanî û hwd pêşbikevin û ankû 'monarşî' pêşbikevin jî, lê wê ev rastî jî ji binî ve were pêşxitin. Di serdemên dawîyê ên serdema navîn de wê hin bi hin ev xanadan, keyanî û ankû monarşî jî, hin bi hin bixûrixin û wê li şûna wan, rêveberîyna ku bi rengê komarî wê werin û ava bibin. Her wusa, ji sedsala 15'în û pê de, raparênên girseyên civatî li hemberî axa, dewlemend û hwd, wê pêvajoyeka nû bide destpêkirin. Ev pêvajo, wê êdî têtîna hemwelatîyê bigirseyî bike.

Di aslê xwe de weke ku em di dema kevnera de bi gotinên Aristo re dibînin, ew koma piçûk weke 'hemwelatî dihê bi navkrin, komeka ku rêveberî, zagon û destûrçêker a. Weke komek serdest a. Hertîşt li gorî gotina wê ya. Wê ev kom û dîroka wê, di sedsalên 15'an û hwd re, weke ku êdî bi tekoşîna li hemberî wê re wê dawî li wê were. Bi wê re di nava olê de jî, wê bi li dij statûqûyê derketina bi mirovên weke Martin Luther re ku tevgera protesteniyê temenê wê pêş dixê, wê pêş bikeve. Piştî di vê çerçoveyê de bi gotinên felsefeyê, wê şîrove pêş bikevin. Di nava civatê de jî, wê weke ku Pêşî li Ingilistanê dibê di sale 1644'an de wê gûharînen mazin bibin. Wê berî wê peymanê 'magna carta' di sale 1215'an de wê were mohrkirin. Ev peyman, wê piştî li dîv wê pêşketinên nû ên civatî werêne. Her wusa, piştî li Emerîka tevgera civatî, şerê navxweyî û piştî ji nû ve avakirina emerîka û hwd, wê bi pêş bikeve. Destpêka li Amerîka wê wê di 1776'an de wê bibê. Ev jî, wê weke dîrokekê û destpêkekê bê. Bi wê re denezene şoreşa Amerika ku weke 'denezene serxwebûnê' jî dihê şîrovekirin, wê pêş bikeve. Her wusa, wê piştî wê re şoreşa fransa bibe. Ev xate pêşketinê, wê bi şoreşa Fransa re bigihijê ast û radayaka mazin.

Her wusa, piştî van pêşketinan re wê şîroveyên nû ên dadî werina pêşxistin. Her wusa, têtînen weke ên 'mafê mirovan' û hwd wê werina ser ziman. Şoreşên ku tên kirin, wê li ser keseyetîyê re werina kirin. Her wusa, dema ku bahse şoreşa fransa tê kirin, weke şoreşeka ku di van warên mafê mirovan de ku gavna giring ên dîrokê dihên avêtin, di wê çerçoveyê de bahse wê dihê kirin.

Şîroveyên li ser mirov, mafê mirov û her wusa pêşketina civatê û mirov bi hevdu re ku wê êdî ji vê demê û pê de, zêdetir bin û bi werina ser ziman, wê temenê pêveçûnên bi destûrî ên pozîtîv û negatîv jî bi xwe re biafirêne.

Her wusa bi wê re bi gotinaka din, mafên civatî û yên keseyetî, ku em di çerçoveya 'mafê mirovan û hwd de werênina ser ziman, wê pêş bikeve. Bi teybetî, piştî şerê cihanê ê duyemin û pê de, wê di vê warê de tekoşînên gelan destpê bikin û li cihanê hemûyî pêş bikevin. Heta şerê cihanê ê duyemin, wê pêvajoyeka bi vî rengî bê û pêşbikeve. Wê di van waran de, piştî şerê cihanê ê duyemin, piştî ku Artişa Nazîyan hat têkbirin û hwd, wê êdî pêvajoyek nû destpê bike. Wê neteweyên yekbûyî ava bike. Bi wê re wê pêvajoyek nû ya 'dada navnetewî' û hwd, wê were dayîn destpêkirin. Gelek bineterên mafên mirovan, mafê civatan, her wusa mafê zarok û kêmetewan, mafê jinê, destûrên ku parastina xwezayê dikina mijara xwe û hwd, wê pêş bikevin. Her wusa, destûrên gerdûnî ên navnetewî wê pêş bikevin. Welatên ku heta wê demê avabûn û ku wê piştîre ava bibin jî, wê destûrên xwe yên navxweyî, yek kêmet û yek zêde, wê bi esasgirtina wan bineteran re wê werênina ser ziman. Her wusa, destûrên ku gerîna navnetewî a mirovan misoger dikin, wê werina pêşxistin. Di vê çerçoveyê de ku qada zanistê û beşên wê jî di nav de wê di gelek waran de bineterên destûrî bo wan werina bikarhanîn. Destûrên neteweyên yekbûyî, wê weke destûrna kifşkar bin. Çend ku kêmesî û ne têrî di wan de hebe jî, lê wê li pêşîya welatên cihanê bê.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku têngîna dadî, wê pêş bikeve. Piştî şerê cihanê ê duyemin û pê de, wê bi teybetî, mijara têkilîya civakê û keseyetê û xwe hanîna li ser ziman, wê weke mijarna dadî ên ku wê hertimî li ser wan hizirkirin û şirovekirin pêşbikeve bin. Mijara mafê mirovan, bo destûrên welatên cihanê, wê mijaraka bi pirsgirêk bê. Her wusa, bi heman rengî, mijara têkilîya bi hevdû re û her wusa herêkirina mafên hevdû ên civatî û hwd, wê di vê çerçoveyê de hertimî di rojevê de bin. Mijara mafê mirovan, wê gelek asteng û kelemên ku li pêşîya wê dihêna derxistin wê hebin. Her wusa, şiroveyên destûrî ên bi 'mafê hevbeş' ên civatî re wê gelek welat, weke mijarna ku li pêşîya pêşketina mafê mirovan bidina dîyarkirin. Her wusa minaqe destûra bingihîn a tirkiya û rastîya civate kurd û ne nasîna statûya kurd û bi wê re qadaxaya bi destûrî ku hatîya danîn zimanê kurdî ya.

Têngîna dadî, dema ku mirov li ser wê dihizirê, mirov bi têngînên wê yên 'îçtîhadî' re dibîne ku ji sedsale 18'min û pê de wê zêdetir derkeve li pêş. Hewldana fahmkirina gotin, navarok û her wusa têngînên wê, wê hin bi hin zêdetir bi pêşketina wê re bibê.

Têngînên dadî, wê di serî de wê bi darazên têngînî re pêş bikeve. Hizirkirina li ser rewş û têkilîyên wan ên bi hevdû re wê di vê çerçoveyê

de pêş bikeve. Tehera têtînî a darazî, wê bi kifşkirinên di jîyanê de re wê bibe. Têtîna dadê, hinekî jî, li ser têtîna 'meşrûtîyê' re weke renekî desthilatdarî jî hatîya salixkirin. Her wusa di vê çerçoveyê de salixkirin û herêkirina bi dadî, weke renekî herêkirina dadî ê meşrûtî bê. Li vir, divê ku mirov dema ku bi têtîna dadê re bahse têtîna meşrûtîyê bike, wê bi wê re û di nava wê de têtîna 'berjewendîyê' her wusa, wê bibînê ku wê xwe bi wê re hin bi hin bi demê re bide dîyarkirin. Hinekî jî, çerçoveya maf û azadiyê, dema ku mirov di vê çerçoveyê de binerê, wê gotina berjewendîyê, xwe bi têtînekê bide dîyarkirin.

Têtîna dadî, ku mirov bi wê re li ser têtîna berjewendîyê re dinerê, her wusa, bi kifşkirinên li ser destûr, zagon û xalên wê re weke ku renekî wê xwe dide dîyarkirin. Lê ya wê kifşkirinê dide dîyarkirin, hinekî şûnpêya wê ya mejûyî jî ya. Em li vir, divê ku gotina 'berjewendîyê' bi şûnpê û mejûya wê re wê hildina li dest. Her wusa, têtîna berjwenendiyê, li gorî çî di hê dîyarkirin, wê di çerçoveyê de weke xaleka dadî a giring bê.

Ji aliyê şîroveyê ve, dema ku di dadgehê de biryar di hê ku werê dayîn, wê berjewendiyên pergale, di vê çerçoveyê de wê ji aliyekî ve li berçav werina girtin. Li vir, di nava wê şîrove kirina dadî de weke ku bi rêzikî, li şûn hevdû rêzkirina berjewendîyan û bi wê re hatîya dayîn kifşkirin. Minaq dema ku dewleta tirk, maf û azadiya civate kurd, dibe mijara şîroveya dadê, wê şîroveyê nakê. Her wusa, wê tenê li gorî berjewendiyên pergale «ya rast» ku çî ya, wê bi wê bihizirê û wê li gorî wê biryarê bide, tevî ku kurd bi deh milyonan di nava sînore rejima tirk de li bakûrê kurdistanê dijîn jî. Di vê çerçoveyê de li ser berjewendiyên civatî û hwd re girtina têtîna dewletê bi destûrê re weke teybetîyekê derdikeve li holê. Destûreka bi vî rengî jî, bi wê re mirov nikarê bahse maf û azadiyê bike.

Bi destûr û şîroveyên wê re dema ku mirov bahse têtîna berjewendîyê bike, divê ku mirov li ser xate dîrokê re mejûya wê ya dîrokî li berçav bigrê û wê werêne ser ziman. Her wusa, vaca wê, ew a ku dema ku mirov bahse maf û azadiya civatekê bike, di çerçoveya mafên wê yên hevbeş û her wusa bi dîroka wê re de ku mirov, lê binerê ku çî pêşketin bi xwe re daya çêkirin.

Mirov, dema ku bahse maf û azadiya civatî a di çerçoveya mafên hevbeş de lê binerê, wê hingî, rewşa keseyetîyê xwe weke mijaraka teybet ya di nava wê de bide dîyarkirin. Li vir, ew ahenge di nava têtîna mafên hevbeş û yên keseyetî de, ku were çêkirin, wê xwediyê giringîyekê bê. Keseyet, gelek mafên xwe yên ku weke bi 'keseyetî dijî', wê di temenê wan de mafên hevbeş ên civatî wê hebin. Nîrxên ku keseyet bi wan dijî,

weke nîrxên hevbeş in. Her wusa ziman, çand, civaka ku mirov di nava wê de dijî, û hwd, wê aliyên mafên hevbeş bin. Mafên hevbeş, li vir, wê çerçoveya têgîna berjewendîyê jî bi xwe re bide dîyarkirin.

Li vir, dema ku mirov bahse têgîna destûrî û her wusa bi wê re hebûna civatê bikin, wê di vê çerçoveyê de destûr, wê çerçoveya wê ya heyî weke ku esas bigrê. Li vir, dema ku dad, bû xwediyê xalna ku dike ku bi 'mecbûrî' li ser serê civatê were xistin merîyetê de wê temenê nakokî û dijberîyê bi xwe re û di nava civate de biafirêne. Gotina, 'kifşkirina çerçoveya civatê', weke gotinaka dîtbar û ku dikarê bi xwe re gelek şîroveyên cuda werêne li holê. Mijara şîrovekirinê, wê di nava bikarhanîna li cih a destûr û xalên wê de û her wusa li gorî wê kirina merîyetê de, wê mijaraka sereka ya ku wê hertimî di bin nîqaşên dadî de bê. Di dadgehê de dozger û serdozger, destûrê çawa şîrove dikin û ankû dikin ku wê bikina merîyetê de? Di vê çerçoveyê şîroveyên ku ew bi wê dikin de wê, aliyekî giring ev alî bê. Li vir, 'îçtîhadên' ku wê şîroveyê didin dîyarkirin, her wusa wê çawa kifşkirinê bi xwe re bi ancami werênin, weke mijaraka giring a. Li vir, ev ancami li ser şîroveyê re û ancama ku ew xale destûrê ku wê derxstiba li holê bi rastîya xwe re, li vir wê kirina merîyetê û ne kirina merîyetê bi xwe re bi wê xala destûrî re bide kifşkirin.

Dad, xalên wê yên destûrî, wê di jîyanê de bi xwe re bidina dîyarkirin ku li gorî rastîya ku heyî ya civatî na û ankû ne li gorî wê na. Di vê çerçoveyê de dad, dema ku bi xalên wê yên destûrî re dihê kifşkirin û ew dihên xistin li merîyetê de weke ku ew bi kifşkarîya xwe re li pêşîya civatê bê. Lê li vir, dema ku li gorî rastîya civatê bê, wê ne li pêşîya wê bê, wê bi wê re bê. Li vir, di aslê xwe de ev întîba, wê ne lêhatinekê û ankû ne li gorîbûnekê jî bi xwe re bide dîyarkirin. Herîkîna jîyanê û pêşketina wê û pirsgirêka xale destûrî ya bi wê re, wê hertimî û demê wê hebe. Ji ber ku jîyan di herîkînekê de ya. Bi wê re jîyan, qadên xwe yên jîyanî diafirêne. Di jîyanê de bê, di rewşa bikarhanîna û ankû sûdgirtinê hwd de bê. Her wusa, li vir, xalên destûrî, pirsgirêka wê ya fahmkirinê di wê herîkîna jîyanê de ya. Li vir, xalên destûrî, dem bi dem ku weke 'kevneperest' bê, wê temenê wê bi vê rewşa jîyanê re hebe. Her wusa, destûr, merîyeta wê wê di qadên ku desthilatdar li wan heya de ya.

Pirsgirêka jîyane a bi xalên destûrê re, ew a ku keseyet, mafê yê jîyanê were salixkirin û parastin a. Her wusa ku karibê li gorî rastîya xwe ya civatî û manewîyeta xwe bijî bê. Ev jî, wê bi xwe re weke pirsgirêka civatîyê xwe bide dîyarkirin. Li vir, mirov dikarê bi têgîna mafê mirovan re vê yekê bi dîrokê re jî werêne ser ziman ku di pêşketina hizrên mirov ên bi dîrokê

re de ku di roja me de jî bi zanistê re hebûna xwe didina domandin, ku bi wê pêşketina wê ya dîrokê re ku hizra dade xweza ku bû xwediyê pêşketina xwe û pêşketina çêkir û pê de, wê ji sedsale 15' min û pê de ku bi dema ronasanê û hwd re wê zanista ku ew bi fêr, cerb û ezmûnan re pêş dikeve, wê bi wê re têngîna dada herênî('pozitiv') wê bi xwe re pêş bixe. Dada xweza û dada herênî, wê bi şîroveyên di derbarê wan de ku hatina danîn li holê re wê pêşketina xwe bide çêkirin. Di vê çerçoveyê de dema ku mijar teorî bê, hertimî teorî li dijî wê, mirov dikarê teorîya hember pêşbixe û were hanîn li ser ziman. Lê li vir, ya bi zanistê ku bi cerbê, fêr û ezmûnê ku hatiya pêşxistin, wê aliyekî wê yê cuda hebe. Ew jî, weke ku têngîna 'pozitivîzmê' dihênê ser ziman, wê 'ya rast dîyarde bin.'

Têngîna dada herênî('pozitiv') wê her wusa di vê çerçoveyê de li ser rewşek bi vî rengî re bike ku xwe werêne ser ziman. Pêşketina têngîna dada herênê, wê îdîaya 'zêde bûhûrîner' û ankû 'kêm bûhûrîner', li şûna gotina 'xelat' û ankû ya rast'ê li ser teorîyê re dihêne ser ziman. Têngîna poztivîzmê, di vê çerçoveyê de divê ku mirov vê yekê jî, bi wê re werêne ser ziman ku wê bi wê dîyardetîya xwe re di vê çerçoveyê de xwe werêne ser ziman.

Pirsgirêka têngîna dadê, li vir, di aslê xwe de ew a ku mirov bi maf û azadîya wê çawa bijî ya. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku têngîna 'dada xweza' ku em dikarin bi gotina 'ya ku bi wijdanê mirov re' ku mirov bi 'mafên xwe yên xwezayî ku ji hebûna mirov tî' ku bi wan bijî re dihê ser ziman. Bi wê re li vir, dema ku mirov di vê çerçoveyê de li ser wê dihizirê, her wusa bi têngîna 'mafên mirov ên xwezayî' û 'ya ku li gorî wê ku divê ku bibe' û ankû 'ku hebe', wê di vê çerçoveyê de xwe werêne ser ziman. Xalên destûrî ên herênî ('pozitiv'), 'ên di pretîkê de' na. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov bahse 'mafê mirov' û ankû 'mafê jîyanê' dikin. Her wusa, li vir, di vê çerçoveyê de xalên destûrî ku hena, çawa vê rastîyê diparêzên û ankû li hemberê wê na, wê aliyekî fahmkirinê bin.

Li vir, di serî de em divê ku ji destpêkê bi têngîna statûyê re vê rastîya jîyankirinê werênina ser ziman. Jîyane mirov, her wusa di xwezayê wê de heya. Mafên wê yê jîyanê jî di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman. Mafê jîyanê, her wusa bi maf û azadîya wê re mirov dikarê werêne ser ziman. Mirov çawa dixwezê bijî? Her wusa weke pîrseka têngîna ya. Lê dema ku mirov bi têngîna dadî lê bînerê, pîrsgirêkeka dadî û destûrî jî ya. Li vir, dad, nikarê wê bide kifşkirin. Lê dad, dikarê wê kifş bike. Di vê çerçoveyê de êdî wê salix bike. Li vir, dema ku bi dadî rengê jîyanê û jîyankirinê hat dîyarkirin, mirov li wir nikarê bahse mafê mirovan bike.

Tenê bi rengê salixkirî re ew çerçoveya ‘maf’ û ‘azadiyê’, bi wê re mirov dikarê bahse wê bikê. Li vir, mafê jîyanê, bi wê têngîna wê ya xwezayî re heya û bi wê re mirov dikarê wê werêne ser ziman. Di aslê xwe de hemû pîrsgirêkên destûrî û têngînî ên dadî jî, di vê çerçoveyê de mirov dikarê bahse wan bike. Di nava têngîna dadek xweza de wê li şûna ku mudahale li jîyane civatî û ankû ya mirov ku heya wê bê kirin, wê ew rengê wê yê jîyanê were kifşkirin û bi wê re wê bê misogerkirin. Lê dema ku ‘rengê jîyanê’ ku bi xalan were salixkirin bi xalên destûrê û bê xwestin ku di nava sînore wê û çerçoveya wê de bê jîyîn, hingî, ew destûr, ne bi têngîneka xwezayî bê. Ew destûr, xwediyê wê têngîneka ya ku ‘mîrovê xwe’ ku weke wê ‘bijî’ dike ku bîafêne û pêş bixe. Ya ku wê di nava sînore civatê de ku temenê dijberî, hatina berhevdûbûnê û her wusa nasnekirina hevdu û statûya hevdu jî ku diafirêne, wê ev bê. Di nava sînore desthilatdarîyekê de ku xalkek bi hebûna xwe re xwediyê bi dehan milyonan bê û ew hebûna wê newê naskirin bi statûya wê re bi wê destûra wê ya bîngîhînî, wê di vê çerçoveyê de bi têngîneka destûrîya desthilatdarî a li dijî civatî bê. Her wusa, li vir, dema ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku divê ku mirov ‘realpolitîkî’yê ku hebûna xwe li hevbeşîya rêgezên destûrê re dike ku werêne ser ziman jî, di vê çerçoveyê de rengê ramyarî ê desthilatdarî ku di vê çerçoveyê de pevçûnê li ser destûrê re bi civatê re dike ku wê werêne li holê. Rastîya civatê, maf û azadîya wê û her wusa bi wê re salixkirina wan, wê weke mijaraka destûrîya desthilatdarî û civatî bê. Li vir, di serî de divê ku mirov di vê çerçoveyê de wê rastîyê werêne ser ziman.

Ti destûr, nîn a ku dema ku di her demên pêşketinê ên civatê de xwe li gorî wê ji nû ve salix û nû nekê, wê weke astengîya demî a li pêşîya pêşketina maf û azadîya w ya civatî û mîrovî bê. Di aslê xwe de di her demên pêşketina civatê de xwe nûkirin, wê rengê parastina mafê jîyanê û mafê mirov jî bê. Di serdema me de gotina ‘mafê mirovan’, ku weke têngîneka gerdûnî dihê hanîn li ser ziman, wê di kirina(‘pîretîka’) jîyanê de gelek rengên jîyane wê hebin. Bi tenê bilêvkirina gotina ‘mafê mirovan’ bi serê xwe û bê salixkirina hebûna civatê û nîrxên wê yên civatî û herêkirina wan, ti watêyê wê tûna ya. Her mirovek, ji nava civatekê, rengê pêşketinê û çandê tê. Li vir, dema ku mirov bahse keseyetîyê bike, divê ku mirov di vê çerçoveyê de bi temenê wê re wê hilde li dest û werêne ser ziman.

....

Hîmê gotina dadê.

Li ser hîmê gotina dadê, dema ku mirov li ser têngîn û têngihê re herê, mirov wê bi dîroka mirovatiyê re dîroka wê pirr demdirêj werêne ser ziman. Dema ku mirov bahse dadê dike, mirov bi wê întibaya ku bahse 'mafê mirov' ê jîyanê û jîyankirinê' dike. Di vê çerçoveyê de hizirkirin, wê bi dem re li ser wê re hizirkirin bibê bi felsefeyê û dîroka wê re xwe pêş bixe. Lêkolînên hizirkî, wê di warê aqilê mirov de gelek kifşkirinan bike. Ev kifşkirinên ku hatina kirin, ku mirov li wan dinerê, mirov vê yekê

bi wê re dibînê ku bi têngîna vacî ku wê ya 'rast' û 'ya ku divê ku bibê' ku divê ku çi bê, wê li ser wê bihizrê.

Dîroka aqil, di vê çerçoveyê de dema ku em bi têngî û têngîha aqilê dadî li wê dinerin, em dibînin ku wê di warê jîyane mirov de bihizirê. Di vê çerçoveyê de pêşî li ser weyna mirov a di jîyanê û di nava jîyane wî bixwe de, wê li ser wê hizirkirin bibê. Bi wê re jî, wê her wusa bi wê re li ser rastîya jîyanê hizirkirin bibê. Hizirkirin, wê di vê çerçoveyê de li ser wê re li têngîna dadî were kirin. Di serî de mafê mirov û jîyane mirov û her wusa herêkirna statûya mirov bixwe jî, wê di vê çerçoveyê de li ser wê re bê hizirîn. Di destpêka serdemên kevnera de bi aqilê felsefeyê û pêşketina wê re têngîna 'hemwelatîyê' wê derkeve li pêş. Piştî wê bi aqil bicih bibe. Ev jî, wê di çerçoveya têngîna bi mafê jîyan mirov re wê xwe bide dîyarkirin. Her mirov, mafê wî yê jîyanê ê ji destpêkê û ku xwezayîya, heya. Her wusa li vir rastîyê mirov re mirov nikarê nîqaşê jî bike. Bi vê yekê re mirov divê ku vê yekê werêne ser ziman, ku dema ku ev rastîya mafê jîyanê ê mirov hat kifşkirin û pê de, wê di jîyanê de li gorî vê bi gotinê, wê çawa rastkirin werê pêşxistin û herêkirin, wê pirr zêde li ser wê nîqaş bibin.

Di vê çerçoveyê de pêşketinên ku li ser têngîna mafê mirovan re bûna, wê di mejîyê mirov re pêşî aqilekî pêşbixin. Piştî ev aqil jî, wê di jîyanê de bidest pêşketina xwe bike. Mafê jîyanê û her wusa bi wê re mafê hemwelatîyê, wê bi hevdû re di çerçoveyekê de di dawîyê de bi aqil re bigihijina hevdû. Wê bi hevdû re li wan werê hizirîn. Di vê çerçoveyê de bineterên weke ên şoreşa Amerika a 'denezene serxwebûnê' û ya şoreşa fransa a 'denezene mafê mirov û a hemwelatîyê', wê di çerçoveyekê de aqilekî di çerçoveya pêşketinê demî de bi xwe re biafirênin. Di vê çerçoveyê de bi demê re şîroveyên ku li ser mirov û 'mafê mirov' ku pêş dikevin, wê bi xwe re şîroveyên 'hemwelatîyê' jî bi xwe re pêş bixin. Desthilatdarîyên demî ku pêş dikevin, wê di van waran de di nava sînore desthilatdarîya xwe de hemwelatîyê hin bi hin pêşbixin. Di vê çerçoveyê de wê êdî wê were herê kirin ku çend mirov, di nava sînore rêveberî û desthilatdarîyekê de hebin, wê bi girêdana 'hemwelatîyê' bi wê ve girêdayî bin. Di vê çerçoveyê de li ser mafê hemwelatîyê re wê nivîsandin û rastkirinên destûrî werina kirin û pêşxistin.

Li vir, dema ku mijar tê ser nivîsandin û rastkirinên destûrî, pêşî pîrsgirêkek xwe dide dîyarkirin. Her wusa, ew jî ew a ku wê 'kî' û 'çawa' wê destûrê bi xalên wê re binivîsîne û bide kifşkirin. Li vir, têngîna hiyererşîkî ku ji temen ve dihê dayîn nîşandin, wê hebe. Yanî, bi gotinaka

din, ji navendekê, wê ew destûr, li gorî rastîya wê ya desthilatdarî û berjewendîyên wê, wê êdî were nivîsandin û rastkirin. Li vir, di aslê xwe de pîrsgirêka ku wê bi civatê û desthilatdarîyê re ku wê xwe bide dîyarkirin, wê bi vê re di destpêkê de xwe bide dîyarkirin. Her wusa desthilatdarî, li ser axa ku dijî, bi destûr û hemwelatîyên xwe re sînore wê dihê dîtin û kifşkirin. Pîrsgirêka nivîsandina destûrê, wê li ser destûrê re weke pîrsgirêka ku di nava civak û desthilatdarîyê de ku wê êdî xwe bide dîyarkirin bê.

Li vir, wê nêzîkatîya destûrî a desthilatdarî ku weke hîmê wê destûra ku ew desthilatdar dinivîsênin jî wê xwe bide dîyarkirin, wê nêzîkatîyaka 'pozitivist' bê. Ev 'nêzîkatîya dadî a pozitivist', ku li şûna ku ew li ser navarok û têngîna wê ya navarokê bihizirê, wê li ser çerçoveya wê ya 'bûhûrîner' û 'meşrûtiya' re wê bihizirê. Di vê çerçoveyê de çerçoveya nêzîkatîyê, wê bi navaroka wê re li ser wê were hizirîn. Wê li ser rewşa wê ya 'bûhûrîner' û 'meşrûtiya' wê re xwe bide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de dema ku li ser navaroka wê re zêde kûr ne hat hizirkirîn, hingî maf û azadî jî, zêde bi giringîya wê re ku ew ne hatina dîtin, wê ev jî di nava civatê de weke rengêkî pîrsgirêka destûrî û her wusa ya destûrçêker jî xwe bide dîyarkirin.

Li vir, nêzîkatîya 'destûrçêker' a di vê çerçoveyê de têngîna pozitivist, wê pirr dîtbar û serveyî bê. Ev têngîna pozitivist a dadî, wê ji dêla ku wê li navarokê wê ya 'baş' û ankû 'ne baş' bihizirê, wê li ser sazîya destûrçêkerê re li wê çêkirin û ne çêkirina wê ya destûrî re bihizirê. Ji 'dîyarda ku heyî', ji wê gavê diavêjê û dike ku 'ya ku divê ku hebe', dike ku bigihijê wê. Di vê çerçoveyê de li dadîya li kirinê ('piretikê') ku heya, li wê dihizirê. Di vê çerçoveyê de birêveçûyina ku dibê, wê aliyê wê yê giringtir bê.

Li vir, aliyekî wê yê din jî ew a ku ji ya ku divê ku hebe ji wê zêdetirî ji ya ku 'heya', bi awayekî lêkolînî dike ku li berçav bigrê. Tiştê ku li derve heya û biçav dihê dîtin û ku hebûna wê mirov dikarê bi 'birhan' bike, wê weke aliyekî giring ê ku vê têngîna pozitivismê ya li berçav digirê ya bê. Ya ku di piretikê de ya û bûhûrîner a, wê weke mijara têngîna pozitivismê bê. Bi gotinaka din, wê dike mijara lêkolînê.

Her wusa li gorî vê têngîna pozitivismê jî, wê ev têngîna dadî a xweza ku dike ku dadîyê li jîyanê pêşbixe, wê tenê wateyeka wê ya dîtbarî a nîrxî wê hebe. Di vê çerçoveyê de şîroveya pozitivismê, ew a ku ew têngîna xwezayî a dadî, çendî ku wê weke ku karibê weke têngîna dadî xwe bide nîşandin jî, lê wê bi kifşkirin û danaşîna navaroka wê re ne dîyarker bê. Her wusa li hemberê têngîneka pozitivist a dadî ku li jîyanê bi destûrên kifş

heya û ku girêdanê û rêvebirinê dike, wê ev rengê dadîya xwezayî weke têtgîneka dîtbar ya 'kifşkar' wê 'li jîyanê' xwe bide dîyar kirin û hebe.

Bi dîrokê re dema ku mirov li ser têtgîn û hîmê dadîyê dihizirê, mirov dibînê ku ev wê xwe li ser rengekî civaknasî re di jîyanê de bi hizrên ku hatina ser ziman re pêş bixe û bide dîyarkirin. Hertimî, ev rengê dadî, bi têtgîneka ku xwe bi hêzê û serdestbûna wê re hanîya ser ziman. Yanî, bi gotinaka din, hanîya ser ziman ku serkevtina bi hêzî, wê bi xwe re serkevtina dadî hanîya. Lê piştî 'dadîya ku bi wê serdestîyê pêşketîya, derketîya li pêşîya wê hêzîyê. Li vir, mirov divê ku vê yekê jî, werêne ser ziman ku ev rengê bi şîroveya dadî re, bi hizirkirina li ser desthilatdarîyê re mirov dikarê bahse wê bike. Bi vê têtgînê jî, dema ku mirov li ser têtgînên weke ên mafê mirovan û ankû mafê jîyanê re dinerê, dihê gotin ku mafê mirov, bi 'destûrên ku ew di demek dîyar de û ku li deverekê ku bi destê sazîyeka navnetewî bê û ankû bi destê welatekê bê û hwd, ku çawa hatibê nivîsandin û kifşkirin, wê bi wê re bi dîyarî wê hebe. Dervî wê, wê ti mafê mirov ku bahse wê dihê kirin, wê nebê. Li vir, têtgîna pozitivist, divê ku mirov werêne ser ziman ku weke têtgîneka desthilatdarî ya bi destê wê kifşkirin di vê çerçoveyê de bi meşrûtiyekê re dibê ya. Pirranîya civatên bêstatû ku di nava sînorê welatan de dijîn, wê di vê çerçoveyê de pîrsgirêka 'meşrûtiyê' û ya 'statûyê' bi rêveberîyê re bijîn. Û bi wê re jî divê ku mirov werêne ser ziman, ku wê sînorê wê, bi mirov û mafê mirov û bi statûya mirov re wê bi sînorê desthilatdarîyê re xwe bide dîyarkirin. Li vir, di aslê xwe de em dema ku di çerçoveya roja me de werênina ser ziman, destûrên navnetewî ên bi vî rengî ên kifşkar û ên welatî ên ku hena, wê weke destûrên ku di ancama zawacaka ku bi têtgîna dadî ya xweza û ya pozitivismê re ku hatî çêkirin re ku hatîna derxistin li holê na.

..

Dada xwezayî û 'dada pozitiv'

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku dema ku mirov bahse 'mafên xwezayî' û hwd dikin, weke 'mafê jîyanê', 'mafên mirov' û hwd, ên ku ji hîmî ve tên dît in. Di vê çerçoveyê de ev mafên xwezayî, weke mafên ku ji hebûna mirovî a zindiyî tên in. Mirov bi jîyan, xwediyê jîyanekê bê, wê mafê mirov ê jîyanê bi wê re hebe. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov têgîna mafên xwezayî werêne ser ziman. Bi gotinaka din, mafên xwezayî, mafên ku ji bûna hebûna mirov tên in.

Di vê çerçoveyê de dema ku mirov bahse mafên xwezayî bike bi têgîna 'dada xwezayî' re, her wusa bi wê re divê ku mirov bahse têgîna 'dada pozitiv' jî bike. Li vir, dema ku mirov hewl bide ku di çerçoveya têgîna 'dada pozitiv' de hewl bide ku bi têgîna 'mafê' re fahm bike, mirov wê çawa wê fahm bike. Di serî de li vir, di çerçoveya destûra bingihînê a ku heya de mafên ku hena û hatina nivîsandin, li vir qasta wan dihê kirin. Ev mafên mirov, bi destûrê re sînore wan bi çerçoveyî hatiya kifşkirin. Di vê çerçoveyê de li ser 'dada pozitiv' re gotina 'mafên destûrî ên destûra bingihîn' jî mirov dikarê bi wê re bahsa wê bike.

Mafên mirov ên ku bi destûrî çerçoveya wan hatiya kifşkirin, weke mafên ku di nava sînore rejimê û destûra wê ya bingihîn de ku hatina kifşkirin bin. Her wusa, li vir, weke 'mafên ku hatina salixkirin' jî mirov dikarê ji wan bahs bike. Di destûrê de salixkirina mafan ku hatî kirin, wê her wusa çerçoveya wê gotina 'azadîya destûrî' jî bi xwe re biafirîne. Li gorî vê têgîna destûrî a pozitiv, dema ku bahse mafê te dihê kirin di destûra bingihîn de, ku ew ne hatibê salix kirin di wê de û tu bi hebûna xwe ya bi civatî û ankû keseyetî re jî ne hatibê salixkirin di wê de, weke ku tu 'tûnayî' wê were hasibandin. Li vir, sînore nerîn û dîtîne, di vê çerçoveyê de bi wê salixkirina di nava rûpelên destûra bingihîn de ku hatiya çê kirin a.

Li vir, dema ku mirov bahse têgîna destûra navxweyî a welêt bike, di vê çerçoveyê de bineter û nivîsarên nivîskî ên ku bi wê têgîna destûrî re ku weke bineter û nivîsarna destûrî hena, divê ku mirov li wan binerê. Di vê çerçoveyê de sînore jîyanê jî bi wê re di nava sînore wê rejimê de bi wê re hatiya dayîn kifşkirin.

Em ti carî nikarin, li ser ardnîgarîyekê, bahse tenê xalkekî û hebûna gelekî bi dîrokê re bikin. Her wusa, di nava sînore wê yê ku heyî de jî mirov nikarê di vê çerçoveyê de bahse wê bike. Minaq, weke gotina hîmî a di hîmê destûra rejîma tirk de dihê ser ziman û pêşî dihê gotin, ku 'mafên giştî ên mirovê tirk' û piştî de wama wê de dibêje ku 'her turk azad tê dinyê û azad dijî'. Li ser vê têgîna tirkîtiyê re li milletên din ên weke kurdan ku li bakûrê kurdistanê ku di nava sînore tirkîya û rejîma wê de

hatîya hiştin jî dihê nerîn. Wê ev tipolojiya tirkitiyê ku wê salixkiriya, wê li ser wê re nêzîkatîyê li xalkên din jî bê kirin. Ji ber ku navê ti milletên din ên weke milletê kurd, di destûrê de ne hatîya ser ziman û tenê navê 'türk' hatîya ser ziman, wê tenê li gorî wê destûr weke ya 'mafê mirovekî tirk' tenê wê hebe. Ev jî, wê di temenê şerê rejimê ê bi sîyesî û artîşa wê re ku li hemberî xalkên din ên weke kurdan hwd de jî bê. Li vir, weke nivîsandina destûrî û xalên wê yên dîyar, di wê çerçoveyê de ji devera ku nivîsandî ve dinê. Pîrsgirêka maf û azadiyê, di vê çerçoveyê de li tirkîya, ne bo mirovê tirk lê bo mirovê kurd û ê xalkên din wê hebe. Gotinên Rayadarên tirk, ên bi rengê 'mafê herkesê bi destûrî heya', di çerçoveya wê tîgîna mirovê tirk û rengê jîyankirina weke wî de bê. Lê dema ku kurdekî xwest ku bi zimanê xwe perwerde bibîne, wê xale destûra bîngîhîn a ku rejimî dîsa ew li gorî mirovê tirk nivîsandîya û dibêje, 'wê perwerde, tenê bizimanê tirkî bê' wê li ser wê re bîjin 'na' û dijberîyê li hemberî tîgîna maf û azadiya civate kurd bidina nîşandin.

Her wusa, li vir, ev pîrsgirêka tîgînî ya destûrî ku em dibînin di çerçoveya tîgîna dada pozîtîv û ankû ya ku hatî nivîsandin û salixkirin de, wê weke pîrsgirêka rejimê bê. Di vê çerçoveyê de ne esas hildana tîgîna dadî a xwezayî, wê aliyekî din ê ku li vir mirov wê li vir werêne ser ziman bê.

Li vir, bi tîgîna dada xwezayî re dema ku mirov dihizirê, ya ku mirov dibê ku kifş bike, wê ew bê ku li jîyanê, wê rengê pêşketinê û hebûna xalkan bi cudahiya wan re hebê ku ew werine esas girtin û bahse wan û mafê wan were kirin. Di vê çerçoveyê 'mafê mirovan', weke gotin û tîgîneka ji tîgîna dada xwezayî ya. Di vê çerçoveyê de dema ku bahse salixkirina wê dihê kirin, her wusa em nikarin, di vê çerçoveyê de tenê destûra rejimê bi sînorê re wê werênina ser ziman. Li vir, ew destûr, bi salixkirina xwe re mafê beşek ji civatê bi rengê wan re esas digirê û wê bi gotina 'mafê mirovan' bi xwe re misoger dike. Li vir, dema ku ew hat nivîsandin, êdî dikeve çerçoveya tîgîna dada pozîtîv a bûhûrîner a di jîyanê de. Yanî, bi gotinaka din, dada ku di jîyanê de di wê demê de li gorî wê kirin û helwest dihê kirin û pêşxistin.

Di vê çerçoveyê de pîrsgirêka dada pozîtîv, her wusa bi tengbûna wê re mirov dikarê wê werêne ser ziman. Her wusa, li vir, bi tîgîna desthilatdarî salixkirina wê destûrê, wê êdî wê destûrê weke 'destûrek bîngîhîn' bike destûra wê rejimê û sînorê wê. Her wusa li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku mafê jîyanê û mafên mirov, bi jîyane wê re mirov divê ku werêne ser ziman, bi tîgîna dada xwe re heya. Di vê çerçoveyê de

pirsgirêka destûrên roja me, di vê çerçoveyê de pirsgirêka jîyankirina li gorî dada xwezayî û mafê û azadîya jîyan û mirov ku ji wê hena ya.

Em dikarin bi têngî û çerçoveya wê re dada pozitiv, weke navaroka wê dada xwezayî û beşek ji wê ya di demekê de jî werênina ser ziman. Li vir, em nikarin, bi hemûyî werênina ser ziman. Bi wê re jî, em nikarin bi rengê wê gotina 'pozitiv' ku ji wê têngîna 'başîyê' û 'herênîyê' dihê xwandin, bi wê re li vê çerçoveya dada pozitiv jî binerin. Ji ber ku ew destûra nivîsandî û bi rengê dada pozitiv ku em dikarin wê werênina ser ziman, çendî ku bahse 'mafê mirovan' di wê de werê kirin jî, wê tenê di nava wê sînorê wê rejimê de û li ser beşek dûnyê û ardnîgarîya wê ku hatî salixkirin re wê bike. Dervî wê, wê ne bûhûrîner bê. Em li vir, dema ku ji hûndûrê wê destûra bingîhîn a rejimê binerin, emê bibêjin ku 'dervî wê maf û azadî û jîyan nîn a.' Lê ev ne rast a. Dervî wê destûrê, rejimê û sînorê wê destûrê ku ew dide dîyarkirin jî, wê mafê jîyanê û mirovan hebe. Di vê çerçoveyê de êdî pirsgirêka wê destûrê dibê, ew ku têngîna gotina 'mafê mirovan' û 'mafê jîyanê' ku di wê de heya ku ne di wê ast, rada û pîvana wê têngîna 'mafê jîyanê' û 'mafê mirov'ê bi têngîna dada xwezayî re ya. Di vê çerçoveyê de em nikarin, bi sînorê wê re werênina ser ziman. Sînorê destûrî, dema ku bi têngîna dada xwezayî ku were rastkirin û bê gihandin ast, rada û pîvanek wê, wê hingî, bi wê têngîne wê pirsgirêkê wê ya salixkirinê ya li ser rengekî, civatekî û keseyetîyekê re tenê nebê.

Di aslê xwe de bi hemû kêmesîyên xwe re di vê çerçoveyê de bi bineterên destûrî ên ku 'neteweyên yekbûyî' amede kirina, wê li ser ya rejim, desthilatdar û welatên ku hena re bê. Her wusa, têngîna mafê mirovan û 'mafê jîyanê' û parastina wê jî, wê di vê çerçoveyê de li ser wê re bê. Destûrên welatî, weke beneterna nîjadî ku hatina pêşxistin in. Li ser têngîneka bi vî rengî re rengê wan hatîya dîyarkirin û kifşkirin. Destûrek bingîhîn a bi vê têngîne, ku di nava sînorê wê welatê de jî ji nîjadekê zêdetir dijîn, wê bi wan re bê temenê şer û pevçûnên ku bi demê re dibin jî. Heta roja me, li ser şer û pevçûnên ku di nava welatan de ku hatina kirin, aliyekî wan yê giştî ê bi vî rengî heya. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov bahse wê û rastîya wê bike. Têngîna destûrî, li vir, di kirina jîyanê de ku weke destûrên wê yên bûhûrîner û ku di pîretîkê de dihên hanîn li cih, wê çerçoveyekê bi xwe re bide dîyarkirin. Li vir, giring dibê ku mirov têngîna dada xwezayî bibê bike. Li ser wê bihizirê û rastîya wê werêne ser ziman. Her wusa, her xalên destûrî ên destûrek bingîhîn ên nava welêt ku mirov li gorî rastîya dada xwezayî li wê binerê, mirov wê hingî rastîya wê ya pozîtîvî ('bûhûrîner' û ku 'di pîretîkê de') û bi çerçoveya sînorê welêt û

rejimê re ku teng mirov wê kifş bike. Ji vê aliyê ve dema ku mirov li ser destûra welatekî bihizirê, wê hertimî ji du aliyan ve bi teybetî û giştî wê pirsgirêka wê hebe. Aliyê pêşî bi ji destpêka dîrokê ve û heta roja me ve ku xateka dîrokî ya pêşketin jîyanê bi jîyane civatan re heya û hertimî bi hebûna xwe û aqilê xwe re pêş dikeve re wê hebe. Aliyê din jî, bi demê re bi berfirehbûna wê ya demî a têgînî û vacî re wê bibe.

Dema ku mirov li ser rastîya dadî re dihizirê, mirov bi wê re gelek rastiyên ku mirov divê ku werêne ser ziman dibînê. Lê dad û ankû ew binetera wê ya welatî a bi navê 'destûra bingihîn' a nivîsandî, bi hebûna xwe re heta deverêkê ji wê re derfetê didêt. Li vir, divê ku mirov vê yekê bibêje ku mirov nikarê jîyanê û pêşketina wê û her wusa jîyane mirov di nava rêgezên destûrî de bi tenê werênina ser ziman. Ji ber ku ji wê zêdetirî, di nava jîyanê de bi pêşketinên jîyane civatî ku dibin re heya. Ev jî, çi dide nîşandin? Ev wê dide nîşandin ku mirov divê ku mirov werêne ser ziman kiu civak û civaknasiya wê, her wusa xwediyê rengê pêşketina xwe ya civatî ya. Bi wê rengê pêşketna xwe têgînên weke 'çandê', 'hûnerê', û hwd, ku em dikarin dadê jî bi rêgezên wê yên destûrî re bikina nava wê de wê bide kifşkirin. Em di vê çerçoveyê de divê ku vê yekê bibêjin ku nivîsandina destûrî û rêgezên wê, ne di ti demê de ne li pêşîya civakê û pêşketinên wê ya. Dema ku rewş ev bê û xwe li ser wê re bigrê, wê bê binetereka ku pêşîya civatê bi pêşketinên wê re bê girtin.

Di aslê xwe de weke destûrên civatî ên ku ne nivîsandî na kevneşopîyên civatî, bi hebûn û rastiyên xwe re ku ew hem bi hijmarî û hem jî bi têgînî dikarin li pêşîya destûra bingihîn a welêt jî pêşverûtiyekê bidina nîşandin, wê dem bi dem kêmbimêne li hemberî wê pêşketina civatî. Dem bi dem afirîna pêşketinên nû û bi wê re afirîna kevneşopîyên nû, wê rastîya pêşketina jîyane civatê bi xwe re a bi demê re bide dîyarkirin.

Civat, dema ku xwediyê têgîna civatî û civaknasî bê, divê ku mirov di vê çerçoveyê de nêzîkatîyekê li wê bike. Li vir, têgîna civaknasîyê û ya dadê, wê çawa bi hevdu re pêşketinekê bi jîyane civatî bi xwe re bi hevdu re bidina dîyarkirin? Li vir, di aslê xwe de, pêşketina civaknasîya civatî bi têgînek destûrî re wê têgîna dadî a xwezayî bi xwe re bide li pêş. Li ser dadên destûrî ên welatî re, ya ku hertimî li pêşîya pêşketina pirrengîya civatî û pêşketinên wê ya, du tişt in. Yek, desthilatdarî û sehêtkirina wê ya li ser civatê a bi armanca di bin dest de girtina wê ya. Ya din jî, ew têgîna nîjadî ya, ku hatîya xistin li temenê têgîna destûrî a welatî de ya. Çendî ku gûharîn di wê de bibin û ankû gotinên 'mafê jîyanê û an jî gotinên weke

‘mafê mirov’ û hwd ku di wê de werina bicihkirin jî, wê ew hîm weke bendekê li pêşîya wê asteng bê.

Di rewşek bi vî rengî de, wê ev gotin, tenê weke gotinna ‘bêî pîretîk’ di jîyanê de ku wateya xwe ne dîtina wê bimênin. Li vir, em vê yekê jî, werênina ser ziman, î ro, li cihanê çend welat hena, destûrên wan jî hena. Her wusa hemû jî, pirranîya wan jî, ku ew destûrên wan di temenê wê de na, di nava wan de pîrsgirêkên civatî û hwd hena. Li vir, em divê ku di vê çerçoveyê de vê rastiyê jî, baştir fahm bikin û werênina ser ziman.

Têgîna civatî, hertimî, ne di wê rewşê de ya ku ew têngînek destûrî kifş bike û li gorî wê bijî ya. Lê têngînek destûrî ku li ser wê hatibê pêşxistin, hertimî wê ew têngîna destûrê mihtacê fahmkirina wê jîyane civatî a jinûve û jinûve bê. Di vê çerçoveyê de ew herîkîna jîyanî a civatî ku wê bi xwe re gûharînê hertimî bide jîyankirin, wê bi wê re jî ew rêgezên dadî, wê bi wê re dem bi dem bi xwe re bi wê gûharîn û pêşketina wê re wê xwenûkirinê bi xwe re çê bike. Li vir, divê ku mirov di dewama wê de bibêje ku ya ku li rengê jîyane civatî serdest a, ew rengê dadî a xwezayî ya. Ya ku divê ku dervî desthilatdarîyê û têngîna nîjadî ku jîyane civatê pêş bikeve û bigihêne civaknasîyek dadî jî wê ev rastî bê. Di vê çerçoveyê de aliyekî din ê giring jî ew a ku em divê ku li ser têngîna ramyarî jî bi vir ve girêdayî çend gotinan bi wê re bibêjê. Têgîna ramyarî, weke têngînek rêvebirinî a desthilatdarî, wê hertimî bi kirinên rêveberîya desthilatdarî re wê xwediyê mudahaleyên li jîyane civatê û civaknasîya wê bê. Çendî ku ev mudahale bûn jî, wê jîyane civatî bi xwe re hertimî pîrsgirêkan bijî. Di aslê xwe de nîşanaka ku ew mudahaleyên ramyarî ku çendî zirerê didina civatê û wê ji rêya wê derdixin û ankû ji pêşketina wê ya xwezayî dûr dikin, pîr zêde bibîrxistina xalên destûrî ên ‘destûra bingihîn’ a di çerçoveya têngîna ‘parastina maf û azadiya xwe de ya. ‘ Her bibîrxistin, wê bi armanc û têngîna ku ew jîyan maf û azadiyekê bi rêya wê re ji xwe re bibîne bê.

Em vê yekê jî bibêjin ku di nava têngîna destûra welatekî de têngîna nîjadî û gotina ‘welatê civaknas’, hertimî wê weke du aliyên ku li hevdu nakin bin. Lê ev jî, weke aliyana ku wê xwe bidina dîyarkirin bin. Weke ku çawa ku destûrek bi armanca desthilatdarîyê ji têngîna haqaniyetê dûr a, wê bi heman rengî têngîneka destûrê a bi gotina ‘nîjadî’ re wê ne pejirîner bê bi gotina ‘welatê civaknas’ re. Di roja me de di bin navê ‘parastina rest û rewîsta civatî’ de mudahaleyên ku li jîyane civatê dibin û bi wê re hertimî komên civatî ên ku pêşketî na, dihên maxdûr kirin, wê vê rastiyê piştrast bike. Her wusa, bêdadîya di mijara wekhevîya bi jinê re de û her wusa

pirsgirêkên bi komên din ên hemzayendî re ku rû didin, wê vê rastiye bidina dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de mirov divê ku vê yekê jî, werêne ser ziman ku çendî ku rêveberî mudahale dike, wê ne tenê nebûna têngîna xwe ya dadî bide dîyarkirin, bi wê re wê mejiyê civaknasî ku di çerçoveyek dada xwezayî a civatî de xwediyê xatek pêşketinê jî ya, wê bi wê mudaheleyê re rastî xûrîxînê werê di xwe de. Her wusa, ev komên civatî ku ew komên kêmetewî û hwd jî bin, wê bi nîşandina bertekên ji aqlê civate xwe dûr re wê rewşa xwe ya civatî jî, weke ku bi xirakirina wê re ji holê ra bike. Li vir, mudahaleya ku dibê, bi berteka ji herdû aliyan re, wê xûrîxînê bi xwe re di nava civatê de û bi têkilîyên wê re bi xwe re werêne.

Ji xwe, di nava civatê de, têkilîyên ku têngîna ramyarî dide kifşkirin, wê bi wê re ji xwe ew civaknasîya civatî û dadî, wê kêmetê. Bi wê re, wê tenê bertekek desthilatdarî wê hebe.

Jîyane civatê, mirov nikarê tenê bi desthilatdarîyê û ramyarîya wê û her wusa rêvebirina wê re bitenê werêne ser ziman. Li vir, ji xwe tenê bi vê rengî nerîn jî, dide nîşandin ku ji rastîya têngîna civatî dûrketin bûya. Rastîya civatê, li vir, giringa ku mirov wê baş fahm bike. Li vir, di aslê xwe de, têngîna dadî jî, tenê weke ku bi têngîna destûrî a pozîtîv a 'destûra bingihînî' ku di hê dîtin, weke sînorekî ya ji civatê û pêşketina wê re. Di vê çerçoveyê de di serî de divê ku mirov vê yekê di serî de werêne ser ziman. Di rastîyê de dema ku mirov bihizirê ku bi destûrî mirov nikarê civatekê bi hemû rest, rewîst û nirxên wê re werêne ser ziman, wê bêgûman vê rastiye piştrast bike. Têngîna destûrî a dadî a xwezayî ya civatî, li vir, divê ku mirov li ser mafên xwezayî ên ku ji hebûna mirov tînin re wê fahm bike û werêne ser ziman. Ya ku di rastiye de rastîya civatê bi xwe re di hêne ser ziman ev a. Mafê jîyanê û bi wê re mafê mirov ên ku bi wan dijî, wê weke mafna jîyanê bin. Bi demê re wê li ser mafên mirov, bi pêşketina aqilê mirov û her wusa çêbûna pêşketinên mazin re wê xosletên nû ên weke perwerdekirinê û hwd jî, wê pêş bikevin. Bi wê re mafê xwe gihandina rastîyan û bi wê re jîyankirina mirov a li gorî rastîya civate xwe, wê di vê çerçoveyê de weke mafna misogerkirî bin di têngîna dada xweza de. Di aslê xwe de bi pêşketina aqil û felsefeyê û bi wê re bi pêşketina jîyanê re wê têngîna dadî a xwezayî ji wê rewşa xwe ya dîtbarî derbasî şenberîyeka li ser rengê jîyankirina mirov re bibê. Hanîna li ser ziman a aqilê civatê, felsefe û hwd, wê nîşanaka vê rastiye bê.

Dadîya xwezayî a civatî, xwe bi rêgezên destûrî ên kevneşopîyê re ku ne nivîsandî jî hena, wê bi wê re xwe werêne ser ziman. Di aslê xwe de ew kevneşopî, bê dada herênî ('pozîtîv') a wê têngîna dada xwezayî a gerdûnî jî.

Ji vê rastiye mirov dikarê gavekê biavêje û vê rastiye fahm bike ku destûrên bingihîn ên welatî ku weke dada herênî jî ku mirov dikarê werêne ser ziman, di demê de divîyabû ku ew di tehereka di rengê herîkîna bi têngîna dadî a xwezayî re de ba. Ya ku li vir, divê ku mirov divîyabû ku li dûv hevdû bihanîya li ser ziman, ev rastîya bi têngîna dada xwezayî û ya dada herênî a destûrîya bingihîn a welatî ba. Di vê çerçoveyê de di aslê xwe de têngîna destûrî a welatî, li hemberî wê têngîna dada xwezayî a gerdûnî, wê hebûna xwe ya welatî dike ku bike berlêpirsînê de. Ji ber ku bi xalên destûrî ên herênî ku hatina nivîsandin re, li ser 'bişavtinê' re bê û hwd, wê gelek civat werina ji dîrokê birin bi nirxên wan ên civatî re. Ev jî, li ser pîrsgirêk, rengê serdestbûna desthilatdarî û rêveberîya wê û her wusa serdestkirina têngîna nîjadî re ya. Têngîna destûra bingihînî a welatî, ku di van çerçoveyan de xwe pêş dixê, wê bi demê re bike ku civatîya xwe biafirîne. Ev jî, rastîyeka destûrî a vajî ya têngîna dada xwezayî ya. Em nikarin bibêjin ku civatên destûrê hena. Lê em dikarin bibêjin ku destûrên civatê, wê hebin.

Li vir, em divê ku hinekî din jî mijarê li ser têngîna 'dada pozitiv' re bibîn. Em divê ku vê rastiya têngîna dada pozitiv fahm bikin. Li vir, di aslê xwe de ev têngîn, wê gelek rastîyên serdema me jî ên bi pîrsgirêk û desthilatdarî jî bi hevdû re bi xwe re bigihêne vgotinekê.

Têngîna dada pozitiv, her wusa, li vir, dema ku mirov wê şîrove dike, mijara ku sereke derdikeve bermirov, yek pîrgirêka 'mafê jîyanê' û mafê mirov a. Her wusa pîrsgirêkan din jî, pîrsgirêka hebûna civatek duyemin ji wê civate ku xwediyê wê têngîna dada pozitiv a. Ev herdû pîrsgirêk jî, wê bi têngînî û felsefîkî jî bi zihniyetê re xwe li ser têngînên destûrî ên van xalên destûra bingihîn a dada pozitiv re bidine dîyarkirin.

Li vir, di serî de em mijara 'mafê mirov' hildina li dest. Her wusa li vir, dema ku mirov mafê mirov hilde li dest, li gorî têngîna dada xwezayî, weke mafek xwezayî ê jîyanî ku ji hebûna mirov tê ya. Di vê çerçoveyê de jî, li ser wê ti nîqaş jî nayêna kirin. Mafê jîyanê, di vê çerçoveyê de bi wê re dihê ser ziman. Em dema ku li dîrokê û xate wê ya pêşketinê re dinêrin, têngîn, felsefe, hizrên bawerîyî û hwd ên ku tên, wê li ser van xalên mafê jîyanê û mafê mirov, wê bitawihin. Ol, dema ku tên, bahse 'jîyane muqqades' dikin ji mirov re ku wê bijî. Her wusa bi wê re, bahse aramiyek di dil de û bi wê re jî bahse derfetên jîyanê ên ku bê sînor diafirin dike. Van jî, di vê çerçoveyê de dihênina ser ziman. Ev têngînên ku diafirin, wê bi xwe re rastiyeke hizrî ya bi vê têngîna hizrî ya jîyanî re werênina ser ziman.

Bi wê re divê ku mirov vê yekê jî werênina ser ziman ku hizrên felsefkî ku hatina û bahse 'mafê jîyanê' û 'pîroz'bûna wê kirin, wê pêş bikevin. Di demên berî dema mitannîyan de ji Melekê tawûs û heta Mîtra, û piştê ji wî jî heta Zerdeşt û Bûda, wê di vê çerçoveyê de hanîna li ser ziman bibê. Heta ku Zerdeşt, wê werênê ser ziman ku ne tenê mirov xwediyê wê mafê jîyanê ya. Bi wê re dihêne ser ziman ku 'hemû zihniyên di xwezayê de dijîn jî di vê çerçoveyê de xwediyê jîyanekê na.' Li vir, ev hizra jîyanê, wê piştê bi şewayna cuda li ser wê bê hizirîn. Her wusa, 'mafê jîyanê ji kû tê' û 'ji kûderê destpêkirîya' û hwd. Di vê çerçoveyê de têngî û hizrên weke 'kê jîyan da' û hwd, wê pêş bikevin. Li ser vê re jî, wê têngînek û hizirkirinek bê kirin. Di ancâmê de dihê hizirkirin ku ew mafê jîyanê, ne ji destê mirov a. Di olan de, bi xwûdê û ankû yazdan re dihê girêdan ku wî daya. Şîroveya ku bi xwûdê û yazdan re dihê kirin jî, şîroveyek gelemper a gerdûnî û xwezayî ya.

Di vê çerçoveyê de mafê jîyanê, weke mafekî xwezayî dihê ser ziman. Bi wê re jî, hizrên ku dihên ser ziman ew in ku mafê jîyanê, dema ku mirov nikaribê bide, wê çaxê mafê mirov jî tûnaya ku bistêne. Di vê çerçoveyê de weke ku bi hizrên Zerdeşt re tê ser ziman û di hin bawerîyên din ên olî ên piştê de jî bicih dibê, dihê gotin ku yên ku mafê jîyanê ku xwûdê dayî ku bistêne, ew xwe ji xwûdê re dike 'şîrîk'. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku mafê jîyanê standinê, ne bi têngîna dayîn û hildanê re, lê bi hebûna wê jîyanê re divê ku mirov li wê bihizirê û wê werêne ser ziman. Ya ku divê ku mirov li berçav bigrê jî, wê ev bê. Di ancâmê de jîyanek heya û mafê wê yê jîyanê heya. Her wusa di vê çerçoveyê de wê şîroveyek were pêşxistin. Gotina 'şîrîk', gotinaka ku di kurdîya berê ya demên gûtî, hûrî û mîtannîyan de hebûya û di kurdîya roja me de jî heya. Di vê çerçoveyê de weke gotineka ku mirov di vê çerçoveyê de werêne ser ziman a. Gotina şîrîk, di vê çerçoveyê de dihê hanîn li ser ziman, têngînekê bi rastîyeka 'bêmînaq' re dike ku bi xwe re werêne ser ziman. Her wusa di vê çerçoveyê de bi wê rastîyê re 'têngîneka yekîtî' dike ku bi xwe re werêne ser ziman. Têngîna dadî a xwezayî û ankû têngîna dada gerdûnî, wê di vê çerçoveyê de xwediyê têngînekê bê. Di gerdûnê de her zindî û hebûnên ku hena, wê xwediyê 'rastîyekê' bin di jîyanê de. Di vê çerçoveyê de herêkirina wê rastiya gerdûnî, wê bi wê re weke kifşkirina wê dada gerdûnî û têngîna wê jî bê. Li vir, têngîna jîyanê, em nikarin, tenê bi beşek tişt, hebûn û zindiyên ku li jîyanê hena re werênina ser ziman. Divê ku em di çerçoveyek gerdûnî de bi giştîyê re werênina ser ziman. Wê hingê rastîyê werêne ser ziman. Mafê jîyanê, di vê çerçoveyê de weke mafek gerdûnî

ya. Dema ku mafê jîyanê gerdûnê bê, mirov wê nikaribê li gorî têngînekê bi tenê werêne ser ziman. Divê ku mirov bigîstîya wê re werêne ser ziman. Ev, weke rastîya têngîna dada xwezayî ya ku bi têngîna mafê jîyanê re herê dike ya.

Mafê jîyanê, piştî ku bi pêşketina aqil re wê bi demê re xwediyê pêşketinekê bê. Ev jî, wê bi aqil, werê ser ziman. Her wusa aqilê mirov wê pêş bikeve. Bi wê re, wê rastîya jîyane mirov ku mirov wê dijî wê bê kifşkirin.

Mirov di nava jîyanekê de dijî. Ew jîyan jî, bi gelek xoslet, hebûn û rastiyên wê re heya. Dema ku mirov bahse jîyanê dike, di vê çerçoveyê de bi wan xoslet, hebûn û rastiyên wê re mirov bahse wê dike. Mafê jîyanê jî, yek ji wan rastiyên ku mirov divê ku wê fahm bike û werêne ser ziman a.

Li vir, têngîna dada pozitiv, ku bi jîyane civatî re a demekê re bidest pêşketina xwe kirîya re, wê tenê 'rastîyek' ku li gorî wê rastîyê pêşketîya ya. Em dikarin, vê têngîna dada pozitiv, bi wê rengê kevneşopîyên jîyanî ên berê ku bi jîyane şariştanî re bi hezaran salan pêşketina re werênina ser ziman. Bi gotinaka din, dada pozitiv, rengê û ankû qarîqatûrekê wan kevneşopîyên demên bûhûrî ên şariştanî ya.

Nivîsandina têngîna dad û destûrên pozitiv, li vir, dema ku mirov li wê dihezirê, wê xwe bi çerçoveyekê re bide dîyarkirin. Ev çerçoveyê jî dema ku mirov li wê dihezirê, divê ku bipirsê ku çendî dikarê rastîyê werêne ser ziman. Li vir, jîyane komekê ku li gorî kevneşopîyên di nava xwe de ku pêş dixê re weke ku dike ku werêne ser ziman. Her wusa, li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku pîrsgirêka destpêkê ya afirna dada pozitiv jî, bi rastkirina rastî û hebûna civatek din ya weke ya wê civate ku ew bi wê re afirîya ya. Yan jî, em dema ku li ser têngîna 'mafê mirov' re bibêjin. Rastîya mirovekî din ê dervî mirovî wê civate ku ew têngîna ya wê ya ku rastî wê hat bi awayekî 'cudâ' li wî mirovî nerîn jî, wê destpêka pîrsgirêka bi mafê mirovan a bi têngîna destûrî a dada pozitiv re bide dîyarkirin. E têngîna ku di nava xalkên mesopotamîkî de ku ew bi 'kibrê' tê ser ziman ku "mirov, xwe ser mirov dibînê" û ankû ew têngîna ku 'weke 'mirovê bijartî' ku xwe ser yên din re dibînê wê di vê çerçoveyê de werê ser ziman. Berê şerê cihanê ê duyemin têngîna nazîyan ku weke 'nîjada bûxta', hinekî jî, mirov dikarê di vê çerçoveyê de bi wê re werêne ser ziman. Têngîna dada pozitiv, wê weke têngîna 'nîjada bûxta' bê.

Pîrsgirêka rast û wekehevdû dîtina mirovê wê civata ku ew destûr û têngîna dadî ya wê ya û ya bi mirovê civatek din a dervî wê civatê re, wê di vê çerçoveyê de xwe bide dîyarkirin. Li vir, wê pîrsgirêk, were û li têngînek

nîjadî bi aliqê ku ew bi çandî û têngînî hatî afirandin re wê xwe bide dîyarkirin.

Têgîna civatî, li vir, di serî de bi nerînê re bi dada pozitiv re weke ku bi 'çavika haspê' re dihê dîtin a. Tenê, xwe û rêya xwe û pêşîya xwe 'dibînêt.' Dervî wê, kifşnakê. Weke ku mejî, naxwezê ku kifş jî bike. An jî, weke xwe ne dîtin dibê. Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku mafê jîyanê, bi şîroveya wê re di serî de bi 'têgîna civatî' re weke ku bi pîrsgirêk hatîya afirandin. Ji xwe di destpêkê de dema ku di wê destûra civatî a dadî de ku navê mirovekî û ankû civatekî bi salixkirî di wê de hat bicihkirin, wê êdî di wê çerçoveyê de werê nerîn. Dervî wê, wê newê nerîn. Di vê çerçoveyê de wê gotina 'mafê' jî were salixkirin û ser ziman. Li vir, di aslê xwe de gotina mafê, wê bi rengêkî ku di nava wê sînorê wê civate ku hatî salixkirin û navê wê hatî hildan re wê were ser ziman. Heta ku ji civatek din, mirovek were nava wê civatê jî, wê ew gotina 'mafê' bo wî û ankû wê ne bûhûrîner bê. Di vê çerçoveyê de têngîna mafê ya acayîb, bi destûrî dihê afirandin.

Têgîna mafê, li vir, dema ku mirov di vê çerçoveyê de li wê dinerê, her wusa di roja me de pîrsgirêkên civatî, mafê mirovan û hwd, wê ji vê rengê salixkirina gotina 'mafê' a li ser rengê civatan re ku dibê, wê ji wê biafirê. Ev têngîna civatî ku ji sedsala 18'min û pê de hat pêşxistin ku li cihanê hat serdest kirin û pê de, wê ji vê demê û pê de bê sedema bi sadan çand, civat û zimanên wan ku ji dîrokê herin û ankû werina birin. Di vê çerçoveyê de em divê ku vê têngîna dadî a pozitiv, bi ancamen wê yên bi vî rengî ên civatî û dîrokî re jî werênina ser ziman û hildina li dest. Di aslê xwe de dema ku mirov li vir di vê çerçoveyê de dihezirê, her wusa tiştek xwe dide dîyarkirin. Ew jî, ji dema ku aqil pêşket û serdest bû û pê de, giringîya şîroveyê çendî ku heya, wê vê rastiyê jî bi xwe re bide dîyarkirin. Rengê şîroveskirinê, di vê çerçoveyê de wê xwe bi giringîyekê re bide dîyarkirin. Em divê ku ji vê aliyê têngîna 'rengê şîroveyê' ve jî, li mijarê binerin, giringîya bi vê gotina 'rengê şîroveyê' ve jî fahm bikin û werênina ser ziman. Di vê çerçoveyê de rengê şîroveyê, wê weke rengê helwestê xwe bi mirov re jî bide dîyarkirin.

....

Bi têngina dada xweza û ya herênî(‘pozitiv’) re gotina ‘mafê’

Me hinekî, di mijara xwe ya li ser vê de bahse têngina dadî a xweza û bi wê re ya dada pozitiv jî kir. Lê ev tenê bi serê xwe ne bes a. Divê ku mirov hinekî din di dewama wê de di çerçoveya gotina mafê de werêne ser ziman. Gotina mafê, li vir, di aslê xwe de weke gotinaka ku dema ku mirov ji aliyê têngina dada xwezayî ve li wê dinerê û lê dinerê, ya ku mirov dibînê jî, ew a ku çerçoveyeka wê ya ‘zelal’ bi têngînê re heya. Li vir, bi hebûn û zindîtîya jîyanî re li ser têngina mafê dihê hizirîn.

Bi vir ve girêdayî têngina ‘dada objektiv’ weke ku bi bûna dîroka mirovatiyê û pêşketina wê re bi rêgezên dadî ên hîmî re ku xwe dihêne ser ziman re mirov dikarê wê werêne ser ziman. Têngina dadî a objektiv, hinekî jî, mirov dikarê di çerçoveya pêşketina têngina dadî a xwezayî de werêne ser ziman. Bi wê re jî, têngina dadî a şubjektiv’ jî divê ew destûr û zagonên ku hin bi hin di nava jîyane civatî û şariştanî de ku ew bi dest dihên nivîsandin. Dema ku mirov bahse têngina şubjektivîyêyê dike, her wusa bi wê re ew hişê mirov ku bi wê di bîrê de ya dihê berbîra mirov. Bi wê re jî, mirov kifş dike ku di jîyane mirov de mirov dijî. Mirov xwe dibînê di jîyanê de. Mirov rengê jîyanê bi xwe re dibînê û kifş dike. Bi wê re jî, li ser wê re wê ew rengê jîyanê çawa bê bi aqilê xwe li ser wê dihizirê û tefkîr dike ku rêgezên wê binivîsîne. Mirov, bi têngînî lê ku ne bi nivîskî na orf û adetên civatî, kevneşopî û hwd, bi jîyane civatî re weke rêgezên dadî ên ku bi demê re pêşketina na. Her wusa, mirov wê di malê de çawa bijî, li derxe xwediyê çi dad û mafê bê û hwd, li ser wê re dide kifşkirin.

Bi wê re jî, mafên jîyanî ên ku ji hebûna jîyanî tên jî, di vê çerçoveyê de wê weke mafna hîmî bin. Li ser wê re jî, bi awayekî çawa baş mirov wê bijî, li wê dike ku bihizirê. Li vir, her çend ku weke ku di nava têngina dadî a şubjektiv û ya ‘dada pozitiv’ de weke ku hemwekhevîyek hebê jî û ew întîba bi mirov re çê bibê jî, lê li vir, em bi têngînî xîzekê di nava wan de xîz bikin. Ew jî, di vê çerçoveyê de emê pêşketina şubjektivî a têngînî ya dadî, di vê çerçoveyê de li ser hizirkirinên mirov ên di jîyanê de di nava jîyanê mirov de û bi giştî bi jîyane civatê re bi orf û adet û kevneşopîyên civatî û hwd re ku xwe di pêvajoyên jîyan şariştanî de dide dîyarkirin bi wê hişmendîya mirov re ew rêgezên civatî ên weke kevneşopî û hwd emê werênina ser ziman. Her wusa, li vir, çendî ku hişbûnêka bi hizirî û aqilî di

hîmê wê de hebê jî, wê ev pêşketina rêgezî a dadî a şûbjektiv, wê kifşkirinê bi xwe re nedê dîyarkirin. Wê di herîkîna jîyanê de xwe bi pêşveçûnên jîyanî û aqilî re bide dîyarkirin. Lê dema ku em bahse têngîna dada pozitiv a roja me bike jî, divê ku mirov bi rengê kifşkirinaka bi hiş û aqilî re ku mirov di çerçoveya têngîna xwe ya dîyzankirinî de ku dike biafirêne û pêşbixe, wê bi wê re xwe werêne ser ziman. Bi têngîna 'objektiv' re jî, mafê xwezayî ên jîyanî ku hebûna jîyanî û zindiyî tên, ku wan bi rengên ku xwe dana dîyarkirin re dike ku werêne ser ziman. Ev jî, di çerçoveya fahmkirina wê de xwe bi aliyekî dide dîyarkirin. Piştî ku ev fahmkirina wê pêşket û pê de, wê di jîyanê de mirov bi fêr û cerbên xwe re ya qanc û xirab kifş bike û ji hevdû derxe. Li ser wê re jî, wê bike li ser wan re têngînekê di mejiyê xwe de çê bike. Di vê çerçoveyê de bi wê aqilê re dema ku 'ya rast' ku çi ya bi wê jîyan, fêr, ezmûn û cerbên xwe yên jîyanî re kifşkir û pê de, wê êdî wê weke 'ya rast' wê kifş bike. Li vir, bi têngîna başiyê re ya ku di başîya jîyanê û mirov de bê ku wê kifş bike û wê werêne ser ziman. Ev jî, weke renekî rêgezên dadî û têngîna wê ya felsefîkî bi xwe re dide dîyarkirin.

Mirov, dikarê pêvajoyên destpêkê ên pêşketina jîyane mirov û hişmendîya wê, di çerçoveya wê de vê pêşketina têngîna objektiv û pêşketina wê ya şûbjektiv bi rêgezên civatî ên dadî û hizra wê re werêne ser ziman. Her wusa, di vê çerçoveyê de hizir, tenê di xizmeta kifşkirin û dîtina rastiye de ya. Lê piştê di nava jîyanê de wê hin bi hin hizir û aqil bike ku afirandina 'rastiye' bike ku bi xwe re bike. Ev jî, wê di vê çerçoveyê de ku hemû ancamen aqil û zêhnê mirov dike temenê xwe de wê bi pêşnûmeyên destûrî ên weke destûra bingihînî re bike ku civatê li gorî xwe û têngîna xwe bi awa û reng bike. Ev jî, bi rengî afirandina li ser aqil re xwe di têngîna dada pozitiv de dihêne ser ziman.

Di aslê xwe de mirov, renekî pêşketinê di vê çerçoveyê de li ser pêşketina aqil û hiş re bi têngîna dadî a objektiv a destpêkê re dibînê. Li vir, di destpêkê de têngîna dadî, bi ya ku di jîyanê de pêşketî bi kifşkirin û hanîna wê ya li ser ziman re bi sînor xwediyê şûbjektivîteyekê ya. Têngîna objektiv û ya şûbjektiv, wê di vê çerçoveyê de bi rengê pêşketina xwe ya civatî re wê temenê pêşketinê şariştaniyê ên destpê bike biafirêne. Li vir, têngîna şûbjektiv a dadî, mirov divê ku weke têngîneka dadî ku dema ku rejimek herê herêmê û civatekê bindest bike û li wir rêgezên dadî li gorî xwe li ser serê wê bide dîyarkirin û bi wê re bike û bixwezê ku bijî, bi vî rengî divê ku mirov fahm nekê. Ev rengê têngîna dadî ê bi rengê ku rejimek herê herêmê û mirovên ku li vir bi hevdû re bicivatî dijîn bidest bike û wan

weke xwe bike û xwezê ku bijî, ew bi rengekî dadî ê pozitivî ê roja me re dihê ser ziman. Ev jî, ji şewayê rengekî metingerîya dadî, cudatir ne xwediyê pêşketinekê ya. Destpêka vê rengê pêşxistina dadî a bi serdestî, bi dîrokê re heta serdemên Keyê Aqadî Sargon diçêt. Key Sargon, leşkerek a. Wê derbeyê li key bike û wî ji taxt bike û li şûna wî rûnihê. Wê piştî, rêgezên xwe yên destûrî bide nivîsandin û çend 'bajarwelatên' sûmerî kirina bin bindestîya xwe de, wê ji wan bixwezê ku li gorî wan rêgezên wî yên ku wî dana nivîsandin bijîn. Şer û pevçûnên wî yên di bajarwelatên sûmerîyan de hinekî jî, şer û pevçûnên vê rastiya serdestîya wî ya metingerî na.

Têgîna dadî, dema ku mirov hinekî jî bi objektîvîteya wê re li wê bihizirê, mirov divê ku wê di rengê di wê xwezaya pêşketina jîyane civatî de ku rengekî çawa ê pêşketinê heya ku wê derxê têgihîştinê. Her wusa bi wê re jî, pêşketinên jîyane civatê, ên weke orf û adet û kevneşopî û hwd jî, di rengekî pêşketina jîyane civatî de bi wê têgîna wê ya objektîv re di ahengekê de weke pêşketinên civatî ên bi hiş mirov dikarê werêne ser ziman.

Li vir, di dewama vê têgîna şûbjektivî a dadî ya demên destpêkê de divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku ev têgîna şûbjektivî ku 'objektîvîteya xwe ya şûbjeyî' ku çawa diafirêne, mirov wê bi pêşxistinên destûrî re wê kifş bike. Têgînek şûbjektivî, wê xwe werêne ser ziman bi pêşnûmeyî, weke destûrê. Piştî jî, wê ew destûr, weke têgîneka 'objektîvîteya ji wê şûbjektivîzmê' wê xwe werêne ser ziman û bide dîyarkirin bi rejimê re. Ev jî, wê bina rêgezên dadî ên civatî ku civat li gorî wan 'bijî' û 'jîyane xwe biadilênê.' Ev 'adilandina li ser rêgezên destûrî re', dema ku mirov li ser wan re dihizirê, her wusa mirov divê ku bi wê re werêne ser ziman ku weke rêgezên kifşkar in. Li vir, ev rewşa ku ji aliyekî bi aqil û hişê wê re kifşkirinê bi xwe re dihênê, wê li ser vê xate kifşkirina xwe re bike ku 'xwezaya civatê' bi xwe re bi reng bike. Civatên roja me, di vê çerçoveyê de civatna ku bi vî rengî bi pergali û rejimî ku li ser destûrê û têgîn û felsefeya wê re ku hatina afirandin in. Di nava vê afirandinê de 'pirsgirêka ku wê mirov çawa bijî', her wusa xwe li ser destûrê re dide dîyarkirin. Dema ku rengê jîyane xwezayî a civatî were ji holê rakirin û rengê jîyankirina wê bi destûrî were kifşkirin, wê hingî li vir, pîrsa çawa jîyînê a li gorî destûrê' wê xwe bide **dîyarkirin**.

Têgîna dadê a xwezayî, mafê jîyanê û bi wê re mafên ku ji wê tên, weke mafna xweyî dibînin û dihêne ser ziman. Li ser wan jî xwe re nîqaşê jî nakê. Li vir, dema ku mirov ji aliyê têgîna dada xwezayî ve bînerê, her wusa,

divê ku mirov bi nêzîkatîyeka gelemper a gerdûnî li rastîya civatê û mirov bînerê. Di vê çerçoveyê de, cudahîyên mirov ên bi rengê çermê mirov û ankû bi rengê bawerîya mirov re li wê nanerê. Her wusa di vê çerçoveyê de dihêne ser ziman ku mirov çawa dixwezê ku weke ku dixwezê ku wê bijî.

Heta roja me jî, hemû têgînên weke felsefîkî û bawerî û hwd jî, demak u hatina û pêşketina li wê hizirîna ku wê çawa 'jîyanek xweşbîn('mûrefeh')' jî mirov re werêne ser ziman, Ew jîyane ku mirov li wê dihizirê, her wusa, xwestekên ku di dilê mirov de, wan kifş dike û li ser wan re bahse wê dike. Di vê çerçoveyê de bahse wê dike û ku bi wê re mirov bibgihijê jîyanek baş.

Têgîna dadî, li vir, weke ku mirov divê ku wê kifş bike jî, pîrsgirêka wê, ew a ku weke ku di rengê ku bi têgînî mirov cudahiyekê li ser rengê çermê mirov di mejiyê xwe de çê bike û di wê çerçoveyê de nêzîk bibê, bi wê re jî li ser têgîna 'nîjadî' re rengê nêzîkatîyê hatîya afirandiin bi rengê têgîna dada pozîtîv û li ser wê re dihê nerîn. Li vir, divê ku mirov vê têgîna dada pozîtîv, li vir di vê çerçoveyê de têgîna destûrî a netewî a li ser rengêkî pûxta de re' bike bernîqaşê de.

Pîrsgirêkên civatî ên ku diafirin, her wusa, wê di temenê pirranîya wan de pîrsgirêka rast fahmkirin û nêzîkbûnê wê hebe. Her wusa di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman. Her wusa, dema ku mirov pîrsgirêkê di çerçove nêzîkatîya rast fahmkirin û nêzîkbûnê de fahm bike, wê di vê çerçoveyê de pîrsgirêkên jîyanî ên zayendî ên weke yên jinê ku bi gotina 'feminîsmê' û hwd re jî mirov dikarê bahse wê bike. Ev jî, weke pîrsgirêkeka nêzîkatîyê ya ku di nava civatê de xwe diafirêne. Di aslê xwe de pîrsgirêka jinê û bi wê re bi têgînî ya têgîna feminîsmê, dide nîşandin ku civat û navaroکا wê li ser nêzîkatîyên bi pîrsgirêkkirinê re weke ku beşbûnek di nava wê de pêş dikeve. Ji aliyekî din ve jî, di nava wê jîyane ku pêş dike de, bi aliyên têgînî, jîyanî û hwd re pêşveçûn ku bi mejiyê mirov re çê dibe, mirov weke ku dixwezê ku bi wê re bijî ku ji wê re derfetê nebîne. Ev jî, wê weke aliyekî din ê pîrsgirêkî xwe bide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de êdî pîrsgirêkên têgînî ên weke yên jinê, cudahîya di nava mirov de û nêzîkatîya li hevdu a bi wê re û hwd, wê di asta pîrsgirêkna civatî de xwe bidina dîyarkirin. Li vir, mirov divê ku vê yekê jî bi wê re werêne ser ziman ku weke ku mirov divê ku vê yekê werêne ser ziman ku weke ku çawa bi têgîna feminîsmê re mijara azadîya jinê dibê mijara lêkolîn û fahmkirin û her wusa jîyankirinê, bi wê re wê di vê çerçoveyê de bi têgînîya dadî re weke pîrsgirêkeka fahmkirinê jî xwe bide dîyarkirin.

Dem bi dem pêşveçûnên ku dibin, têgîna dadî a pozîtiv, weke pîrsgîrêka wê, ku wê di cih de fahm bike û derxê têgîhiştin û wê weke 'mafekî' ku salix bike û ji bûyîna pîrsgîrêkê derxe. Li vir, di çerçoveyek 'dîzaynkirinîyê ya bi têgînek bîrdozîkî de dema ku nêzîkatî dibê, wê ev pîrsgîrêk, çareserkirina wan jî weke ku dihê xwestin wê nebê. Ji ber ku bi bîrdozîkî, yên ku weke destûrçêker bin û ankû hizirvan bin, di wê îdîayê de na ku ew ya 'baştir' dîzanîn ku çi ya û ew wê li şûna hizirkirina mirovên ji nava civatê wê bidest hizirkirinê bikin. Destpêka pîrsgîrêkê jî ji vir êdî destpê dike.

Li vir, dema ku mirov li ser têgîna dada xwezayî re bihizirê, her wusa mirov wê werêne ser ziman ku ev rengê nêzîkatîyê, weke renekî kifşkirinê û bi sînokirinê ya. Di vê çerçoveyê de ev rengê têgînî, dema ku dide kifşkirin, pêşîya wê xwezayîya pêşketina jîyanî ku di nava xwe de kifş bike jî digirê. Êdî li vir, mirov, weke rastîyekê dimêne li holê ku li gorî 'ya ku hatî kifşkirin' ku bi neçarî' ku êdî bijî. Minaq, di nava têgînaka olî de nêzîkatîya li jinê, hemzayend û komên din ên civatî ku pêş dikevin çi ya? Ev weke pîrsna ku mirov dikarê zêde bike na. Di vê çerçoveyê de di serî de mijara komên civatî û pêşketina wan, bi hebûna wan ya civatî re ji aliyê têgîna destûrî û ankû destûra bingihînî ve dibê 'pîrsgîrêk û mijara statûyê.'

Em li vir, divê ku vê yekê jî bi wê re werênina ser ziman ku civat, pêşketina wê ya navxweyî, û hwd, wê ji aliyê dada pozîtiv ve di vê çerçoveyê de xwe bide dîyarkirin. Li vir, li ser destûrên dadî ên nivîsandî re mirov nikarê bahse 'herîkîneka peresendinî bike. Mirov dikarê bahse wê, bi herîkîna peresendinî a civatî re bi têgîna xwenûkirinê re bike. Di vê çerçoveyê de ev xwenûkirina li ser xalên destûrî re ku bi ahengî bi peresendina civatî re bi pêş ve herê, wê hingî karibê demek piçûk xwe bide jîyankirin.

Li vir, pîrsgîrêka dada pozîtiv û hebûna civatîyê, divê ku mirov bibîr bixe. Ev, weke pîrsgîrêka statûyê di çerçoveya dada pozîtiv de hertimî xwe dide dîyarkirin. Ti destûrçêkên di nava sînorê welatekê de jî, ne bidil in û naxwezî ku vê mijarê bi destûrî bikîna mijara nîqaşna de. Li vir, hertimî, bo vê yekê jî, çareserîya van aliyên 'pîrsgîrêkên civatî', di pêşxistina pergale perwerde û bi wê re li gorî zîmanê destûrî ê 'fermî' ku herkesek bê kirin weke hevdû de dihê dîtin. Ev jî, bi renekî tûnakirina rastîya civatî dîrokî bi rêya pergale perwerde bi rêyên weke 'bişavtinê' hwd a. Heta roja me, bi teybetî, ji sedsala 18'an û pê de, wê ev zêdetirî derkeve li pêş. Nêzîkatîya 'jîyankirina li gorî destûrê', wê li vir bi wê re

were pêşxistin. Wê bê gotin ku 'destûrê de ev tê nivîsandin û divê ku mirov li gorî wê bijî.' Her wusa, li vir, dema ku mirov minaqek şîmset bide, mirov mafên xwezayî ên civate kurd li Îran, Sûrî, Îraq û Tirkiya werêne ser ziman. Li tirkiya dema ku bahse perwerdeya bi zimanê dayîkê hatîya kirin, hertimî hatîya gotin ku 'di destûrê de dinivîsîne ku wê herkesek bi zimanê tirkî perwerde bibînê, bo vê yekê ti tişt ji dest nayê, bi mecbûrî wê herkesek bi zimanê tirk perwerde bibînê.' Li ser vê têgîh û têgînê re jî wê pêvajoyên şer wê bi civate kurd pêşbixin. Her wusa, vê jî, wê bi gotina 'parastina pergale destûra bingîhîn' wê werênina ser ziman.

Li vir, ya ku dihê dîtin ew ku destûrên dada pozitiv ku bi destê mirov hatina danîn, weke destûrna 'rastteqîn' û 'mutlaq' dikin ku bidina nîşandin. Bi vê yekê re wê çawa civatê ji nîrxên wan dîr bikin û herkesekî, bi zimanê wan bikin tirk, li ser wê re bi navê pergalê re diçina bi ser civakê de. Li vir, dema ku mirov ji aliyê pîrsgirêkê ve dinerê di nava pergalê de 'destûrçêker' li ser navê rejimê, berê tîrên rexneyên xwe ne li rejimê û têgîna wê ya dadî a pozitiv, lê li civatê û pêşketinên wê yên navxweyî dike. Her wusa, di vê çerçoveyê de ne destûrek civatî, lê civatek wê destûra ku destûrçêker nivîsandî bi navê destûra bingîhîn re dike ku bîafirîne. Li vir, destûrçêkêr, bi rengê bi 'mecbûrîyeta' ku herkesek divê ku li gorî destûrê bê re dike ku bi rêya bişavtinê û hwd, li ser navê rejimî dîzaynkirinê bike. Li vir, destûrçêker xwe weke 'afrînerê civatê' dibînê. Di aslê xwe de dema ku mirov bahse pîrsgirêka civatê ya hîmî a bi pergalê û rejimê re bike, divê ku mirov di vê çerçoveyê de li ser destûrê û destûrçêker re bide nîşandin. Li vir, bi vê mijarê re divê ku mirov vê rastîyê jî werêne ser ziman ku di nava têgîna dadî a destûrî de 'têgîneka rexnegir a destûr' xwe nadê dîyarkirin. Di nava têgînên 'felsefîkî' ên dada pozitiv' de kêma hatina ser ziman a pîrsgirêkên civatî ên weke pîrsgirêkên ramyarî, civaknasî, felsefîkî, têgîna dîrokê, derûnîya civake rast, ku li jîyanê heya û dijî û hwd, wê vê rastîyê piştrast bikê. Di bin navê wê gotinê de hizrên ku di nava sînore rejimê de dihên ser ziman jî, weke hizrên ku wê çawa wê têgîna dadî bi beşên din ê civatê bidina herêkirin a. Bi gotinaka din, wê nîqaşên çawa dana herêkirina destûra rejimê **bin**.

Têgîna destûrî, li vir, divê ku mirov werêne ser ziman ku weke ku ji wê dihê fahmkirin jî girseyî ya. Lê bi kesî jî ya. Li vir, di vê çerçoveyê de têkilîyên civatê û keseyetê, wê çawa bi hevdu re werênina danîn û ankû weke ku di roja me de ew dihê ser ziman ku wê çawa were 'şîrove kirin', wê di nava rêgezên destûrê de were dîyarkirin. Rêgezên destûrî, li vir, dema ku mirov ji aliyê civatê ve hilde li dest, wê weke ku nîrxên civatî ku

hena ku li gorî wan were hanîn li ser ziman bê. Di aslê xwe de ya ku dibê temenê pîrsgirêkê jî di vê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin. Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku di destûrên herênî (‘pozîtîvî’) de pîrsgirêka esasgirtina nîrxên civatî bi hebûna wê re wê xwe bide dîyarkirin. Li vir, bi destûr û esasgirtinên wê re ya ku mirov dibînê ew a ku ji esasgirtina rastîya civatê bi nîrxên wê re wê, bi çerçoveya hizrî û bîrdozîkî a rejimê re destûr were nivîsandin û li gorî wê rastkirin bi sazîyî û têngînî û her wusa rastkirina civatî li ser wê re were kirin. Ev jî, dibê rastkirineka li gorî wê têngîna rejimî a ku hatî pêşxistin. Li vir, dema ku pîrsgirêk ev bê, wê çaxê, rastîya keseyetîyê û şîrove kirina wê êdî wê çawa bê? Di aslê xwe de wê tam jî di vê çerçoveyê de, wê xwediyê rastkirinekê bê. Keseyet, li vir, wê li gorî rastîya rejimê bijî. Wê ji rejimê re weke barkirvanek bê. Wê mirov, bi keseyetîya xwe re bê, yekî ku rejimê bar dike li ser milê xwe bi jîyane xwe re. Bi keseyetîyê re têngînên weke ‘maf’ û ‘azadîyê’ jî, wê li vir weke qadaka bi pîrsgirêk derkevina li ber me. Her wusa, weke ku çawa ku me li jor jî hanî ser ziman mafê jîyanê weke mafekî gerdûnî û xwezaya, wê di vê çerçoveyê de bi rengê jîyankirinê re jî, ew xwe bide dîyarkirin. Lê li vir, rengê jîyankirinê ji cih bi cih çendî ku gûharînê bi xwe re çê dike, wê bi heman rengî ewçendî jî dem bi dem wê hertimî gûharîn li gorî demê û asta wê ya ku ku afirî û heyî wê bibe. Di vê çerçoveyê de rewşek teybet, li ser rengê jîyanê re mirov dikarê werêne ser ziman. Lê çendî ku ev bibê jî, wê li gorî nîrxên civatî wê bibin. Têngîna azadîyê, bi rastîya civatê ve girêdayî divê ku mirov wê hilde li dest.

Her wusa, li vir, divê ku mirov vê yekê jî bi teybetî werêne ser ziman ku keseyet, sînore wê bi rastî, nîrx û restên civatî re xwe dide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de keseyet, wê bi civatîtîyê re xwediyê wê bê. Di vê çerçoveyê de di nava wan rastî, nîrx û rest(‘norm’)ên civatî de wê sînore azadîya mirov heta azadîya yê din ê li hemberê mirov bê, weke ku çawa sînore azadîyê yê li hemberê me heta ya me hebe.

Di vê çerçoveyê de têngîna azadîya keseyetîyê, wê weke qadaka bi pîrsgirêk jî bê di nava têngîna dada herênî de. Ev jî, wê çawa bê? Her wusa, li vir, weke restên ku keseyet, bi wan re bijî û bisînore wê rejim, pêwîstîyên ramyarî ên civatê jî di vê çerçoveyê de weke sînorekî dênê li pêşîya mirov û keseyetîyê. Di vê çerçoveyê de ji ligorî rastîya civatî zêdetirî ku mirov çawa li gorî têngîn û pêwîstîyên rejimê ên sîyesî ku hebe, wê di vê çerçoveyê de kifşkirin di jîyanê de hebe. Li ser vê rastîyê re, wê têgihek ‘civatî’ ku vê rastîyê di bin xwe de di vêşêrê jî wê were afirandin.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku rejim û pêwîstîniyên wê yên ramyarî û her wusa ên di qadên de wê xwe di vê çerçoveyê de bi destûrî û rêgezên wê re li pêşîya keseyetê, weke rêyna kifşkirinê bidina diyarkirin. Her wusa di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku keseyet, wê di vê çerçoveyê de were 'bierkkirin'. Di destûrên herênî ên welatî de ku weke ku hatîya nivîsandin, 'erk û berpirsîyar'îyên mirov ku mirov wan bike, wê bi destûrî xwediye hîmekî bê. Her wusa, mînaq, 'leşkerîya bi pêwîstîni' mirov dikarê di vê çerçoveyê de werêne ser ziman.

Rastîya civatî, di vê çerçoveyê de weke ku li gorî rastîya têngîna welat, hatîya sererastkirin. Ev sererastkirina ku mirov wê kifş dike, mirov wê êdî wê bi destûrî jî bibînê ku weke ku hatîya bi temen kirin. Mirov, wê çawa bijî, wê di vê çerçoveyê de were diyarkirin. Li vir, dema ku mirov dihizirê, ev rastkirinên ku li gorî welat hatina kirin, mirov bi wê re kifş dike ku weke pîrsgirêkek civatî xwe didina diyarkirin. Minaq, em î ro li rojhilat bo civate kurd, dikarin vê rastîyê werênina ser ziman. Ev rastîya civatî a civate kurd, wê bo gelek rewşên civatî ên civatên din jî vegotinbar bê.

Civate kurd, bi welatê wê 'kurdistan'ê re di nava sînorê çar welatên weke tirkiya, îraq, îran û Sûrî de hatîya qatkirin. Di vê çerçoveyê de ev her çar welat, wê li gorî desthilatdariya xwe û pêwîstîniyên wê destûrê binivîsênin. Minaq, wê zimanekî xwe yê fermî çê bikin û wê zimanê civatî ê kurdî qadaxa bikin. Di vê çerçoveyê de wê di çerçoveya wê destûra xwe de wê bikin ku herkesek bi zimanê wan bijî û weke wê bijî. Dema ku mirovê kurd, li gorî kîjan rastîya welatekî ji van her çar welatan bijî jî, wê ji rastîya civate xwe dûr bikeve. Ji ber ku yek jî ji wan welatan di rastî û destûra xwe de rastî û nîrx û restên civate kurd di xwe de esas nagirê. Lê di vê çerçoveyê de jî dema ku mirovê kurd li gorî wê rastîya wan nejî û xwest ku li gorî rastîya civate xwe xwest ku bijî, wê rastî hêrîşên van her çar welatan werê. Wê temenê van herçav hêrîşan jî, wê di destûrên xwe de bi hêncetên weke 'li dijî giştîya pergale rabûya' wê werê hanîn li ser ziman. Di vê çerçoveyê de wê ew destûrîya herênî('pozitiv') a welat di vê çerçoveyê de were bikarhanîn. Pîrsgirêka destûrên herênî bi rastîya civatan de di vê çerçoveyê de heya. Ji ber ku li ser beşek ax û ankû ardnigariyê bi wê destûrîyê dihê xwestin ku civaketîyeka wê destûrê ku li gorî wê dijî were afirandin. Di vê çerçoveyê de di aslê xwe de bi vê rastî û têngînê, mirov dikarê bibêje û werêne ser ziman ku têngîna dada pozitiv, hemû têngînên civatî ên dîrokî, di çerçoveyekê de dikê ku wan bi hevdu re bi halênê û bimihênê û ji wê jî 'civatîyekê' li gorî wê destûrê derbixe li holê.

Lê bi kirina vê jî, wê pîrsgîrêk, bi tememî newê çareserkerin. Ji ber ku wê keseyet, bi mafê xwe yê jîyanî û rengê jîyane xwe re, wê hertimî bi wê re di çerçoveyekê de were berhevdû. Pîrsgîrêka têngîna dada pozîtiv a 'haqaniyetê', wê hertimî hebe. Dada herênî('pozîtiv'), wê rest('norm')ên xwe yên destûrî bi wê destûrîya xwe re bîafîrêne û bike ku bi wê re civak bijî. Ev jî, wê aliyên civatê ê gerdûnî re hertimî were berhevdû. Di roja me de pîrsgîrêka esasgirtina destûrên welatan a 'mafê mirovan' û ankû 'rêz girtina ji mafên mirovan re', di vê çerçoveyê de weke pîrsgîrêkekê mirov dikarê werêne ser ziman. Em dema ku li civatê, rengê pêşketinê û rastîya wê dinerin, em dibînin ku li ser rast û restên wê yên civatî ên xwe rêvebirin û pêşxistinê re mirov bi wê re kifş dike ku rastîya civatê, nêvî bi nêvî gerdûnî ya û nêvî bi nêvî jî bi wê rewşa xwe ya ku dijî a demkî û herêmkî re ya. Bo vê yekê, rastîya têngîna haqaniyetê, wê weke rastîyeka civatî jî di vê çerçoveyê de xwe bi restên wê yên weke 'wijdan', 'rewîst('ahlaq')' û hwd re bide dîyarkirin. Her wusa, ev restên civatî, wê rengê keseyetîyê ê bi menewîyetê re jî bide dîyarkirin. Menewîyet, hertimî, wê di vê çerçoveyê de di nava xwe de weke têngîneka ku di temenê xwe de dike ku wan hêstên civatî ên bi haqaniyetê ku hena bi wan re xwe pêş bixe.

Menewîyet, her wusa weke aliyekî giring ê civatê, mirov divê ku werêne ser ziman ku wê di temenê pêşketina keseyetîyê û pêşketina civatê de jî bê. Her wusa, civat, bi van restên xwe yên menewî re wê xwe bîafîrêne. Di nava xwe de pêşxistina kevneşopî, orf û adet, rewîst, felsefe, dîrok, civaknasî, û hwd, wê di vê çerçoveyê de pêş bikevin. Hêst û têngînen dadî jî bi rêgezên wê re wê bi civatê re li ser van rastîyên wê yên dîrokî re pêş bikevê.

Her wusa li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku ti civat û pêşketinên wê nîna ku ne xwediyê restên xwe yên jîyanî ên pêşketinê bê. Minaq, weke ku em di nava civate kurd dibînin, hertimî bi kevneşopîyên xwe re jîyane xwe pêşxistina û dana domandin. Kevneşopîyên xwe bi têngînek rewîstî re wê weke rêgezên dadî ên civatî ên teybet û gelemper ên gerdûnî jî bikarbêne. Di vê çerçoveyê de civat, di aslê xwe de di xwezaya xwe de xwediyê restên xwe yên destûrî jî ya. Van jî, mirov li ser rengên civatî ên weke kevneşopîyê û hwd re dibîne. Kevneşopî û rewîst, li vir, mirov di dema ku li ser wan ditawihê dike ku bi rastîya civatê re wan fahm bike, di vê çerçoveyê de mirov bi awayekî vekirî bi wê re dibîne. Minaq, dema ku mirov li rengê pêşketina ol û bawerîyan dinerê ku weke rengna rewîstî xwediyê pêşketina civatî na jî, wê bi rêgezên civatî û restên wê yên destûrî ku ew li gorî wan bijî re wê xwediyê pêşketinê bê.

Di vê çerçoveyê de restên ku mirov li gorî wan bijî û di nava wan restan de tiştên ku mirov xwe ji wan dûr bigrê ku nekê û tiştên ku mirov divê ku bikê weke pêdîvî û pêwîstinî jî wê bi têngînî werina destnîşan kirin.

Minaq, Berî Mîtra melekê Tawus û piştîre bi Mîtra jî mirov vê rastîyê bia wayekî vekirî dibînê. Piştîre bi Musa, Zerdeşt û Îsa re jî mirov vê rastîyê dibînê. Her wusa di vê çerçoveyê de mirov rengekî jîyanê ê bi têngînî ku çerçoveya wê hatîya xîzkirin mirov wê dibînê. Wê keseyet, çawa bijî, wê di nava civatê xwe de xwediyê çi erk û berpirsîyarîyê bê, wê bê dayîn dîyar kirin. Her wusa, di nava malê de rêgezên destûrkî ên ku mirov li gorî wan bijî û dervî malê rêgezên ku mirov bi andamên din ên civatê re ku bi wan bijî, wê werina kifşkirin. Di nava kurdan de, weke 'kevneşopîya çîranîtiyê' ku dihê ser ziman, ew a ku mirov divê ku heya wî jî çîranê wî jî hebe. Hertimî ku hevdû re bibina alîkar. Dema ku di wê roja de ku dît ku 'du ji male çîran bilind nebû, divê ku fahm bike ku wê rojê di male çîranê wî de xwarin çênebûya'. Wê çaxê, wê ew mirov xwarîna xwe ya ku di mala xwe de çêkirî, wê ji wê hinekî cuda bike û bibe male çîranê xwe bidîyê de. Bi vî rengî, wê nan û xwarina xwe, bi çîranê xwe re parve bike. Ev, weke kevneşopîyekê û heta ku weke destûrek malbatî ya bi hevdû re jîyankirinê jî hatîya dîtin û hatîya hanîn li ser ziman. Ev rengên têngînî ên bi kevneşopîkî, wê piştîre di nava têngînên ol û baweriyî de jî bicih bibe. Li ser wê re wê bahse têngînên weke 'wijdan' û 'rewîstê' û hwd were kirin. Wijdan, weke têngîneka mirovî û civatî, wê bi rastîya têngîna haqaniyetê re wê bi hîm hebe. Civat û keseyet, wê di vê çerçoveyê de xwediyê restna civatî ên kevneşopîkî bin. Her wusa, di nava civate kurd de di dema ku li hevdû rûniştin dibû de gotinna weke gotinên 'ya ku civatê dike civat, ew rewş û restên wê yên li ser hîmê haqaniyetê na', 'civat bi rewîst a', 'mirov bi civatê re heya', 'kevneşopîyên civatê ên ku mirov hertimî li gorî wan bijî hena', 'kevneşopîyên civatê, rastîya jîyane civatê dihênina ser ziman' û hwd, di vê çerçoveyê de wê gelek gotinên bi rengê rêgezîyên destûrî ku mirov divîyabû ku di hişê xwe de bigirta wê bihatan ser ziman.

Ev gotinên ku bi wan re restna civatî ên ku mirov divîyabû ku li gorî wan bijîyane, wê bi hetan ser ziman. Her wusa bi wan re jî, wê têkilîya mirov civatê a bi hevdû re bi wan re bi hata salixkirin. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku civat, rest('norm')ên xwe yên civatî ên weke rêgezên destûrî û hwd, bi fêr, ezmûn û cerbên xwe yên civatî re kifş dike û rastîya wan bi mejiyê xwe re misoger dike û dike jîyanê de. Her wusa, bo vê yekê ya, ku civat, bi deh salan bi kevneşopîyên xwe re jîyane xwe dide domandin. Ev kevneşopî, weke rêgezna civatî ên destûrî, ku di

vê çerçoveyê de di pêvajoyên weke fêr, ezmûn û cerbê de bûhûrîna na. Di vê çerçoveyê de civat bi aqilê xwe yê giştî, kifş dike. Di kifşkirina van restên civatî de jî wê civat, têgîna haqaniyetê, rewîst û her wusa rastîtiya li gorî demê bi jîyane civate a demê re li berçav bigrê. Pêvajoyên vê rastîya civatî ên pêşketinê jî didina dîyarkirin ku bi demê re çendî ku pêşveçûnên nû di nava civate rû didin, wê bi vî rengî bi têgînî di nava civatê de werina salixkirin li ser rengê jîyankirina wan re û bi wê re jî, wê rastîya jîyane wan bi navê wan were qaydkirin bi têgînên weke kevneşopî, rewîst û hwd. Her wusa, em dikarin di çerçoveya rastîya civatê û pêşketina wê de vê rastîya wê ya pêşketinî a wê jî bi rêgezên wê yên jîyanî ên destûrî ên teybet û gelemper ên wê re jî werênina ser ziman.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî bi teybetî werêne ser ziman ku civat, rêgezên xwe yên destûrî bi kevneşopîyan re diafirêne û pêş dixê. Her wusa, ev jî, rêgezên destûrî ên civatî ên teybet û gelemper ên objektiv û şûbjektiv in. Pêvajoyên van pêşveçûnên civatî ên li ser jîyane wê re, wê di temenê van pêşketinan de bê. Her wusa, ya ku mirov dibînê jî bi wê jîyane civatî re jî, hertimî ji temen ve ew kifşkirin bi wê pêşketina wê re heya. Çend ku dema ku bahse rêgezên destûrî bi întibayek ku kifşkirina ji ser ve dihê kirin jî, lê di aslê xwe de di nava rastîya civatê de ev rengê pêşketinê hinekî din zêdetirî tevlihev û pêşketîtira. Li vir, dema ku mirov li rengê pêşketina jîyane civatê dinerê, ya ku mirov dibînê jî, ew a ku wê bi jîyanê re ji hîm ve pêşketin bibe û bi wê dîyarkirin bibê. Li vir, restên giştî ên weke rastîti, haqaniyet, rewîst û hwd, hena, di her kirina mirov de wê di keviyeka mejiyê mirov de bi zindiyî wê hebin. Her wusa, wê ev jî, bi demê re êdî dîyarker bin. Li vir, di nava civatê de, kevneşopîyeka civatê, ku di kîjan dema jîyane wê de bê, wê li wê were nerîn ku ka li gorî van restên xwezayî ên gerdûnî na û rast in, wê êdî piştê li berçav werina girtin û bi berdewamî êdî li gorî wan bi demî werina jîyankirin. Li vir, çend ku bi girsebûna civatê re bahse zora civatê ku dike ku mirov li gorî wan restên wê bijî jî ku dihê kirin jî, lê di aslê xwe de wê ew rest, di vê çerçoveyê de hertimî jî wê dinava civatê de di kirinê û danîşana kirinê de wê li têgînên weke rewîst, rastîti û haqaniyetê were lêgerîn. Kirineka ku restek ji van di wê de kêmbê hebe, wê piştê jî, weke ku em di nava civate kurd de dibînin, wê hertimî weke kirineka ku 'ne rast' û ku ji wê 'îbret' were girtin wê ji wê were bahskirin. Ev jî, wê êdî bê têgînek û resteke ku kirineka mirov were kirin.

Di aslê xwe de di roja me de bi têgîna dada herênî re ya ku mirov dibînê jî, ew a ku weke ku civat ji rengê derfeta xwe pêşxistina xwe hatiya dîrkirin. Li vir, xwezayîya civatî, weke ku ji dest hatiya girtin. Civat, wê

xwezayîya xwe bêî ku mudahale li wê werina kirin, zêde ew derfetê pêşketinê ku bi xwe re bijî ji wê re weke ku nemaya. Lê civat, di vê çerçoveyê de bo pêşketinaka rast jî, hertimî mihtacê xwe bixwe bi vî rengî pêşxistinê ya.

Di roja me de, weke rastîyek destûrî ku dihê xwestin ku li gorî wê were pêşxistin, asta 'mafê mirov' û parastina wê ya. Bi wê re jî parastina maf û azadîya civaknasî û ramyarî, wê were ser ziman. Di roja me de heta ku di wê dada herênî('pozitiv') de weke rest('norm')na destûrî û darazî jî ev newina herêkirin, nayêna pêşxistin. Li berçav nayêna girtin. Di destûra bingihînê a welatekî de heta ku weke têtîneka darazkirinê ku ne hatibê bi destûrîkirin û bicihkirin, tenê weke hizrekê li holê dimênê. Ev jî, wê weke pîrsgirêkeke din jî li vir bi xwe re bihasêne. Restên destûrî ên ku ji wê destûra bingihînê a pozîtiv ku tên, wê li gorî wan bê kirin. Ev, ji aliyekî ve di vê çerçoveyê de weke ku rastîya civakên dîrokî bi restên wê re li berçav nagrê. Minaq, kurdekî li bakûrê kurdistanê, li gorî destûra bingihînê a tîrkîya bo ji van mafên xwe yên mirovê sîûdbigrê, divê ku ew bibe weke yekî tîrk û ji restên xwe yên civatî dûrkeve. Her wusa, civatê ku zimanê civate xwe jî biterikênê. Di vê çerçoveyê de gotina 'mafê mirov' a dada pozîtiv ku wê ew 'hîdaya nava xwe' û 'gihandîya ewlahîyeka destûrî' jî, wê di jîyanê de û bi teybetî li gorî jîyane civatî û têtîna mafê mirov a xwezayî ne rast û bi pîrsgirêk bê.

Li vir, weke ku di roja me de bi têtîna dada pozîtiv û ya dada gelemper a xwezayî re jî dihê dîtin, şîroveya 'gotina mafê mirov' dikarê ji hevdu cudahîyan biparêze ev jî, bibê temenê bînpêkirinên mafê mirov ên civatî û gerdûnî jî. Di roja me de, weke gotinekê ku dihê ser ziman ku 'weke ku çawa ku di 'dada navnetewî de mafê mirov hatiya misogerkirin, divê ku di dada pozîtiv a welêt de jî ew were bicihkirin û parastin'. Lê li vir, tenê di destûrên welatî de bahskirina gotina 'mafê mirov' bicihkirina wê, wê bi serê xwe ne bes bê. Her wusa di serî de li vir, rengê şîroveyê, nerînê û her wusa girseya civakî a ku weke 'kirdeya wê destûra netewî' ku hatiya misogerkirin û hwd, wê weke aliyna ku divê ku mirov bi teybetî li ser wan bisekinê na.

Li vir, di aslê xwe de dema ku mirov li ser têtîna dadî dihizirê, her wusa li vir, pîrsgirêka mazin weke ku tê dîtin di şîrovekirin û rengê hanîna li ser ziman de dihê dîtin. Her wusa, têtîna 'dada navnetewî' dema ku bahse 'mafê mirov' dike, ji ber ku ne li gorî welatekî û ankû destûrekê wê bahsê dike, dikarê hemû mirovan bike nava xwe de. Lê mirov nikarê bo wê gotina 'mafê mirov' a di destûra welatekî a bingihînê de ku heyî, bo wê

heman tiştî bibêje û werêne ser ziman. Di serî de çendî ku bi berfirehî jî ew destûra welêt li ser gotina 'mafê mirov' sekinî jî bê, lê dema ku bi sînore welêt û ankû bi navê wê civate ku ew salixirî re ku bahsê wê kiribê, wê li vir, dîsa ew şîroveya wê destûrê ya bo gotina 'mafê mirov' wê nebe şîroveyek giştî û wê gotina 'mîrov' a giştî jî xwe re weke kirdeyekê esas negirê. Wê bi gotina navê civate welêt û sînore welêt ê bi zimanê wê re ew bi sînor were hiştin. Di vê çerçoveyê de têgîna mafê mirov a ku bahse êdî dihê kirin, wê tenê di çerçoveya wê destûrê û restên wê yên wê civatê de ku dihêne ser ziman, wê bi wan re bisînor werê ser ziman.

Gotina 'mafê mirov' di vê çerçoveyê de di roja me de jî, ji rewşa dada navnetewî û heta ku dihê rewşa dada netewî a navxweyî, wê bi şîroveyên cuda re wê xwediyê rastîyna bê. Ev jî, li şûna ku mafê mirov, bi wê gotina mafê mirovan re were misogerkirin, wê bi xwe re zêdetirî pîrsgirêk û astengîyan li pêşîya mafê mirov û azadîya mirov bi xwe re derxe li holê û bide dîyarkirin. Minaq, dema ku di dada navnetewî de dihê gotin ku 'her mirov, mafê wî yê perwerde hildanê û xwe pêşxistinê heya' ku di çerçoveya rêgezên mafên mirovan de bahse wê dihê kirin, li vir, ku tenê di nava sînore welatekî de tenê ew rewşa civatî a bi navê wê re ku bi destûrî hatî salixkirin weke kirde ku tenê ew ji vê gotinê sûdbigrê, wê hingê, gelemperîya van gotinên destûrî ên dada navnetewî jî bi dada pozîtiv re were xistin berlêpîrsînê de. Li vir, em divê ku vê yekê jî, werênina ser ziman ku ev gotinên bi vî rengî ên dada navnetewî ku di çerçoveya têgîna mafên mirovan de dihên gotin, di şîrovekirina li ser wan re de a di nava dadên pozîtiv ên welatan de, wê bi xwe re cudahîyan werêne li holê. Li vir, herkesek li gorî 'rastîya xwe' wê şîrove dike. Gotina 'rastîya xwe' û ankû weke ku tirkîya carna dihêne ser ziman ku 'şert û mercên hûndûrînî' û hwd, di vê çerçoveyê de wê temen û hîmê cuda ê şîrovekirinê û wate û şîroveya ku ew dixwezê ku wê bi wê re bike ya. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku çendî ku di hundûrê vê dused salên dawî de gelek civat jî di nava sînoran de hatina bişavtin û halandin jî, lê hê jî hijmara civakan ji ya welatên ku li dûnyê hatina avakirin zêdetir a. Di vê çerçoveyê de jî, dema ku ev şîroveyên dadî ên dada navxweyî ku ji dada navnetewî û li ser wê re dihên kirin, wê rastîya civatan li berçav newê girtin. Wê rastîya welat û destûrên wan ên navxweyî li berçav were esasgirtin. Ev jî, bi serê xwe wê ji aliyê dadî û hanîna li cih a dadê ve wê temenê pîrsgirêkên ku bêçareserî dimênin û ankû nayêna çareserkirin bê. Di vê çerçoveyê de jî pîrsgirêkên civatî ku bêçareserî dimênin û ankû nayêna çareserkirin û ku di temen û hîmê wê de pîrsgirêka çêkirin û

şîroveya destûrî heya, wê temenê kirina ramyarîyê a welatan jî bê. Di vê çerçoveyê de erke ramyarîyê ku rêvebirina civatê ya, wê bê bi rengekî 'dîzaynkirina pîrsgirêkên civatî' jî. Pîrsgirêkên ku bi destûrî nayêna çareserkerin, bi rengna kirina ramyarîyê ku wan ji holê ra bikin û ankû tûna bikin, di wê çerçoveyê de li ser wan re ramyarî dihê meşandin. Rewşa pîrsgirêka kurd a li rojhilat, bi Tirkiya, îran, Îraq û Sûrî re tenê minaq û rastîyek ji vê rastiyê ya.

Pîrsgirêka mafên civatî û mirovan, di vê çerçoveyê de divê ku mirov bi hevdu re di vê çerçoveyê de hilde li dest. Pîrsgirêkên keseyetîyê ên hebûn û keseyetîyê bi civatê re hoyendî na. Bo vê yekê, em nikarin, tenê keseyetîyekê bi xwe wê hilde li dest. Mafên mirovî û pêşxistina keseyetîyê, wê di hîmê xwe de mafên hevbeş ên civatî jî bi hawêne. Her wusa, di jîyanê de wê hertimî ew hevbeşî biafirê û wê hebe.

Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku em nikarin tenê bi mirovekî re bitenê wê têgîna mafê fahm bikin. Li vir, em di vê çerçoveyê de divê bi çerçoveya mirov û civatê bi hevdu re û li ser têkilîyên wan ên bi hevdu re hilde li dest. Li vir, minaq, mafên civatî ên hevbeş weke 'perwerdeya bi zimanê civatî' û hwd mirov dikarê werêne ser ziman. Li vir, dema ku em bahse nîrxê keseyetîyê ên weke xwepêşxistinê, perwerde, çand, rêz û hûrmetê û hwd bike, divê ku mirov di vê çerçoveyê de li ser wê hevbeşiyê re werêne ser ziman.

Her civat, wê xwediyê rastîyên xwe nîrxî bin. Ev bi ziman bê, bi çandê bê, bi hûnerê bê, bi kevneşopîyan û hwd bê, mirov dikarê wan werêne ser ziman. Kevneşopî, di nava jîyane civatî de aliyekî wê yê giring bi têgîna rêgezî a civatî û destûrîya wê re mirov dikarê werêne ser ziman.

Em li vir di dewama mijarê divê ku hinekî din li ser têgîna 'mafê mirov' re bimeşîn. Wusa xûya dike ku ev yek weke pêwîstîniyekê ya. fahmkirina mafê mirovan bihemû rastiyên wê re wê giring bê. Mafê mirovan, dema ku bahse wê dihê kirin, bi teybetî, wê ew 'mafên ku bi dada pozîtiv re ku di destûrê re hanîna destnîşan kirin jî wê were fahmkirin. Lê gotina mafê, em dema ku hinekî din li ser wê kûr dihizirin, em dibînin ku weke ku em di bineterên dadî ên netewên yekbûyî de jî dibînin li ser welatan re weke ku xwediyê têgînekê û rastîyekê ya. Ya ku di aslê xwe de weke ku ji aliyê rejiman ve nayê dîtin û ankû nayê xwestin ku werê dîtin wê ev rastî bê.

Li vir, mijara 'mafê mirov' wê hertimî li ser wê nîqaş werina meşandin. Her wusa, rejim bi destûrî, ku dixwezin ku sehêt('kontrol')ên xwe li ser mirov jîyanê çê bikin, ji xwe re kirina ku wî mafî bibînin ku sînorê ku karibin ji mirov û mafê mirov re bînin. Di vê çerçoveyê de mafên ku

destûrî ên herênî(‘pozitiv’) ku bahse wan dihê kirin jî, wê çawa karibin li ser wan sehêta xwe çê bikin, ketina nava lêgerînên wê de. Li vir, piştî şerê cihanê ê duyemin û pê de gotinaka ku pirr zêde hat bikarhanîn gotina ‘mafên bingihîn’ a. Her wusa li ser vê re jî, ev mafên bingihîn, nîqaşên destûrî hatina nîqaşkirin. Piştî şerê cihanê ê duyemin, ku rejimên ‘demokratîk’, hatina avakirin, wê weke mijaraka sereka ya fahmkirinê bê di wan de têngîna ‘mafên bingihîn’. Li ser wê re jî, kirina ku mafê bingihîn fahmkirin. Li ser têngîna û gotina ‘mafên bingihîn’ re dema ku mirov dihizirê, her wusa, li vir, întîba û têngîna gotina mafên xwezayî wê di cih de xwe di mejiyê mirov de bide şaqqirin û diyarkirin. Li vir, li ser gotina ‘bingihîn’ re dema ku mirov dihizirê, her wusa, di vê çerçoveyê de ‘çî’ ya ‘mafên bingihîn’ û her wusa li ser salixkirina wê hatiya sekin in. Li vir, gotina ‘mafên bingihîn, bo destûrên bingihînî ên welatan wê weke pirsgerêkeka fahmkirinê a sereke bê. Rêveber û ankû rejim, li ser destûrê re dikin ku wî mafî di xwe de bibînin ku ‘sînorkirinê’ ku karibin, pêş bixin. Lê li ser têngînen ‘mafên bingihîn û ankû ‘mafên xwezayî’ re ku hatina ser ziman, wê rewşa wan weke ku asteng dike. Yanî, bi gotinaka din, weke ku ev têngîna ‘mafên bingihîn’ mafê sînorkirinê’ ji destê destûrên bingihînî ên welatan distêne. Ya ku li vir, pirr zêdeyî li ser wê dihê hizirîn jî, wê ev bê. Her wusa, li vir, di bineterên netewên yekbûyî de gotinak bi têngîna dadî û destûrî weke rêgezê têngîna mafê mirov a destûrî dihê hanîn ser ziman. Ew jî, ew a ku mafên navwelatî ku bi têngîna û întîbaya ser welat û destûrên welatî re dihê ser ziman, wê li vir vê çerçoveyê bike ku werêne ser ziman.

Li vir, piştî şerê cihanê ê duyemin, nîqaşên ku li ser gotina ‘ewlahiyê’ re bi gotina mafê mirov’ re ku bi destûrên welatî hatina meşandin, wê hinekî jî di vê çerçoveyê de bê xwestin ku temenekî sînorkirinê ê bi destê rayadarên welat ku karibê bi afirêne hewl bide ku bike. Li vir, pêşxistîna têngîna bi dualîteyî ya ”maf û ankû ewlahî” di vê çerçoveyê de wê têngînekê werêne ser ziman. Li vir, hemû nîqaş, di çerçoveya bi isrerî xwestina ne fahmkirin û ne dîtina mafê mirov a li ser destûr û welatî re de ya. Her wusa, li vir, em di vê çerçoveyê de divê ku gotina ”mafên bingihîn ên ser welatan re” werênina ser ziman. Ev jî, wê weke gotinaka girîng a ku di vê warê de têngînekê dide me ya. Mafên bingihîn çî na û ji kîjan mafan re mirov dikarê bêjê mafên bingihîn û hwd, wê di vê çerçoveyê de fahmkirinên cuda bê pêşxistin. Lê gotina mafên bingihîn ên mirov û jîyanê, wê li vir cihê nîqaşê zêde ji gotinê re nehêle.

Li ser gotina ‘bingihîn’ re dema ku mirov dihizirê, li vir, ew weke mafê bingihîn, wê çî maf were herê kirin, nîqaşên dadî ku bûna û hena, wê

li vir, li astengîya destûrên welatî û sînorê welat baliqin. Her wusa li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku destûreka welatî ku mafê mirov, weke mafê bingihîn ê mirov û ser welatî dibînê, wê xwe ji xwe jî derbas bike. Lê li vir, dema ku ev nîqaş hatina kirin û ev têngin hanîna ser ziman jî, bi wê re û di rex wê de ev hizir jî hatina ser ziman ku 'wê di kîjan şert û mercan de mafê mafên bingihînê ên mirov, mirov wê karibê wan bisînor bike' û ankû di kîjan şert û mercê de dihên bi sînor kirin û hwd, wê di rex wê de werina ser ziman. Li vir, ev nîqaş hemû jî, ji wê tên ku mafê bingihîn ên mirov ku nayê xwestin ku li ser welatî re were dîtin. Têgînaka welatparêz, wê pirr bi zêdeyî di vê warê de bikeve zorê de. Ber ku, naxwezê ku ti mafî li ser hebûna welêt re nas bike.

Her wusa, li vir, em di çerçoveya têngîna mafê mirov de dema ku li rastîya civatîtiyê dihizirin, her wusa di vê çerçoveyê de li ser keseyetîyê re mirov digihijê hin ancamna bi wê re ên bi vî rengî. Aliyekî civatî, wê bi kevneşopî û hwd, aliyê ku sînorkirinê dihêne berbîra mirov bê. Lê aliyê din jî, wê aliyê keseyetîyê û mafên bingihîn bê.

Em li vir, divê ku vê yekê jî bibêjin ku bi aqilê mirov re pêşketinaka mazin bûya. Di çerçoveya têngîna dada xwezayî de mafên mirov ên ku hena û mirov dikarê weke 'mafên bingihînê werêne ser ziman, wê di nivîsandina destûrên welatî ên herênî de wê werina bicihkirin. Lê li vir, di bicihkirina mafan de jî, du nêzîkatîyên cuda hin bi hin derdikevina li holê. Her wusa, aliyê pêşî, ew a ku weke ku li ser destûrê re dihê gotin ku 'tenê mafên ku di destûrê de hena mirov dikarê bahse wan bike'. Yanî bi gotinaka din, ti mafên din ên ku di destûrê de bahse wan nakê, wê bûhûrînerîya wan tûnebê. Wê 'ne meşrû' bin. Di vê çerçoveyê de wê, hikmê wan jî, nebê. Her wusa, ev nêzîkatîyeka destûrî a herênî('pozitiv') a. Lê nêzîkatîyeka din jî, ew a ku mafên ku destûrê de ne hatina bicihkirin, ku ew jî bên herêkirin û di jîyanê de li pêşîya wê astengî newê derxistin û ti pirsgirêka destûrî a 'meşrûtiyê' bi wê re newê derxistin.

Mafên bingihînê, weke têngîneka mafî ya li ser welatan re xwe êdî dide dîyarkirin. Ya ku sînorê welatan ji pêşîya dirakê ya. Di vê çerçoveyê de sînoran ku dike dîtbar jî, ev a.

Di vê çerçoveyê de têngîna 'mafê' û ya 'azadiyê', gihîna wan ya hevdû, wê li vir, vê têngîna 'mafên bingihînê' bi xwe re salix bike. Li vir, di çerçoveya dada xwezayî de têngîna maf û azadiyê gihîna wan ya li hevdû, wê di qada mafên bingihîn de jî rastkirinê bi xwe re werêne. Lê li vir, gihîna têngîna mafê û azadiyê li hevdû, wê di salixkirinê de bi gotina mafê mirov û ankû mafên bingihînê re bê. Li vir, em vê yekê bibêjin ku li ser

gotina ´mafê´ re dema ku mirov herê û bike gotina ´azadîyê´ salix bike, wê hingê di çerçoveya mafên destûrî ên herênî de ku hatî salixkirin de wê xwe bide dîyarkirin. Li vir, çendî zêdebûna mafan bi destûrî bahse wan hatibê kirin û ankû salixkirina wan hatibê kirin, wê wilqasî azadî jî hebe. Li vir, di vê çerçoveyê de wê azadî, sînore wê bi gotiina ´mafê´ re were kifşkirin. Lê li vir, vajî wê, dema ku gotina azadiyê weke bingihînî hat dîtin û ji wê hat nerîn li têngîna ´mafê´, wê çaxê, wê sînore gotina azadiyê gotina ´mafê´ nikaribê bide dîyarkirin. Wê bi hîmê wê re gotina mafê, ji aliyê gotina azadîyê û têngîna wê ve were dayîn dîyarkirin. Li vir, heta roja me, ya ku mirov dibînî, hertimî ji aliyê pêşî ve hatîya nerîn. Yanî, ji aliyê mafê ve lê hatîya nerîn. Bi wê re, êdî weke ku bi gotinî jî hatîya ser ziman, ”çiqasî maf, ewqasî jî azadî” hatîya hanîn li ser ziman. Bi wê re jî, em gavekê ku bi şûn herin û li gotina ´mafê bihizirin jî, ev gotina mafê jî ku bi destûrî bidest were kifşkirin, wê çaxê, mirov dikarê bibêje ku azadîya mirov jî di vê çerçoveyê de dihê dayîn kifşkirin.

Gotina ”çiqasî maf, ewqasî jî azadî”, gotinaka têngî û têngîniya dada destûrî a herênî ya. Her wusa, yanî gotinaka ku bi xalên ku dike ku ew dihên nivîsandin re ku sînore wê werê nivîsandin a. Gotina ”çiqasî maf, ewqasî jî azadî”, wê her wusa li vir weke ast, rada û pîvan, xalên destûrî ên nivîsandî ku hena wê ji xwe re bi hîmî esas bigrê. Li ser vê têngî û têngîne re bi destûrên bingihînî rayadarên welatan û welatan, kirina ku ´sînore azadiyê´ jî kifş bikin. Her wusa, li vir, bi li ser ardnîgarî gerîne re ´mafê gerîne´ û ankû bi têngî û têngîne re ´mafê xwe hanîna li ser ziman´ û hwd, mirov dikarê bi wê re werêne ser ziman. Li ser wê re gotinên weke ´mafê xwe hanîna li ser ziman´, ´sînore azadiyê´ û hwd, hatîya hanîn li ser ziman. Di vê têngî û rengê hanîna li ser ziman de gotina ´mafên bingihînî´, ne li temen û hîmê hatina bicihkirin. Her wusa li pêşîya wê hatina bicihkirin ku mirov bi aqilê xwe, dikê ku ew xwe bigihêne wê. Bi întîbayî, wê were çêkirin ku mirov wê bike ´armanc´ ku mirov xwe bigihêne wê astê. Ya ku gotina ´armancê´ dike nava têngîna dadî a felsefîkî de jî, ew têngîna nexistina li temen û hîm a gotina ´mafên bingihînî a. Li vir, di vê çerçoveyê de divê ku mirov rêbazê pêdeçûyîne ya fahmkirinê û pêşxistinê, divê ku bike berlêpîrsînê de, li ser vê rewşê re.

Têngînaka destûrî ku di destpêkê de mafên bingihînî kiribê temen û hîm de, wê pîrsgirêka wê ya weke armanc nîşandina wê û kirina xwe gihandina wê nebê. Ji ber ku ji xwe ghiştiya wê.

Li vir, em dema ku bahse ´mafê mirov´ bikin, bi wê re ´mafên bingihînî´ xwe dihêne ser ziman. ´Mafên mirov û mafên bigihînî´, di vê

çerçoveyê de hevdû temem dikin. Mafê mirov jî, mafê bingihînî ya. Bi wê re, mirov divê ku werêne ser ziman. Li vir, em dema ku bahse mafên bingihînî bikin, hinekî din bi wê re mirov bi têngîhî û têngînî derdikeve ser ya mafê mirov re. Ber kû, gotina 'mafên bingihînî', bi giştîya mafên mirov ên civatî û keseyetî bi hevdû re, di çerçoveya wê ya bi dîrok û pêşketina wê re de dike ku hilde li dest. Li vir, em mafên mirov, li ser çi temenê hildine li dest, dema ku mirov di vê çerçoveyê de bihizirê û bi pirsê, bi 'çerçoveya mafên bingihînî' re mirov wê rastî wê werê. Minaq, dema ku mirov di vê çerçoveya mafên bingihînî de dihezirê, weke peymanaka giştî a mafê mirovan a 'peymana mafê mirov a ewropa' ku di sale 1950'î de temenê wê hatibû avêtin, di wê de gotinên weke 'maf û azadî', 'mafê jîyanê', 'azadî û mafê parastinê', 'mafê darizandina rast û bidadî', 'mafê parastina jîyane teybet û jîyane malbatê', 'mafê azadîya wijdan, raman û bawerîyan', 'mafê azadîya xwe hanîna li ser ziman', 'mafê avakirina komelan û li darxistina civînan', û hwd, di vê çerçoveyê de wê çerçoveyekê bi çerçoveya 'maf û azadîyê' re werêne ser ziman. Li vir, di nava civatê de bi 'rehetî gavavêtin, gerîn û tevgerîn', di çalakîyan de bûyîn û hwd, wê bi jîyane civatî re xwe werêne ser ziman. Mirov, bo ku karibê pirranîya van 'mafên mirovî ên bingihînî' bikarbênê û ji wan sûdgirê, divê ku mirov xwediyê 'azadîya civatî' bê û bi wê re xwediyê hîmê bê. Minaq, dema ku mirov bahse 'mafê hildana perwerde' bike, mirov li ser hebûna ziman re bahse wê bike. Lê li vir, dema ku di nava sînorê welatekî de hat kifşkirin ku wê 'perwerde bi zimanekî ku hatî kifşkirin bibê, wê hingê di serî de bi xwehanîna li ser ziman re bê wê pirranîyan van mafên weke perwerdeyê pêşîya wan were girtin. Welatekî ku xwediyê têngîna destûrî bê, wê 'zimanê wê yê fermî nebê. Her wusa, ziman jî, rastîyeka civatî a hevbeş a. Dema ku mirov, derfeta bikarhanîna zimanê civate wî ji wî re nebê, wê nikaribê ji vê mafê û mafên din ên weke wê ji wan sûd bigirê. Bo vê yekê, di vê çerçoveyê de rastîya civatê, azadîya civatî û her wusa bi wê re pêşketina jîyane civatî, ji ya 'mafên mirov re bi çerçoveya mafên bingihînî re dibê weke hîm û divê ku mirov weke xalek giring di vê çerçoveyê de wê werêne ser ziman. Di çerçoveya jîyane civatê de bi hebûn û statûya wê ya civatî re mafê wê tê salixkirin. Li ser wê re jî, wê êdî ji hîmî ve çi mafên mirov ên weke mafên bingihînî ku li ser wê temenê hena, wê bi wan êdî ew wê ji wan sûdbigrê û bike xwe werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de têngîna 'mafê azadîyê', weke mafê mirov, li ser van temenên xwe pêşxistinê ên jîyanî û civatî re dike ku mirov wê fahm bike. Mafê azadîyê, hinekî jî, bi derfetbûna kirinê ya. Serbestîya mirov a. Mafê

azadîyê, mirov dikarê bi çerçoveya mafên bingihînî re bi azadîya civatî re jî werêne ser ziman.

...

Bi têngîna dadê re pêşxistina şîroveya dadî, çêkirina destûr û zagonan

Bi têngîna dadê, dema ku mirov li ser şîroveyê dihizirê, her wusa mirov rastî rewşek din tê. Di warê şîrovekirina xalên destûrê de bê, di şîroveya di kirinê û rêvekirinê de bê, di lêanîna weke li hevdû kirinê de bê û hwd, di gelek waran de mirov rastî wê tê. Me hinekî jî bê, li jor bahse şîrovekirina rêgezên destûrî ên navnetewî ku li gorî dada hûndûrîn kir. Dema ku e rêgezên dada derve li gorî ya hûndûrîn ew tîna şîrovekirin, wê li ser xal û rêgezên destûrî ên ku hena wê bê kirin. Di destpêka destûra hûndûrîn de çawa salixkirin bi çi navî hatibê kirin, wê li ser wê re şîrovekirin were kirin. Tişt, rewş û mirov û rewşên civatî ên ku dervî wê salixkirina destûra hûndûrîn dimênin, wê dervî wê şroveyê jî bimênin. Weke ku ew tîna na, wê werina hasibandin,

Her wusa, di vê çerçoveyê de şîroveyên giştî ên destûrî ku dihên xistin rêvekirin, lêanîn û her wusa şîroveya têngîna dadî de di vê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin. Me li jor, bahse rewşa tirkîya û ya li hemberî tîna hasibandina kurdan kir. Di serî de destûr nayê dayîn ji kurdan re ku rêgezên xwe yê destûrî çê bikin. Lê bi wê re jî, di rewşa destûrî an hûndûrîn ku heya de hebûna wan dihê tîna hasibandin. Hebûna wan ya civatî tê tîna hasibandin. Keseyetîya wan ya civatî, mafên wan yê bingihîn û hwd, dihên bînpêkirin. Li vir, ev jî, wê bi rengê li ser şîroveya destûrîya hûndûrîn re ku dihê gotin ku 'her mirovê tirk, mafê wan weke hevdû heya' de wê li mijarê binerin. Li vir, di serî de dema ku li ser ê salixkirina bi 'tirk' re ku dihê kirin re hebûna mirovê kurd û ya civatîya kurdî dihê tîna hasibandin. Li vir, ji vê rastiye di hê hasibandin ku ev gotina 'her mirovê tirk, bi destûrî xwedîyê hemû mafên ku destûrî wan dihê ser ziman a', bi wê re di nava sînore tirkîya de û bi teybetî li hemberî civate kurd, ew xale destûra a dada derve a navnetewî ku di çerçoveya 'mafên mirovan û 'mafên bingihînî' de dibêje ku 'herkesek mafê wan yê xwe pêşxistin, perwerde hildanê û gerîne weke hevdû heya' de hatiya gotin. Lê li vir, salixkirina vê xale destûra derve dema ku di nava dad û destûra hûndûrîn de dihê kirin de li ser

salixkirineka bi tirkitiyê re dihê kirin. Di vê çerçoveyê de êdî di nava sînore tirkîya de kî tirk bê û ankû weke tirk bê, wê karibê ji vê destûrê û rastîya sûdbigirê. Lê mirovê kurd û civate kurd û ankû mirovekî din û civateka din, wê nikaribê xwediyê heman mafê bê li ser keseyet, nîrx, ziman, mafê xwepêşxistinê, xwe perwerdekirinê û hwd re.

Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku di vê çerçoveyê de welat, weke 'welatê tirk', dema ku di destpêkê de hat şîrovekirin, wê çaxê, ew xalkên din ên weke xalkê kurd ku bi civatî û ardnigarî ku hatîya xistin nava wê sînore de, wê ne xwediyê heman mafê bê. Wê her wusa, êdî li ser wê rengê şîroveyê de li ser wan beşên din ên civatî ên weke civate kurd û ardnigarîya wan, wê li ser wê şîroveya tirkîyê re wê muamele were kirin û wê helwest û kirin bê kirin. Di vê çerçoveyê de şîroveya dadî, her wusa, wê bêxistin temenê dijberîyê li hemberî komên din ên civatî ku di nava sînore tirkîya de hatina hiştin. Bo ku ew xalk û ankû beşên civatan ên weke civate kurd, bo ku ne bina muhatabê wê dijberîyê, yan wê bêdeng bimênin û ji hemû mafê û azadiya xwe ya civatê bi şûn ve gavê biavêjin û yan jî, dema ku wan bahse maf û azadiya xwe ya kir, wê bikevina 'rewşeka ku li dijî pergale destûrî a giştî hatina' û ankû 'li hemberê sazûmana destûrî ku serî rakirina' de. Di vê çerçoveyê de êdî li gorî xalên din ên destûrî, ku ên ku li dijî sazûmana destûrî serî rakê, çi destûrên şer û ku temenê çûyina bi ser wan re diafirênin, wê bi wan herina bi ser wan de. Ev jî, wê piştîre bê gotin ku 'em li gorî sazûmana destûrî a welêt' dikin. Di vê çerçoveyê de pergale welêt bi wê destûrîya wê ya ku hatî nivîsandin re wê li hemberê, civatê û beşên din ên civatê werina bikarhanîn. Li vir, êdî ew beşên din ên civatî ên weke civate kurd, wê weke komcivakna ku dervî destûrê mana wê bimênin.

Li vir, di aslê xwe de mirov dikarê di pîretîzekirin û kirina pîretikê a destûrê de mirov divê ku hinekî bi teybetî li ser wê bisekinê. Dema ku ew destûr, bi xal û rêgezên wê yên destûrî de xwediyê rewş û rastîyeka çawaya divê ku mirov li vir wê rastîyê baş fahm bike. Her wusa, li vir, di şîrovekirina xal û rêgezên destûrî de ya ku ku mirov dibînê ew a ku li ser komek civatî re ew şîrovekirin hatîya kirin. Tenê li ser 'tirkitiyê' re hatîya kirin. Êdî bi wê re jî, ji hemû komcivakên din jî dixwezin ku tabî wê rastîya bi destûrî şîrove kirina bin.

Li vir, ya ku mirov dibînê, rastîya jîyanê pêşketina destûrî nadê dîyarkirin. Rêgezên destûrî ku hatina destnîşan kirin, kêr zêde, ew wê kifşkirinê dikin. Ya ku temenê pîrsgirêkên civatî jî ev a. Li vir, di şîroveya têgîna mafên bingihînî de, ew ev rastî dihê dîtin. Dema ku li ser xal û

rêgezên destûrî ên bingihînî re bi nave komekê û ankû kêmetewekê şîrovekirin bû, wê tenê êdî ew weke 'bingihîn' û 'kirdeya destûrî' ku dikarê ji wê li gorî wê sûdgirê wê bibe. Wekî din, yên din jî, wê ji wê bêpar bimênin.

Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku ev rengên destûrî ên bi nivîsandinê, salixkirinê û şîrovekirinê re ku di vê çerçoveyê de hatina pêşxistin, çendî ku xal û rêgezên dada derve a navnetewî ku weke dada li ser welatan û destûrên welatan re tê destnîşan kirin, ku çendî bineterên wê yên destûrî wajo jî bikin, wê vê rastîyê nede gûharandin. Minaq, dema ku ew bineterên destûrî ên li ser 'mafê zarokan', ên li ser 'mafê mirov', ên li ser mafên civatî ên mirovan û xalkan ku hena, ku dema ku di vê çerçoveyê de nêzîkatî ji aliyê dada hûndûrîn ve li wan hat kirin, wê di gelek rewş û aliyan ve ew dad û bineterên destûrî ên derve yên dada navnetewî, wê weke ku werina vala derxistin jî wê bikevina rewşekê de.

Di roja me de, gotinaka din jî, ku ew li ser dada navnetewî û xal û bineterên wê navnetewî ên li ser welat û destûrên wan re ku dihê gotin ku 'divê ku hemû welat, destûrên xwe yên bingihîn li gorî vê dada navxweyî rast bikin û bigihênina astekê' jî, wê di vê çerçoveyê de li ser şîroveyên ku dihên kirin re wê ji rewşekê derbas nekê. Dema ku ji aliyê destûra bingihînî a hûndûrê welêt ve nêzîkatî hatkirin, wê hingê ew rewşên navxweyî ên destûrî ên bi pirsgirêk, werina bûhûrandin. Bo rastkirineka rast, li vir, giring dibê ku ji aliyê dad û bineterên wê derve, li hûndûrîn werê nerîn û bi wê nerînê re rastkirin, di destûrê de werina kirin. Ya ku wê bi xwe re hin bi hin rastkirinê werênê jî wê ev bê. Li vir, biqasî vê aliyê ku giringa, divê ku mirov werêne ser ziman ku 'nekû, civat li gorî destûrê werina rastkirin ku destûrê li gorî rewş û rastîya demî a civatê hertimî were rastkirin. Ev jî, wê aliyekî din ê pêşîya temenê bişavtinê ê li ser destûrê û xalên wê re bi zanebûnî bê û ne bi zanebûnî bê ku dihê pêşxistin wê were girtin. Her wusa, di vê çerçoveyê de pirsgirên destûrî ên li ser têgînê re, wê temenê pirsgirêkên civatî ên navxweyî û her wusa pirsgirêkên di nava civatan de jî bin. Di serî de li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman. Minaq, dema ku destûrek, weke destûrek tirk, binivîsîne ku 'her mirovê ku di nava sînorê tirkîya de tirka, zimanê wî tirkî ya', wê hingê, ew xalkên din ên weke xalkê kurd û xalkên din ku hena, wê hertimî bi wan re di nava şer û pevçûnên bi wê dixwezê ku wan ji dîrokê bibê de bê.

Li vir, di serî de şîroveya destûrî, ji gelek aliyên vê mirov dikarê werêne ser ziman. Her wusa, şîrove, wê bi xwe re nêzîkatîyaka dadî ya destûrî ku ji wê hatî kirin bê. Di vê çerçoveyê de weke destûrên bingihînî,

rengê nivîsandina wan, wê di vê çerçoveyê de giring bê ku mirov li ser têngîna 'mafên bingihîn ên xwezayî re ku bike ku fahm bike û werêne ser ziman. Li vir, dema ku dada herênî('pozitiv') ku di dewama têngîna dada xwezayî de were nivîsandin û di rastîya wê de bê, wê hingê bikeve rewşa destûrîya wê ya nivîsandî de. Lê li vir, ev jî, hertimî rastkirinekê li gorî rastîya civatê bi xwe re dixwezê. Bi gûharînên civatî re xwenûkirinên bi destûrî ku divê ku werina kirin, wê her wusa di vê çerçoveyê de rastîyekê werêne ser ziman. Li vir, divê ku mirov li ser şîroveya destûrî re aliyên din ên destûrî ku mirov divê ku wan fahm bike jî li vir di dewama wê de bike ku wan fahm bike. Di nava sînorê welêt de li ser destûrê re nivîsandina 'zagonan' jî li vir divê ku mirov hinekî bi wê şîroveyê fahm bike. Her wusa, 'zagon' jî aliyekî ve wê li gorî wê şîroveya destûrî bê. Ev jî, wê weke aliyekî din ê kirinîya destûrî bê. Em hinekî divê ku li vir, zagon û giringîya wan jî fahm bikin.

Gotina 'zagonê' car bi car li şûna gotina ya 'destûrê' jî di wateya wê de hatiya bikarhanîn. Lê di pîretikê de hinekî cudahiyên wan jî ji hevdu hena. Her wusa dema ku bahse têngîna 'zagonê' dihê kirin, gotina 'zagonên hamûrabî' dihên berbîra mirov. Lê dema ku bahse 'zagonên hemûrabî' dihê kirin, di wate û têngîna 'destûrê' de bi wateyekî dihê hanîn li ser ziman. Zagonên hamûrabî, wê di astaka destûrî ên giştî de werina ser ziman. Hamûrabî, dema ku bahse destûrên xwe dike, dibêje ku 'min ji xwûdê' girtina û didima we'. Di vê çerçoveyê de dibêje ku 'hemû destûr, ji xwûdê na.'. Navê 'hamûrabî' bixwe jî di kurdî de dihê wateya 'hemû ji rab' û ankû 'ji rab, hatina hemûyan.' Di vê çerçoveyê de wateyeka navê hamûrabî heya. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku zagonên hamûrabî, wê weke rêgezna ku bi wan jîyan tê rastkirin û ankû ku mirov li gorî wan di jîyanê de bijîya. Di vê çerçoveyê de mirov divê ku mirov werêne ser ziman.

Her wusa, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku navê 'hamûrabî', weke ku em bi wateya navê wî re jî dixwênin, ew bi gotinî dihêne ser ziman ku 'hemû ji xwûdê û ankû 'rab' in. her wusa, divê ku mirov werêne ser ziman ku gotina 'rab' jî di kurdî de tê wateya 'yê li ser lingan rabûyî', 'yê rabûyî', 'yê bilind', 'yê rabûyî' û hwd a. Bi wê re jî, tê wateya 'hemû ya rab' û ankû 'hemû tişt ji rab' a. Di vê çerçoveyê de weke 'destûrekê' hebûna 'rab' dihê hanîn li ser ziman ku hamûrabî, zagonên xwe yên ku dihêne ser ziman ku li gorî wê dike ku werêne ser ziman û bide ravakirin. Di vê çerçoveyê de weke zagonên yê bilind, rabûyî, li ser hemûyî rabûyî, di wê çerçoveyê de dibêje ku yê bilind û li ser hemûyan re

şandîya. Her wusa wateyeka dîn ya navê 'hamûrabî', weke ku mirov ji kurdî fahm dike ew a ku 'hemû ya rab' û ankû hemû ya xwûdê' jî mirov dikarê bi wê re werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de şîroveyek navê Hamûrabî heya.

Di vê çerçoveyê de zagonên ku ew dihêne û wan ji mirovan re dihêne ser ziman, bi wan dixwezê ku herkesek, bi 'girêdayî' bi wan ve girêdayî bin. Bi yê şandin ve jî girêdayî bin.

Zagon, di vê çerçoveyê wê de weke rêgezên ku 'destûrî' jî, wê werina li ser ziman. Lê weke ku mirov ji rastîya hamûrabî fahm dike, ku hemû kes tabî 'rab' û ankû xwûdê bibe. Li ser mirov re hertimî têngîna yekî kifşkar ku hebe. Ev têngîna ku wê gîyane xwe bide rengê hanîna li ser ziman a zagonan jî, wê piştê bi heman rengî di nava sînorên welatên ku pêşdikevin re, wê ev zagon, di çerçoveyeka serdestîya welêt û girêdanbûna wê re de wê werina ser ziman. Zagon, wê di çerçoveya têngîna welêt de wê weke rêgezîna têngîna wê welatîtiyê bin. Bi çerçoveya bi girêdana bi wê ve dihêne ser ziman. Her wusa, weke ku em bi têngîna hamûrabî re jî dibînin, wê hertimî yekî serdest ku mirov li gorî wî bijî wê hebe. Hamûrabî, wê navê 'rab' û ankû 'xwûdê' esasbigrê. Piştê jî, di nava sînorên welatan de wê têngîna welat li şûna wê têngîne û ankû weke nimînêrê wê têngîne wê xwe bide dîyarkirin û pêşbixe. Her wusa, di vê çerçoveyê de her têngîna welatî, wê bi zagonan xwe bi rêve bibê. Çend ku di welatîyên roja me de bahse 'destûreka wan ya bingihînî dihê kirin jî, ne li gorî têngîna destûrî ya. Her wusa, têngînaka zagonî ku bi wateya wê gotina 'destûrê' dihê hanîn li ser ziman, mirov dibîne ku rengê gotina 'destûrîya' welatan dihêne ser ziman.

Têngîna destûrîyê, divê ku mirov werêne ser ziman ku hinekî jî bi wê gelemperîya xwe re mirov divê ku wê ji astakê û pê de li ser welêt re werênina ser ziman. Divê ku mirov têngîna destûrê li ser hebûna welat û têngîna wê re werênina ser ziman. Her wusa, wek têngîneka destûrî ku li ser rêveberîyên welatî re ya, mirov dibîne ku wê bi wê re rêzikên têngîneka gerdûnî bi destûrî wê werênina ser ziman. Ya ku mirov di dîrokê de dibîne jî wusa ya.

Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku têngîna destûrî bi gelemperîya wê re wê ser têngîna zagonî a ku bi rêzikna nava civatê û ankû komê dike ku rast bike. Li gorî ku mirov dibîne ku weke ku bi têngîna zagonî re aqilekî welatî mirov dikarê bi wê re werêne ser ziman. Bi rêvebirina wê re mirov dikarê werêne ser ziman. Lê têngîna destûrî, bi rengê nîrx, menewîyet û têrkerî, mirov dikarê ji têngîna welêt cuda jî werêne ser ziman. Her wusa li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku têngîna

destûrî, weke têngîneka gerdûnî û bi gelemperî, divê ku mirov wê werêne ser ziman. Dema ku rewş ev bê, mirov dikarê bahse destûra welatekî bike? Li vir, mirov dikarê bahse destûra bi wate û têngîna zagonî bike. Li ser wê re têngîneka destûrî ya zelal mirov nikarê bahse wê bi welat û rewşa wê û sînorên wê re bike.

Her wusa di nava sînorê welêt de bi 'destûrê' re bahse 'zagonên cezayê', 'zagonên aborîyê', 'zagonên rêveberîyê' û hwd, ku çendî ku weke 'hûrgilkirina destûrê' destûrê ji jor bi ber jêr ve bahse wê dihê kirin jî, divê ku mirov di vê çerçoveyê de bi 'aqilê welat' re wê werêne ser ziman. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku bi ramyarî meşandina welêt wê çawa bê û li gorî çi têngîne û hwd bê, di vê çerçoveyê de 'zagonên destûrî' ku bahse wan dihê kirin, dihên çêkirin. Li vir, gotina 'zagonên destûrî' ku ji wê dihê fahmkirin, ew a ku zagonên ku di têngîn, rest û wateya destûrê de dihê fahmkirin a. Lê li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman, ev di rastiye de wateya wê ya sereka ew a ku bi têngîna welêt zagonên ku hatina çêkirinê ku weke 'destûrê' bidina nîşandin a.

Li vir, minaq, mirov dikarê di nava sînorê welêt de bahse 'zagona polîsan' bike. Her wusa, sînorên wê di wê çerçoveyê de hatina xîzkirin ku wê çawa mirov li gorî wê têngîna welatî di ahengekê de bidina meşandin weke 'armanc' dide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de erk, berpirsîyar û rengê xabatê û hwd, di vê çerçoveyê de dihê dayîn nîşandin kirin. Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku dema ku ew destûra ku di vê çerçoveyê de di nava sînorê welêt de dike ku rastkirinê bike ku ew zagona ku wê rewşa bi temen dike ku li gorî gîyan û rastîya destûrî bê, li vir mirov nikarê wê destûrê, weke têngîneka li ser wê welatê re werêne ser ziman. Ev jî, wê destûrê ji rewş, rest û rastîya destûrî dûr dike û dike rewşa 'destûreka zagonî' de. Li vir, dema ku mirov li ser restên destûrî re werêne ser ziman, divê ku mirov bibêje ku resteke bingihîn a destûrî weke 'mafên bingihîn ên mirov' ji welatekî û destûra wê û heta ku herê weletê din ê duyemin, wê bi xwe re gûharîne çenekê.

Di nava sînorê welat de zagonên ku rastkirinê dikin di çerçoveya têngîna welat de bi şenberî xwediyê danîşanaka li berçav in. Bi hûrgûlî zagon, wê çi bê kirin, çawa bê kirin û hwd, di wê de dihê hanîn li ser ziman. Her wusa, rewşa rêgezî a weke 'bernema' û ankû 'tûzûk' û hwd, di hîyererşîya xwe de pêpeloka li bin zagonê dihêne ser ziman, wê di vê çerçoveyê de w şenberîyê bi xwe werênina ser ziman. Li gorî zagonê, nivîsandina bineterên bi vî rengî, wê rewşeka zagonî werênina ser ziman. Em ku di çerçoveya vê hîyererşîyê de werênina ser ziman, divê ku em

bibêjin ku dema ku em zagonê bi gîyane destûrê werênina ser ziman, divê ku mirov li vir bibêje ku wê bi kifşkirina destûrê bê. Her wusa, wê qalikê welêt li holê bi saziyê hebe. Lê bitêgînî, wê kifşkirinê di jîyanê de weke destûrîyê nekê. Lê dema ku zagon di hikmê destûrê de bê, wê çaxê, wê hingê zagon li şûna destûrê were bikarhanîn. Ev jî, wê bi xwe re rastîya destûrê yan bi wê zagona di hikmê destûrê de re wê vala derxe û yan jî wê di hîyererşîya wê de bike ku werêne ser ziman.

Zagon, weke rastîya welatî a ku bi wê dihê xwestin ku li gorî vacakê welat di ahengekê de li gorî têtgînekê û ankû keseyetekê ku were bi rêvebirin bê. Di vê çerçoveyê de wê zagon, rastîya welatparêzîyê jî bi xwe re di vê çerçoveyê de werêne ser ziman, ku di çerçoveya têtgîna welat de bê. Lê li vir, mirov divê ku vê yekê jî werêne ser ziman ku mirov dema ku bahse rengê têtgînî ê zagonî bike, mirov bi gelek awa û şewayan dikarê bahse wê bike. Her wusa li vir, dîsa ya ku wê dide kifşkirin, têtgîn, rest û rengê hanîna wê ya li ser ziman a.

Em li vir, divê ku vê yekê jî werênina ser ziman ku destûr, weke rastîyaka gelemper werêne ser ziman. Her wusa têtgîna dada xweza li vir divê ku mirov di vê çerçoveyê de bi gotina destûrê re bibîr bike. Lê dema ku mirov li vir bahse 'dada herênî('pozitiv') bike, divê ku mirov ji vê têtgîna zagonî û ankû zagona ku weke 'destûrî' dihê bi navkirin ji wê dûr nekevê.

Her wusa têtgîna zagonî, dîrokeka wê ya bi têtgîna welatî ya bi hezaran salan heya. Di nava wan sînorên ku hatina kifşkirin de ku ev bi têtgînî bê û ankû welatekî ku sînorê wê hatibina xîzkirin bê, wê çawa di nava sînorê wê de were jîyankirin, di vê çerçoveyê de zagon xwe bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de tekoşîna di nava têtgîna zagonê û ya destûrê de bi dîrokê re mirov li ser gelemperbûnê û ankû teybetbûnê re bi awayekî vekirî dibînê. Her wusa, weke ku di roja de dihê ser ziman têtgîna 'dada xwezayî' û ya 'dada herênî('pozitiv') mirov dikarê li vir bibîr bixe. Berê pêşketina jîyane mirov, hertimî, wê ji jêr bi ber jor ve bi ber gelemperbûnê ve di rewşeka çûyinê de bê. Di vê çerçoveyê de li pêşketina mirov re hertimî zêdebûna rewşa pêwîstî û pêdîvîyên mirovî ên jîyanî û hwd, vê di çerçoveya rastîyeka bi vî rengî de xwe bide dîyarkirin.

Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku têtgîna destûrî, em nikarin bi welat re girêdayî werênina ser ziman. Hertimî li ser welat re ya. Lê li şûna wê têtgîna destûrî ji navikê ve bi têtgîna civatî û pêvajoyên wê yên pêşketinê ve girêdayî ya. Di vê çerçoveyê de ev têkilîya bi destûrê a bi civatê re wê bi xwe re di kifşkirina têkilîyên mirov û welat re de gelek

pêşketinan werêne. Her wusa, li vir, divê ku mirov werêne ser ziman ku têngîna 'serwerîya civakê' wê bi destûrê re xwe dîyarkirin. Gotinên ku di roja de dihên ser ziman û bi wan dihê gotin ku 'serwerî, bê şert û merc a gel a', di vê çerçoveyê de li ser civatê, gel û destûrê re mirov dikarê werêne ser ziman.

Her wusa di roja me de welat û ankû têngîna welatîtî, wê ji wê afirîna pêşketina civatî a saziyî xwe bide afirandin. Bi wê re bi saziyî li ser wê serdestîya wê re xwe bide dîyarkirin. Di nava sînorê welatan de ku bi têngîna demokratikî bê û hwd, dihê gotin ku 'serwerî ya gel a', lê li şûna gel, wê saziyên welatî wê serdestiyê bikarbênin. Li vir, andamên gel jî, li ser têngîna 'hemwelatîyê' û her wusa bi wê re bi karkirin, xabat û her wusa jîyane xwe ve girêdayî ya.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku ew serwerîya ku tê gotin ya gel a, gel bi civakî, nikarê li ser welatê re wê bikarbêne. Li vir, ev jî, wê êdî vê gotina 'serwerî, ya gel a', wê bi xwe re bike berlêpirsînê de. Her wusa, desthilatdarîya ku ew welat ku li wê hatîya avakirin, wê biryara 'şer' bide, wê biryarên kifşkirina jîyanê bide. Mirov, bi tenê, wê li ber wê saziya welatî ne xwediyê hêzek mazin ku bi wê kifşkar bê. Her wusa, li vir, ew têngîna 'demokratikî' jî, li vir, wê xwediyê heman pirsgirêkê bê. Çend ku demokrasî, bi gotina 'rêveberîya gel' re salixkirin û bi watekirina wê were kirin jî, lê rêveberîya ku hatî bijartin, wê xwediyê hemû kifşkarîyê li ser gel bê. Her wusa, li vir, mirov tenê bi wê girêdana xwe 'hemwelatî' û ankû ya 'bi girêdana bi wê ve girêdayî bi tenê dimêne. Di vê çerçoveyê de welat û sazîyên wê çî erk û berpîrsîyarîyê ku didênina ber gel, bê 'nîqaş' wê gel wê bike. Ev jî, her wusa, di vê çerçoveyê de di rengê têngîna 'serwerî, ya gel a', wê di reng û formataka 'serwerîya welat û sazîyên wê de xwe bi laş bike û bide dîyarkirin. Ev gotina 'serwerî, ya gel a', wê weke gotinaka têngîna dada xwezayî û destûra wê bê. Em dikarin di çerçoveya civakîya destûrî û ankû civaka dadî wê fahm bikin û werênina ser ziman.

Hemû kar û xabatên civatî, ji navendek saziyî ya welatî dihê kifşkirin. Di vê çerçoveyê de serdestîya welêt û sazîyên wê, mirov dikarê bahse wê bike. Li vir, têkilîya civatê û welat bi sazûmana wê re, wê li vir weke aliyekî giring bê ku mirov li ser wê bihizirê. Her wusa, di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku têngîna welatî bi sazîyî, wê bê xwediyê hemû serwerîya civatî ku bahse wê dihê kirin. Wê bi wê re xwe bide dîyarkirin. Li vir, pirsgirêka welatî, ew a ku li gorî wê têngîna xwe yaku afirandî ku biryaran êdî bigirê û li gorî wê ji gel û civatê bixwezê ku bijîn.

Di vê çerçoveyê de êdî bi wê erka di destê wê de re wê welat, li şûna gotina gel û ankû civakê, bê ya xwediyê wê serwerîyê. Her wusa, di vê çerçoveyê de bi zagonî, temenê dadîya welatî hatîya afirandin. Wê çawa were jîyîn, wê were bide dîyarkirin. Destûr, weke têgîneka civatî ya. Lê zagon jî, weke ya welat a. Di vê çerçoveyê de mirov dikarê werêne ser ziman. Li vir, pîrsgirêka welat û saziyên wê bi civakê re li ser zagonên wê re bi civatê û destûrên wê yên jîyanî ên weke kevneşopîkî, rewîstî û hwd re wê di vê çerçoveyê de xwe bide dîyarkirin. Welat, li gorî, wê rengê pêşketina civakî û destûrîyên wê yên jîyanî, zagon û rêgezên xwe yên rêvebirinê dem bi dem divê ku ji binî ve bide gûharandin. Dema ku di vê demê derengmayîn bibê û ankû di ne gûharandinê de isrerkirin bibê, wê hingê ketina welat û civakê berhevdû de wê bibê. Welat bi sazîyên xwe yên sazûmanî re weke qalikekî civakî yê sazîyî ku dike ku bersivê bide pêwîstîyên wê ya. Lê dema ku ev sazî, xwe bi têgîn kir û xwe li ser wê re girt û li şûna ku weke sazîyeka civatî ku di xizmeta wê de bê ku xwe li ser wê re bibîne û ji civakê bixwezê ku li gorî wê û xwestek û têgîna wê bijî, wê hingê şer û tekoşîna wê ya bi zagonên wê ên bi civakê re destpê bike.

Her wusa li vir, têkilîya civakê ya bi sazûmana welat re giring a ku mirov bi têgîna wê re baştirîn fahm bikin. Her wusa li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku welat, sazûmana wê, wê bi zagonên wê bê. Li vir, dema ku mirov li rengê jîyane civatê binerê, mirov bi civaknasîya wê re dibîne ku dixwezê ku bi rehetî û aramiya xwe re bi dilê xwe re weke ku dixwezê pêş bikeve. Di vê çerçoveyê de ti zagon li pêşîyê tûnaya ku rengê wê bide dîyarkirin. Ev, hem di têkilîyan de û hem jî di rengê pêşketinê de jî wusa ya. Lê dema ku welat bi têgîna xwe tevî wê têkilîyê bû, hingê, welat bi zagonên xwe tevî bû. Bi zagonên xwe dema ku welatê xwest ku bide kifşkirin û dîyarkirin, wê hingê bikeve dijberîya wê civakê û bikeve rewşeka dijberîyê ya li wê civaknasîya civatî de. Bi wê re jî, dem bi dem ku mirov bi mirov bê û ankû kom bi kom bê, wê ji civakê û ji nava wê, wê bertek li hemberê welat û kirinên wê xwe bidina dîyarkirin.

Dema ku sazûmana welat, weke desthilatdarîyekê ku bixwezê ku li hemû civakê serdestîyê bi sehê(‘kontrol’)-kirina wê re çê bike, wê hingê bi zagonên xwe û hwd re wê bike kifş bike û dîyar bike. Di vê çerçoveyê de li ser ‘bendê girêdana bi hemwelatîyê re’, wê bixwezê ku bi wê ve girêdayî bin û li gorî kirin û gotina wê bê. Ev rengê sazûmana welat, wê ne sazûmanaka ku di xizmeta civakê de bê. Wê weke sazûmanaka ku bi desthilatdarî ku dixwezê ku wê bike xizmeta xwe de.

Di vê çerçoveyê de weyna ku bi sazûmana welat li ser serê civatê ku bi desthilatdarî û serdestî ku welatî wê êdî bileyizê wê pirr cuda bê. Di vê çerçoveyê de wê êdî hertimî ew welatîtî ji sazûmanaka tenê bi zagonê xwe bi rêve diçe û ji destûrên civatî ên serwer ku hena jî wê dût bikeve. Li vir, sazûmana welatîtîyê wê, bi zagonên xwe û bi pergal û sazûmana ku bi wan zagonan re avakirî re wê bi wê bike civakê bi rêve bibe. Her wusa, destûra welat jî di vê çerçoveyê de wê bê destûreka zagonî. Mirov nikarê ji destûra welat re bibêje destûreka destûrî a civakî.

Her wusa li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku sehêta welat ûs sazûmana wê ya bi zagonan, wê hertimî ne di yekîyekê de bê bi civatê re. Civak, dema ku bertekên xwe li hemberî sazûmana welat dide nîşandin, wê ew bertekên wê li gorî destûrekên wê bin. Em di vê çerçoveyê de jî ew divê ku werênina ser ziman ku bertekên civakî, wê bi restên civatî ên kevneşopîkî, rewîst û çanda wê bin. Di vê çerçoveyê de nirxên wê yên ku civakî, bi kevneşopîyên wê re mirov dikarê bahse wan bike. Her wusa rêgezên civakî ên destûrî û restên zagonî ên welatî, wê dema ku li hevdu nekirin, wê dijraberiya ji nava civatê wê li hemberî wê bibe. Civak, bi nêzîkatîya xwe re dixwezê ku welat weke sazûmanakê sazîyî ya xizmetê ku di xizmeta wê de bê. Di vê çerçoveyê de civak û andamên wê ji welat û sazûmana wê bixwestek in.

Li vir, divê ku mirov balê bikişêne li ser vê jî ku civak bi civaknasîya xwe re di nava xwe de xwediyê sazûmanaka bi têkilîyên xwe re ya. Li ser jîyan, xwestek û civatîtî û nirxên wê re bi sazûman a. Welat bi sazûmana xwe, li ser erk û berpirsiyariya ku ji xwe re dixwezê li gorî wê bi sazûman a. Her wusa li vir, têgîneka welatî ya ku ji civakî qûtûyî, mirov bi kifşkirinên wê yên bi zagonên wê re wê kifş dike. Wê di her warê jîyanê de xwediyê zagonên ku bi wê jîyanê rast dike bê. Li vir, li ser têgîna destûrî re ku xwe bi têgîna dadî a xwezayî re ku bi jîyane civatê û dîroka wê û pêşketina wê re dide nîşandin, wê destûra civakê xwe werêne ser ziman. Pîrsgirêka têgîna welatê, ew a ku zagonên xwe bi demê re ku ji xwe re dike 'destûr' a. Li ser wê re êdî wan zagonên xwe yên sazûmanî, weke 'destûrek civakî' ku dihêne ser ziman a. Di vê çerçoveyê de jî ku welat xwe weke 'welatek dadî' bide nîşandin a. Welatê dadî', mirov nikarê zêde bahse wê bike. Bi têgîna dada civakî, temenê pêşketina 'welatê dadî' zêde tûna ya. Ji ber ku hertimî, bi civakê re bi zagonên destûrî ew heya. Lê dema ku welatê bi sazûmana xwe, zagonên xwe ji holê rakir û xwe rastîyeka sazûmanî a civakî jî hişt, wê bi wê re 'welatî dadî' pêşnekeve. Wê bi wê re 'civake dadî' pêş bikeve. Li şûna gotina 'welatê dadî', divê ku mirov

bahse civake dadî bike. Bi wê re divê ku mirov bahse dada civakê bike. Çendî ku civak bi xwe re serdest bû û gihişt wê serwerîyê, wê ew pêş bikeve. Lê civakeka ku di nava lapên welat de hatî zantkirin, wê tenê bi pîrsgirêk bijî. Ji ber ku sînore welat û zagonên wê kifş in. civak, hertimî wê bi welat re û bi zagonên wê re weke di nava tangbûnekê de weke ku bijî wê lê were. Wê hertimî bike ku derkeve ser wê re. Tekoşîna civatî a navxweyî ku di temenê wê de pêşketina civakê heya, wê vê yekê bi wê re pêş bixe. Civak, wê bike ku bi bûhûrê û pêşketina xwe bidomêne. Lê welat û sazûmana wê, wê bike ku wê di bin sehêta xwe de bigrê. Civak jî, wê wê sehête bi wê pêşketina xwe re bike ku derbas bike. Li vir, tekoşîna welat û sazûmana wê ya bi civatê re êdî wê di çerçoveya wê ya xwe serwer û serdestkirinê de wê bi wê re bidomê. Dema ku welat bi sazûmana xwe re di xizmeta civakê de bê û hertimî li gorî rastî û destûrên wê yên civakî xwe jinûve û jinûve birêxistin bike, di wê çerçoveyê de bi wê jîyankirina li gorî rastîya civakê, ku welat nehêle ku bikeve rewşeka kifşkar a li ser serê civakê, wê bi wê re pêşîya pêşketina civaka dadî ku pêşbikeve wê negirê. Lê çendî ku serwerîya welat bi sazûmanî hebe, wê hertimî ew li pêşîya pêşketina civake dadî jî bigrê bê.

Li vir, ez divê ku hinekî din li ser vê xate têgînî re herim û gotina 'bi dadê bi sînorkirina welat' werênina ser ziman. Heta roja me, ev gotin, di gelek aliyên ve hatîya hanîn li ser ziman. Yanî bi gotinaka din, ku mudahaleyên welatê bi sazûmana wê ku li ser pêşketina jîyane civakê nebin re ev gotin dihê hanîn li ser ziman. Li vir, ev gotin, li vir, dihêne ser ziman ku dada civakê, wê zagona welat ku heya, ku bide dîyarkirin û welat weke sazûmanaka welatî ku xwe bihêlê û hwd. Li vir, gotina dada civakî ku heta heta roja me, zêde di fahmkirin û pêşxistina wê de zêde pêşketinên mazin nebûna, ez dixwezim ku werênima ser ziman. Li vir, li gorî min, weke aliyekî giring têgîna dada civakî, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman. Heta ku ev nehatibê pêşketin bi perspektifeka civakî, wê 'bidadî bisînorkirina welat li ser jîyane civatê wê zêde newê kirin.

Li vir, di serî de, divê ku em vê yekê herê bikin ku heta ku bi navê sazûmana welatê nerîn hebê, wê kifşkirina wê hî hebe. Li vir, pîrsgirêka welat û sazûmana wê, hertimî têgîna civakî û pêşketina wê ya. Hertimî, pêşketina civatê, wê xwe derxe dervî sînore welat. Welat, xwediyê sazûmana sehêtkirina civatê ya. Her sazûman, ku bi têgînekê xwe birêxistinkirî, wê di wê rewşê de bê. Li vir, em divê ku di dewama wê de jî vê jî yekê bibêjin ku çendî ku dada civakî hat pêşxistin û serwer û serdest

kirin, wê bi wê re welat jî were bisînorkirin. Bi dadê bi sînorkirina welat, wê bi pêşketina dada civakê û ankû civake dad re biderfet bê.

Em divê ku vê rastîyê jî werênina ser ziman ku dada civakî û ankû civake dad, wê du gotinên ku ji hevdû cuda bin. Lê wê di teherekê de têngîneka ku em wan di wê çerçoveyê de bihevdu re werênina ser ziman re wê xwe bidina dîyarkirin. Her wusa, dema ku mirov bahse dada civatê dike, her wusa mirov bahse wê têngîna wê ya dadî bi nîrxên wê re ku weke rest dike. Di vê çerçoveyê de jî di dewama wê de gotina 'civake dad' jî dibê weke gotinaka binîrxî û sazûmanî a ji jîyane civatê jî. Her wusa, di vê çerçoveyê de sazûmana civakê, di vê çerçoveyê de mirov dikarê werêne ser ziman. Lê li vir, divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman ku têngîna dada civakê, bi gerdûnîya xwe re wê temenê pêşketinên civakî û ankû pêşketina civakan a bi hevdû re bê. Her wusa, li vir, ez divê ku di dewama wê de bahse 'dada mesopotamiya' bikim. Em ji rengê jîyane wê digihijina vê têngînê. Her wusa, dema ku gotina 'mesopotamiya' dihê berbîra me, wê bi têngînî hebûna gelek xalkan ku bi hevdû re û ankû di rex hevdû do aramiyê de dijîn wê were berbîra me. Di vê çerçoveyê de dema ku gelek xalk bi hevdû û ankû di rex hevdû de ku karîna ku bijîn, dada wan ya bi hevdû re çi û çawa bû? Her wusa di vê çerçoveyê de divê ku mirov hinekî jî bi dada mesopotamiya' re bihizirin. Di çeyreka pêşî a sedsala 21'ê de li rojavayê kurdistanê şoreşa ku bû, bi wê re têngînaka dadî a mesopotamikî xwe di vê çerçoveyê de hanî ser ziman. Di rex hevdû û ankû di nava hevdû de ku xwedîyê dada xwe na, wê gelek xalk bi hevdû re û ankû di rex hevdû de bijîn. Li vir, têngîna dada mesopotamiya', wê weke têngînaka dadî a civakî a serwelatî a civakî bê. Em hinekî jî, divê ku di vê çerçoveyê de li ser wê bihizirin.

....

Bi xate pêşketina mesopotamiya re dada kurdistanê.

Heta roja me, li ser civakîya kurdistanê dahûr nekirina dada wê bi rastîya wê ya civatî û dîrokî re wê weke kêmesîyeka dîrokî li dîrokê bimêne. Heta roja me, dema ku bahse maf û azadîya civatên kurdistanê, di çerçoveya sazûmana welatên bi desthilatdarî ku li wê serdest in de nerîn, wê weke aliyekî din ê vê kêmesîyê bê. Ji ber ku ew dahûrî li ser civate dîrokî a kurdistanê re ne hatîya kirin bi têngîna maf û azadîya wê re, êdî weke ku zagonên welatên serdest jî bê artarnatîf hatibina hiştin bûya. Pêşî, civate kurd, divê ku ji nava xwe û bi nerîna xwe çawa dinê û dibîne, divê ku mirov di wê çerçoveyê de binê. Ev nerîna civatîya kurdistanê, wê

weke nerîna dadî a artarnatif a civate kurdistanî ya li hemberî dad û zagonên welatên serdest ku maf û azadîyên wê nasnekin bê. Di vê çerçoveyê de bineterên nivîskî ên dada civatî ên hevbeş pêşxistina wan, wê weke aliyekî parastina rastîya civatî bi dîrokîya wê re jî bê. Li vir, divê ku mirov hinekî ji vê aliyê ve li wê binerê. Çendî ku welatên serdest bi ne naskirina mafên civatî ên civakên kurdistanî, weke pîrsgirêkekê bê, wê bi heman rengî ne pêşxistina bineterên nivîskî ên civakên kurdistanî jî wê weke kêmesîyekê ku vê pîrsgirêkê ji aliyê civatî ve li ser navê sazûmana welatên serdest ku maf û azadîya wan nasnekin temem bikê. Lê di aslê xwe de dema ku mirov li dîroka wê ya civakî dinerê, mirov rastî gelek bineterên wê yên ku di dîroka wê de hatina pêşxistin tê. Di nava civake kurd de li kurdistanê, kevneşopî, bihevan şêwayê û rengê weke bineterne nivîskî erk hanîna li cih. Her wusa, li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku bo fahmkirina rastîya civatê, bi dîroka wê ya herêmî û civatî re şîroveyek têgînî û bi têgîna dadî pêwîsta ku li ser navê civatê were kirin. Di v çerçoveyê de bi fahmkirina wê re derxistina li holê a rastîya civakî, wê weke aliyekî giring ê nîşanger ku di vê çerçoveyê de mirov wê hilde li dest bê. Dema ku civakek hat fahmkirin, wê bê dîtin ku xwediyê çi rewîst, kevneşopî, orf û adetên civatî ya. Bi wê re jî, wê bê fahmkirin ku dibê xwediyê têgîneka çawa a dadî jî.

Li vir, divê ku mirov di destpêkê de werêne ser ziman ku têgîna dada kurdistanê, wê di dewama têgîna dad û xate pêşketina mesopotamiya de bê. Her wusa, şûnpê û dîroka kevn a dada kurdistanê, wê di vê çerçoveyê de xwediyê kevnerîyekê bê. Em dema ku li wê dîrokê dinerin jî, em dibînin ku gelek demên giring ên ku em di çerçoveya vê mijara xwe de werênina ser ziman jî wê werin û pêşbikevin. Her wusa, di wan deman de bineterên nivîskî ên dadî, çawa bûna û xwediyê çi rengê pêşketina civatî bûna, divê ku mirov wan jî fahm bike. Her wusa, ji destpêkê şariştanîyên sûmerîyan û heta serdemên dawî, wê her wusa, dem bi dem pêşketinên di vê warê û qadê de jî wrin û bibin. Weke pêvajoyên pêşî ên dada kurdistanê, divê ku mirov pêvajoya pêşî bi serdemên şariştanî ên demên sûmerîyan û piştê heta demên gûtî, hûrî û mîtannîyan werêne. Di dewama wê de bi gotina têgîna dada mesopotamîya, di dewama wê de ji demên hûrî û mîtannîyan û heta demên Medîya û piştê jî werênina ser ziman. Piştê jî di dewama wê de dada kurdistanê di dewama wê de werênina ser ziman.

Li vir, bi gotinekê jî bê, divê ku mirov werêne ser ziman ku dema ku mirov bahse pêvajoyên şariştanîyê bike, hinekî jî di vê çerçoveyê de em bahse pêvajoyên dada civatî ku bi sazûmanî pêşketina dikin. Sazûmanî,

reng û rexeke wê yê nirxê bi navê wê 'şariştanî' bê, wê reng û rexê wê yê din jî wê bi wê sazûmana wê ya civatî û pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê li ser têngîn û dadîya civatî re xwe werêne ser ziman. Şariştanî, ku bahse wê dihê kirin, bahse 'civakê' dihê kirin. Civak, bi sazîyên çandî, dadî, bawerî, û hwd hena. Bi wê re jî, bi nirxê, weke pêşketina rewîstê, felsefeyê, olê û hwd, mirov dikarê bahse wê bike. Têkilîyên civatî, ku bi awayekî hîyererşîkî ji binî heta sêrî û hwd, pêş dikevin, wê di vê çerçoveyê de ew rengê pêşketinê bisazûmanaka sazîyî û hwd xwe bide dîyarkirin. Ji xwe, şariştanî, hinekî bi sazîyî bûn a. Sazîyîtî, têngînaka dadî û zagonî bi xwe re bo rêvebirina xwe ji xwe re dixwezê.

Li vir, em divê ku hunekî di dewama mijara xwe de têngîna dada mesopotamîya werênina ser ziman. Bi dîrokê re têngîna dada mesopotamîya, emê li ser rastîya civatîtîyên wê re hewl bidin ku fahm bikin. Ji xwe divê ku jî wusa bê. Li vir, civatîtîya mesopotamiya, dema ku mirov li wê dihizirê, ya ku mirov dibînê ew a ku gelek civat ku çawa di rex hevdû dijîn. Her wusa, di nava hevdû de dijîn. Çend ku dem bi dem desthilatdarî avabûna jî, mirov dibînê ku wê di nava sînore wê desthilatdarîyê de jî gelek xalk û civat wê bi hevdû re bi civatî bijîn. Li vir, em dibînin ku sînor xizkirin di nava çanda mesopotamiya de tûna ya. Ya ku mohra xwe li çanda wê ya civatî dixê jî, wê ev bê. Her wusa li vir, di demên piştî serdemên Sûmerîyan de ku bahse serdema Babilîyan dihê kirin, gotinaka pirr giring dihê gotin. Ew jî, bi wê re dihê gotin ku bi Babilîyan re wê gelek xalk bi hevdû re bijîn. Gotina '72' millet' ku bi hevdû re dijîn, wê weke gotinaka wan û jîyane wan bê.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku têngîna dadî a mesopotamîya, wê di vê çerçoveyê de xwe pêşbixe. Her wusa, bi jîyane civatî re wê xwe pêşbixe. Pevçûnên ku dibin jî, em dibînin ku bi destê desthilatdarîyan ku hatîya derxistin a. Her wusa, yan jî, ji deverên din ku bi herîkîni û bi leşkerî kom hatina û li herêmê bicihbûna, wê ev jî xwe bi şer û pevçûnên van koman re bide dîyarkirin.

Li vir, em dema ku bahse têngîna dadî a civatî a mesopotamîya bikin, di destê me de du minaqên giring û baş ên serdemên wê ên dawiyê hena. Ew jî, serdema babil ya pirr-rengî ya û di dewama wê de serdema Medîya û ya desthilatdarîya wê ya bi rengê 'konfederelî' ya. Li vir, em divê ku bibêjin ku em dema ku dihizirin, ji dema gûtî, hûrî û mîtannîyan, em gelek minaqên din ên bi vî rengî rastî wan tên. Lê emê mijara xwe bi van herdû minaqan re bi sînor bihêlin.

Bêgûman, mijara têngîna dada mesopotamîya, divê ku mirov werêne ser ziman ku wê mijara a kûr û divê ku mirov pirr zêdeyî li ser wê bisekinê. Bo ku mirov rengê pêşketina herêmê û civaketîya wê baş fahm bike û werêne ser ziman, wê ev yek jî giring bê. Ji xwe, piştî ku Mesopotamiya, ew serdestîya xwe bi serwerî ku ji dest da û pê de, wê pirsgirêkên wê yên civatî ên bi hevdû re di navxweyîya wê de destpêbikin. Di serî de divê ku mirov vê rastiye werêne ser ziman. Bo vê yekê, divê ku mirov di serî de têngîna mesopotamiya bi dîroka wê re werêne ser ziman. Têgînên destûrî ên giştî weke dad û destûra mesopotamiya, li vir, divê ku mirov werêne ser ziman ku wê xwediyê ji hevdû cudabûnekê bê. Minaq, dema ku bahse destûran dihê kirin, di vê çerçoveyê de wê çawa were kifşkirin, ew hatîya ser ziman. Bi awayekî gerdûnî, bahse têngîna 'yazdanî' mirov dikarê bike. Weke destûreka gerdûnî ya ku jîyanê dide kifşkirin a. Hemû zagonên ku hatina nivîsandin, wê di çerçoveyekê de werina kirin. Zagonên hamûrabî, giring in û wê rastîyeka pirr kevn a zagonên mesopotamîya jî werênina ser ziman. Her wusa bi wê re 'Esnûna', 'Ur-nammu', û hwd, çendî key hatina wê bi navê xwe zagonên xwe bidina dîyarkirin. Wê bikin ku li gorî destûreka giştî werênina ser ziman. Lê li vir, dema ku bahse rêgezên 'lipît' îştar' dihê kirin, li şûna gotina 'zagonê' wê gotina 'destûrê' zêdetirî were bikarhanîn. Li vir, her wusa, weke destûrna kifşkar ên vê xate jîyane mesopotamikî wê xwe bidina dîyarkirin. Navaroka van rêgezên dadî, wê giring bê ku mirov wan fahm bike.

Bi wê re, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku têngîna Mesopotamiya, wê bi pêvajoyên wê yên dadî wê xwe bide dîyarkirin. Pêvajoyên ji serdema hûrî û mîtannîyan û piştê bi teybetî ên dema Medîya û hwd, em divê ku di çerçoveya têngîna civatîtiya hemdem de werênina li ser ziman. Her wusa di vê çerçoveyê de wê bineterên nivîskî ku vê rengê jîyanê li gorî demê bi aqil pêşdixin wê derkevina li holê. Hizrên Mîtra, piştê ên Zerdest û piştî wî re ên Manî û hwd, wê çend ji wan hizrên demkî bin ku wê weke rêgezna destûrî jî werina esasgirtin û wê ji wan rêgezên destûrî ên nava civatan ku werina esasgirtin wê werina derhanîn. Pêvajoyên civatî ên hemdem ên civatîtiyê, ku em weke pêvajoyeka wan ya pêşketî a xate jîyane mesopotamiya werênina ser ziman. Bi hevdû re dema Mîtannî û ya Medîya mirov divê ku werêne ser ziman. Her wusa, rengê desthilatdarî ê Medîya, wê di vê çerçoveyê de pirr zêde vegotinbar bê. Wê desthilatdarîya giştî were avakirin. Bi wê re jî, wê hebûna hemû xalkên ku hena, wê di wê demê de were herêkirin. Bi wê re jî, wê dadak navxweyî were kifşkirin û li gorî wê, wê medîya xwe bi sazûman û pergale

'konfederelî' birêve bibê. Dema Medîya, weke "demeka dirêj a aşîtyê" jî li herêmê dihê hanîn li ser ziman. Her wusa di vê çerçoveyê de ev dada medîya a civakî divê ku mirov di vê çerçoveyê de hinekî fahm bike.

Dada Medîya, her wusa wê bi rêveberîya wê re rengê xwe bide dîyarkirin. Dada Medîya, weke dadaka destûrî a civakî ya. Li vir, mirov dibînê ku bi wan rêgezên destûrî ên giştî welat dihê bi rêvebirin. Her wusa, dada civatê li welat serdest a û bi wê re rêveberî û ankû welatê medîya, bi dada civatî hatîya bi rêvebirin. Di rengê rêveberîya wê de ya ku mirov dibînê ku ji ber ku dada civakî hatîya serdest girtin, ne hatîya hiştin ku rêveberîya medîya bi desthialtdarî derkeve li pêş. Em vê rastîyê bi wê re bi awayekî vekirî dibînin.

Her wusa, li vir, em vê yekê jî dibînin ku dema ku welat û sazûmana wê bi zagonî were derxistin li pêş, wê dada civatî were piştguhkirin. Lê Medîya, ev nekirîya. Medîya weke rêveberîya herêmî û kurdistanî ev nekirîya. Wê dada civakê esas girtîya. Medîya, dema ku tekoşîna xwe ya civakî û azadîyê dide, wê bi Babilîyan re jî bi peymanî tevbigirihê. Ya ku di vê çerçoveyê de rengê xwe dide rêveberîya medîya, wê ev rastî jî bê.

Di aslê xwe de dema ku mirov li ser rengê rewşa jîyanî a medîya re dihizirê, her wusa mirov dibînê ku weke dîmenekî wê yê giring û vegotinbar bi rengê pêşketina medîya û pêşketina wê re mirov dibînê. Xate pêşketina Medîya, berî wê, ew pêşketina medîya wê demê weke ancama derxistîya li holê. Her wusa di vê çerçoveyê de Medîya, rewşeka din jî bi têgîna dadî û destûrî re bi wê re kifş dike. Ew jî, ew a ku li vir, têgîneka giştî ya dadî û destûrî mirov dibînê ku bi wê re heya. Her wusa li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman Dada Medîya a civakî wê serdest bê. Ev dad, piştî ku pêvajoyên xwe yên civakî ên xalkan ku bi hevdû re di nava aşîti û aramiyekê de dijî, wê mudahaleya welatî û desthilatdarî li wê nebê. Di vê çerçoveyê de em didewama wê de dibînin ku wê Medîya bi dada xwe ya civakî, sazûmana welatî li bin bihêlê û li ser wê re bi civatîkî pêş dikeve.

Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku dada civakî, bi kifşkarîya wê re mirov dibînê ku di nava têgîna dadî a mesopotamiya de zêdetirî li pêş a.

Çanda civatî li vir, divê ku mirov werêne ser ziman ku weke aliyekî giirng bê. Hertimî, rêveberîyên ku derketina li holê, dema ku ew çanda wê esas negirtina, bûna temenê şer û pevçûnên mazin li herêmê. Li herêmê, di vê çerçoveyê de têgînên civatî, ji hevdû cuda ne hatina hizirîn. Mirov di serî de vê yekê û rastîyê di rengê jîyane herêmê de dibînê. Her wusa,

didewama wê de weke ku çawa ku di dema babilîyan û Medîyan de bûya, wê di dema wê de di xate pêşketina kurdistanê de wê rengêkî têngînî ê civatî mirov wê werêne ser ziman. Desthilatdarîya Medîya û dema wê ku gelek xalk bi wê re bi hevdû re dihatina jîyankirin û dada wan dihat naskirin, wê piştî wê li rojavayê kurdistanê bi dada kurdistanê re xwe bide dîyarkirin. Li vir, dada kurdistanê, divê ku mirov bi awayekî giringî wê hilde li dest û werêne ser ziman.

Gotina dada kurdistanê, weke gotinaka ku divê ku mirov wê baş fahm bike ya. Li herêmê, pêşketina wê bi dîroka wê ya mesopotamikî re ku ji serdemên gûtî, hûrî û mîtannîyan û piştî wê re ji dema Medîya û bi vir ve ku xwe daya domandin, mirov divê ku weke dema wê ya bîaqil a hemdem werêne ser ziman. Piştî wê re di dewama wê de dema şadadî, Merwanî û Eyûbîyan, divê ku mirov werêne ser ziman. Dada kurdistanê, navaroکا wê, mijara lêkolîneka giring a herêmî ya. Li vir, divê ku mirov wê rastîya wê bigiringî wê werêne ser ziman. Pêvajoyên pêşketina dada kurdistanê, heta ku tê sedsala 20'an, wê di çerçoveyek civatî de xwe bide dîyarkirin. Her wusa, em nikarin zêde bahse zagonên welatî di vê xate têngîna dada kurdistanê de bikin û werênina ser ziman. Pêvajoyên pêşketina dadî a dema Şadadîyan jî û ya dema Merwanîyan jî, çendî bi rengê bawerîyî cudahî hebe jî mirov dibînê ku ji ya dema Medîya ne cuda ya. Bi kevneşopî, civaketî û nîrxên wê li pêş in. Weke teybetmendîyeka civatî a kurdan ku ew di nava xwe de têngînên xwe yên bawerîyî dernexin ser ya jîyane bikevneşopî a xwe re, wê bihêle ku serdestîyek civatî bi wê kevneşopîya wan re xwe bi wan re hertimî bide jîyandin û domandin. Ya ku wê bi civatî, bibê temenê bawerîyên kurdistanî ên ji hevdû cuda ku bi hevdû re karibin bijîn jî, wê ev bê. Ev rewş, wê temenê wê bê ku hertimî têkilîyek bi civakî hertimî were pêşxistin. Di dema gûtî('kurd')yan de têkilîyên wan ên bi aqadîyan re, di dema hûrî('kurd') û mîtann('kurd')îyan de bi asûrî, susayîyan(xalkek ku farîs weke ku xwe ji dewama wan dibînin), mirîyên kevn re, di dema Medîya de têkilîya Medî('kurd') babilîyan, piştî de demên piştî de heta demên Sasanî û sefawîyan têkilîyên bi farisan re û hwd, wê bibê. Her wusa, têngîna dadî û civatî ya qasîtiyan, gûtîyan, hûrî û mîtannîyan, dema ku mirov hinekî li ser wan dihezirê, her wusa mirov di vê çerçoveyê de bi rastîya wê ya bi vî rengî pêşketîya re mirov dibînê. Bineterên nivîskî ên ji dema qasîtiyan, gûtî, hûrî, mîtannîyan û medîya, wê di dewama hevdû de xateka pêşketinê bidina me. Em heta ku yekê baş fahm nekin, ya piştî jî wê baş newê fahm kirin. Têngîna dada civatî wê

xwe li wê ser dest bike û bi wê re bike ku werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de dada kurdistanê a civakî, wê kifşkirina wê hebe.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku têngîna civatî, giring a ku mirov wê li vir fahm bike. Her wusa têngîna civatî, wê xwe bi xate xwe ya pêşketî re bide dîyarkirin. Bi dîrokê re pêvajoyên pêşketina civatî a li kurdistanê, wê dîmenekî baş di derbarê jîyane wê û têngînên kurdistanî ên destûrî de jî bide me. Her wusa, li vir, divê ku mirov bi civatîkî bibêje ku wê li kurdistanê gelek xalk bi hevdû re bijîn. Wê dada wan ya civatî bi hevdû re bê. Li kurdistanê, ji dema gûtî, hûrî û mîtanîyan ve wê gelek xalk bi hevdû re bijîn. Hertimî jî, dadaaka wan ya bi hevdû re ku jîyane xwe parastina, wê biafirê. Weke ku çawa ku di dema medîya de Medîyan û Babilîyan bi hevdû re bipeymanî lêvkirin û serkevtina medîya çêkirin, wê piştî ev kevneşopî bi dadîya civatî xwe bide domandin. Her wusa, di serkevtina li rojava û ankû weke ku di roja me de em î ro bi nav dîkin de bi şoreşa rojava re wê xalkên din ên kurdistanî, weke bi hevdû re wê tekoşîna civatî bidin.

Li rojavayê kurdistanê, î ro, li wir bi xalkî, weke kurd, asûrî, arab û hwd, bi bawerîyî jî, weke êzîdîyan, mesîhîyan, kurdên bi bawerîya ola îslamê û mezhebên wê û hwd, wê bi hevdû re di çerçoveya wê peymanî civatî, lev bikin. Her wusa, bihemam rengî, em li bakûrê kurdistanê jî, wê rewşê dibînin. Di bin banê HDP'ya roja me de cudahîyên xalkî û bawerîyî ku dîkin ku xwe werênina ser ziman, wê rastîyekê li vir bide dîyarkirin. Em nikarin, wê kombûna di bin banê HDP'ê de tenê bi 'partî' bûna wê re û ankû weke partîyeka ku dixwezê herê meclîsê re werênina ser ziman. Ji wê zêdetirî, di çerçoveya civatîya kurdistanê de di wê xate mesopotamîkî de weke ku ew peymanî di demên bûhûrî ên weke medîya û hwd de, bi wê re dihê dûbara kirin.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku li kurdistanê, rewşên dadî ku hena, em î ro bi rewşê dadî ên ku li kurdistanê pêşketina ên weke 'rewşa komare kurd a Mihabadê' ku li rojhilatê kurdistanê, rewşa rêveberîya kurd a başûrê kurdistanê, rewşa rêveberîya rojavayê kurdistanê û hwd re divê ku mirov werêne ser ziman. Bi teybetî, rewşa van hersê rewşên civatî ên li kurdistanê, ên weke li rojhilat, başûr û rojavayê kurdistanê ku hena, em divê ku bi wê re bi têngîna dadî jî werênina li ser ziman. Di dema komare kurd a Mihabadê de, binetereka wê ya dadî ya rêvebirinê jî bi nivîskî hatîya nivîsandin ku bi wê komare kurd ku temenê wê kort ma, bi wê tê bi rêvebirin. Li başûrê kurdistanê, desthilatdarîyek kurd heya. Her wusa sazîyên wê yên dadî, weke yên dadgeh, lineya bilind

a dadgehê, parlamen û hwd hena. Bi wê re jî, pergala û sazûmana dadî a kurdistanê li wir hatîya avakirin. Di vê çerçoveyê de bizangonî, temenê rêveberîya welatî a kurdistanê hatîya avakirin. Her wusa, her serê sê û ankû çar salan hîlbijartinên xwe jî kirina. Ew jî, bi zagonên wê re kirina. Her wusa, dem bi dem parlamen bo çêkirina zagon û destûran li hevdû civîya ya.

Li rojavayê kurdistanê, rewşeka bi sê-kantonan re a rêveberîya rojavayê kurdistanê hatîya avakirin. Sazîyên destûrî ên kifşkirinê ên hevbeş hatîna avakirin. Her wusa, rêveberî li gorî wê dihê birêvebirin. "Meclîsa zagonasaz a rojava" ku zagonan bo rêveberîyê çê dike, karê çêkirina zagonên bingihîn li ser milê wê na. Her wusa di vê çerçoveyê de sazîyên di vê çerçoveyê de ku zagonan çê dikin, li başûrê kurdistanê jî mirov divê ku werêne ser ziman. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku rewşa dadî a civatî, li vir, giringa ku mirov wê werêne ser ziman. Li rojavayê kurdistanê, rewşa ku mirov dibîne ku rewşa dada civatî serdest a. Li gorî wê, bi jîyane xalkên herêmê ên weke kurd, asûrî, arab û hwd re ku wê çawa jîyane xwe bi hevdû re biadilînin, di wê çerçoveyê de 'meclîsa zagonasaz' zagonan çê dike û dike merîyetê de. Her wusa di vê çerçoveyê de ya ku mirov bi wê e kifş dike bi dadî, ew a ku dada civatî bi serwerî heya û wê çêkirina zagonan ji hîm ve dide dîyarkirin. Têgîna dada civatî, her wusa, xwedîyê wê vacê ya ku têgezên wê yên dadî û bi destûrî û zagonî ku dihên ser ziman, wê di çerçoveyek gelemper de bin. Her wusa di vê çerçoveyê de mirov dikare di çerçoveya wê têgîna civakî û dada wê de wan destûr û zagonên ku 'meclîsa zagonasaz' ku li rojava çê dike, weke destûr û zagona gelemper mirov dikare werêne ser ziman. Dema ku destûr û zagonê ku hatî çêkirin ku ji xalkekê zêdetir wan û jîyane wan alaqa der bike, wê hingê, di vê çerçoveyê de bi têgînaka civatî xwe werêne ser ziman.

Li vir, giring dibê ku mirov wê jî bi wê re di dewama wê de werêne ser ziman ku di çêkirina wan destûr û zagonan de ku rastîyên civatî ên ku ji mêj ve ku hena û ên ku pêşketina ku werîna esas girtin. Di vê çerçoveyê de li şûna ku li gorî têgînekê û bi çerçoveyekê nêzîkatî were kirin û destûr û zagon werîna derxistin û bîr xistin merîyetê de, rastîyên civatî ku hena ên dîrokî ew werîna dîtin û bi wan re ew çerçova bi wan û jîyane wan re ku were kifşkirin. Di vê çerçoveyê de jîyane civatê, bi cihêrengîyên wê re dihê esas girtin. Her wusa, weke ku mirov di dema Medîya de dibîne ku rêveberî, bi kifşkirina xwe re ne li ser jîyane civatê û di astekê de bê ku wê kifş bike. Ku civat hemû rengên xwe re kifşkar bê. Rêveberî, weyneka

sazûmanî w rêvebirinê û pêşxistinê a di ahenge wê de ku bileyizê, di vê çerçoveyê de wê rastîya wê bi civatê re bê.

Em dema ku bahse dada kurdistanê û têngîna wê bikin, em divê ku rewşa rêveberîya medîya a konfederelî, weke rewşeka wê ya giring werênina ser ziman. Ev rewş, wê bo demên berê wê bo demên gûtî, hûrî û mîtannîyan jî vegotinbar bê. Her wusa bo rewşên piştîre ên weke dema şadadî, Merwanî û dema Eyûbîyan jî vegotinbar bê. Serdestîya desthilatdarîya sasanîyan jî, divê ku mirov weke rêveberîyeka ku li gorî vê têngîna dada kurdistanê ku bi hizrên Zerdeşt û hwd re ku hatî formule kirin, wê bi wê re xwediye rengêkî pêşketinê bê. Di vê çerçoveyê de em divê ku di vê çerçoveyê de bi aliyekî ve ji hîmî ve vê pêşketina têngînê a dada kurdistanê, weke aliyekî wê yê kifşkar bibînin ku werênina ser ziman.

Dada kurdistanê, her wusa, di vê çerçoveyê de wê di çerçoveyeka a giştî dada civatî de bê. Ez ku li gorî têngînên dadî a roja me wê şîrove bikin û werênima ser ziman ku weke ku ezê li ser têngîna civake dadî re bi têngînekê re wê têngîna dadî werênima ser ziman. Li vir, di serî de, mirov di vê çerçoveyê de dibînin ku di wê xatê weke ku Manî jî dihêne ser ziman, wê rêgezên xwe yên destûrkî bide dîyarkirin û li ser wê re hizrên xwe werêne ser ziman. Hizrên Zerdeşt, li vir, wê giring bin di temenê pêşketîna wî de. Her wusa, di pêşketinê ya piştî serdemên Medîya de, wê di hemû deman de wê têngînên Zerdeştî ên 'avestayî' wê xwediye kifşkarîyekê bin. Her wusa di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku Hizrên Zerdeşt, divê ku mirov dema Medîya jî, weke serdemeka nû ya wê hizrê werêne ser ziman. Destpêk ku çawa bê bila bibe, wê di nava wê de hizrên Zerdeştîyê rûnihin û hin bi hin li jîyanê bi rêgezî bidest kifşkirinê û pêşketinê bikin.

Li vir, divê ku mirov vê yekê di dewama wê de werênina ser ziman ku demên piştî van deman de wê bi demên Şadadî, Merwanî û her wusa Eyûbîyan re jî, çendî ku wê ola îslamê li herêmê serdest bê, wê dîsa ji binî û hîmî ve wê rêgezênên kevneşopîkî ên herêmê ku em dikarin bi rengê dada civakî a herêmê jî werênina ser ziman wê kifşkar bin. Kurdan, hertimî di nava xwe de giringî da kevneşopîyên xwe ku ew li gorî wan bijîn. Çend ku piştî hatina îslamîyetê û gelek kurd bûna misilman jî, wê rast ev bê. Ya ku di aslê xwe de wê bo kurdan, wê weke 'pirsgirêkekê' xwe bide dîyarkirin jî wê ev bê. Her wusa, li kurdistanê, heta roja me, bi yarsanî, êzdayî, mesîhî, şebekî, û hwd, ku hena, wê hebûna xwe bidina domandin. Piştî wê di demên osmanîyan de ji aliyê hebûna xwe ve wê rastî hêrîşên xadar werin. Lê tevî wê jî, wê bi civatîkî, karibin hebûna xwe bidina

domandin. Li vir, em dikarin, di vê rewşa domandina hebûna xwe ya van komên civatî û bawerîyî ên kurdistanê de têngîna civatî bi dada wê re li berçav bigrin. Serdestîya bi têngîna yek-bawerîyî re ku pêşketîya, wê di vê çerçoveyê de bi wê rewşa civatî re hin bi hin bikeve nava nakokîyan û bikeve şer de jî. Lê tevî wê jî, wê civak, bi van cudahiyên xwe re karibê xwe bide domandin. Li vir, ji aliyê civatî ve, dema ku mirov li mijarê dinerê, çendî ku bi nîjadî û bawerîyî cudahiyên wan ên cudahî hebin jî, wê bi civatî xwediyê nîrxên hevbeş bin. Di vê çerçoveyê de wê karibin, bi hevdû re li ser wan hevbeşîyan re hebûna xwe bi hevdû re biparêzên û bidina domandin. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku têngîna civatî, li vir, giring dibê ku mirov wê baş fahm bike. Li vir, ya kifşkar, weke ku mirov dibînê, wê ne têngîna nîjadî û ankû ya bawerîyî bê. Wê li ser wê re weke têngîneka civatî ku bi restên xwe yên civakî re ku heya wê bide kifşkirin. Her wusa, em di vê çerçoveyê de li ser têngîna civatî a kurdistanê re divê ku mirov dahûrîyna giring ên civatî pêşbixin. Ev, wê bê alîkarî ji me re ku em rastîya dada kurdistanê a bi dîroka wê re ku heta roja me hatîya fahm bikin.

Li vir, rewşa civake kurdistanê, divê ku mirov hinekî wê werêne ser ziman. Di aslê xwe de ev rewşa civate kurdistanê, wê têngînek baş di derbarê têngî û dada civatî û pêşketina wê re bide me. Her wusa, heta roja me ku gelek komên civatî ên nîjadî û bawerîyî ku karîna hebûna xwe bi hevdû re bijîn û bidina domandin, wê di vê çerçoveyê de ev rastîya civatî a kurdistanî weke fêr, cerb û ezmûnaka dîrokî ya civatî xwe bide dîyarkirin. Li vir, bi vê re divê ku mirov vê rastîyê jî bi wê re kifşbike û fahm bike li ser çî rest, esas, rastî, rewîst û têngîna dadî a hevbeş re karîna bi hevdû re têkilîyê dênin û hebûna bi wê rengê bi hevdû re bidina domandin. Ev jî, weke aliyekî vê rastîyê ê ku divê ku mirov vê bike ber fahmkirinê de.

Li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku heta roja me, dema ku bahse têngîna dadî hatîya kirin, wê di cih de bi wê re welatekî avakirî û ankû bi avakirî ku heyî wê were berbîra me. Dema ku ev nebê, weke ku 'dad jî nebê' li mijarê hatîya nerîn. Li vir, di nerîna şibeka têngîna welatîtîyê de nerîn, bûya weke ast, rada û pîvana hebûn û nebûnê jî. Bo vê yekê ya ku heta roja me, li ser restên civatî ên civate kurd re ti şîroveyên bi têngîna dadî û ankû dada civatî re ne hatina kirin. Her wusa, li vir, dema ku mirov tenê di şibeka nerîna welatîtîyê de bînerê, wê rewşek wusa derkeve li holê weke ku mirov bi hebûna civakê re hemû rewşên wê red bike, wê rewşek derkeve li holê.

Dema ku tîgîneka civatî dervî hebûna tîgîna welatîtiyê newê hizirîn, wê hingî, bi hebûna û nebûna wê re li hebûn û nebûna civatê werê hizirîn. Di vê çerçoveyê de jî nerîn, di aslê xwe de ji aliyekî ve dibe rastîyeka bi inkare hebûna civatan û dîroka wan re jî.

Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku civak, bi hebûna xwe re xwediyê rastîyeka pêşketinî a bi hebûna xwe re ya. Her wusa di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman fahmkirina civatê bi rest('norm')ên wê re li ser hebûna welat û tîgîna wê re ya.

Civat hebûna xwe re bi destûriyê dide dîyarkirin. Welatîti jî, bi zagonan. Her wusa di vê çerçoveyê de ya ku mirov dibînê, tîgîna civatê xwediyê rest û rêgezên destûrî ên bingihînî ya. Civat, weke heyîneka di vê çerçoveyê de divê ku mirov wê werêne ser ziman. Dema ku hebûna civatekê hebe, wê karibê li ser wê re welatîti were avakirin.

Her wusa, dema ku mirov li xate pêşketina civatî a kurdistanê dinerê, mirov di vê çerçoveyê de dibînê. Bi demê re gelek welatîtiyên ku li ser civatîtiya wê dem bi dem hatina avakirin hena. Em, ji dema sûmerîyan û heta demên gûtî, hûrî û mîtannîyan û piştî jî ji demên Medîya, şadadî û merwanîyan û bi vir ve heta demên Eyûbîyan û heta dema me ya kurdistanê, mirov di vê çerçoveyê de dibînê. Di dema me ya kurdistanê de jî avakirina komare kurd a mihabadê li rojhilatê kurdistanê û li başûrê kurdistanê rêveberîya başûrê kurdistanê û î ro jî li rojavayê kurdistanê, dema ku mirov dinerê mirov heman rewşê dibînê. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov bi rastîya wê re werêne ser ziman. Pêşketina dîroka civatê, giringa ku mirov wê bi teybetî bi restên wê yên civatî re ku mirov kifş bike û werêne ser ziman. Her wusa, dem bi dem pêvajoyên wê pêşketinê û rengên wê yên pêşketinê di vê çerçoveyê de wê tîgînekê û fahmkirinekê di derbarê tîgîn, rest û dada wê ya civatî de jî bide me.

Bi dîroka civatê re di xate pêşketina civatê de bi awayekî çawa pêşketin bûya, wê di çerçoveya restên dadî û darazî ên civatî de bin. Her wusa, civat, wê restên xwe yên herêkirin û redkirinê, wê biafirîne. Di çerçoveya vê dualîteya wê ya civatî de wê şîroveyan civatî pêş bikevin. Her wusa, dema ku em bahse civate kurd dikin, wê di cih de 'kevneşopîyên wê' ên ku weke destûrên wê yên civatî na' wê werina berbîra me. Her wusa, sazûmana civatî, bi wê re hatîya dayîn nîşandin. Dem bi dem, ew kevneşopî, hatina pêşxistin. Ew kevneşopî, weke rengê xwe pêşxistina civatî bi restên wê yên dadî re jî mirov dikarê wan werêne ser ziman. Her wusa di vê çerçoveyê de tîgîna dadî a civatî jî hatîya pêşxistin. Mirov wê çawa bijî, di nava malbat û civatê bi çi rengê û rewîstê xwediyê tîkilî û tevgerîn û

gavavêtinê bê, ew hatîya dayîn nîşandin. Ji zaroktiyê ku jin bê û mêr bê, wê dem bi dem kevneşopîyên wan ên zarokatî, balixbûn, mazin û pîrbûnê û hwd wê hebin. Li ser wan re wê hebû fahm bikin. Di nava civatê de di demên bûhûrî de bêkevneşopîtî, weke nezanîyekê û bêfahmkirinekê jî hatîya dîtin û hatîya ser ziman.

Her wusa li vir, divê ku mirov werêne ser ziman restên civatî bi demê re bi jîyane wê û pêşketina wê ya bi dîrokê re xwe didine afirandin. Restên civatî, wê bi kevneşopîyan re xwe bidîna dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de wê mirov bigihijê têgîna ku mirov çi bike û ankû çi nekê. Bi wê re jî, wê pîvanên mirov ên jîyanê biafirin û werina ser ziman. Li ser wê rengê jîyanê ê di ancama wê de jî wê bi xwedîyarkirina rengê jîyanê re restên rewîstî ên civatî xwe bidîna dîyarkirin. Kevneşopî, di vê çerçoveyê de divê ku mirov di çerçoveya rêgezên destûrî ên civatî de werêne ser ziman. Kevneşopîyan di nava civatê de kar, erk û berpirsîyarîya sazûmana civakî a di rengê welatîtiyê de jî bi wê re hanîya li cih. Weke ku çawa ku di roja me de welatek tê avakirin û cih bi cih wê zagonan derxe û bi wê re ji mirovan bibêje ku çi divê ku bike û ankû divê ku çi nekê, wê ji wê re bibêje, wê bi heman rengî kevneşopî û restên wê jî wê rewşê di nava civatê de bi xwe re pêşbixe.

Li vir, em divê ku vê yekê werênina ser ziman, jîyane civatê, wê weke hîmê pêşxistina restên darazî ên wê jî bê. Di vê çerçoveyê de dema ku mirov li pêvajoyên pêşketina civatî bînerê, mirov wê kifş dike.

Jîyane civake kurdistanê, hem ji aliyê bawerîyê ve pîrr-bawerîyî ya û hem jî ji aliyê kêmnîetewî ve xwediyê rengêkî bi jîyane pîrrxalkîtiyê ya. Her wusa dema ku mirov li wê bihizirê, di vê çerçoveyê de bi dîroka wê re divê ku mirov bihizirê. Dada civatî a kurdistanê, wê di çerçoveyeka dîrokî a bi vî rengî de wê xwediyê rest û rengê pêşketina xwe bê. Em dema ku di vê çerçoveya rengê jîyane wê dinerin de mirov rastîya wê baştir fahm dike ku di dema Medîya de çawa bûya xwediyê pergal û sazûmanaka bi federelî acivatî. Gelek civat, bi rest û rastîyên xwe re bi hevdû re jîyane na. Bûna xwediyê dada xwe. Bi wê re jî, aramiyek di nava wan û jîyane wan de bi wan re bûya.

Her wusa, î ro di roja me de, dema ku mirov li civatê dinerê, rengên bawerîyê ên ku xwe dana domandin û hanîna heta roja me ên weke yarsanî, êzdayî, şebekî, feylî, elewî, îslamî û hwd, ku bi gelek komên din ên bawerîyî ên cuda re karîya ku hebûna xwe bide domandin. Her wusa, di vê çerçoveyê de bi heman rengî li ser civatîtiyî û kêmnîetewîtiyê re jî mirov

dikarê werêne ser ziman. Kurd, asûrî, faris û hwd, bi gelek komên din ên civatî ku piştî hatina ên weke tirkmen û araban jî wê bijîn.

Têgîna civatî bi dada wê re xwediyê restên jîyanê ya. Li gorî wê jîyankirina bi hevdu re bûya. Hevdu herêkirin, wê bi têgînî li ser fahmkirina hevdu re wê bibê. Her wusa, di vê çerçoveyê de divê ku mirov vê yekê jî, werêne ser ziman dada civatî, ji hîmî ve bi rest û rêgezên xwe yên civakî re weke rastîyek gelemper û ankû gerdûnî ya. Di vê çerçoveyê de mafên bingihînî ên mirov, herêkirina wan, wê bi herêkirina rastîya mirov a civatî re bê. Li vir, divê ku mirov vê rastîyê jî werêne ser ziman ku restên civatî, wê bi pêşketina keseyetîya civatê re xwediyê restên bingihînî ên weke 'mafên bingihînî' û hwd bê. Di roja me de ku bi awayekî rast û dûrûst mirov bahse 'mafên bingihînî' bike, divê ku mirov di vê çerçoveya rastîya civakî de wê werêne ser ziman.

Li vir, divê ku mirov rastîya dada civatê li kurdistanê, bi dîroka wê re di vê çerçoveyê de werêne ser ziman. Teybetîyeka dada kurdistanê a civatî ew a ku hertimî li ser rest, rêgez û destûrîyên civatî ên gelemper re meşîya ya. Her wusa di vê çerçoveyê de rest, rêgez û destûrên ku hatina kifşkirin jî, bûna weke destûr, rêgez û restna ku ji aliyê hemû beşên civatê ve hatîna jîyan kirin in. Her wusa ew restên dadî ên civatî ku hatina kifşkirin weke restên civakî, beşên civatî ên kênnetew bê û ankû bi bawerîyê cuda bê, wan jî kirîya ku wan rest, rêgez û destûran di nava xwe de bo jîyane xwe kifş bikin. Di vê çerçoveyê de rastîyaka civatî ku rastî zêde mudahaleyên li hevdu nehatî, bi wê re wê civat xwe bi destûrên xwe yên hevbeş ên jîyanî re bijî. Dada kurdistanê a civatî, di vê çerçoveyê de weke dadaka hevbeş a civakî xwed dide dîyarkirin. Di aslê xwe de di çerçoveya dada kurdistanê de ku mirov werêne ser ziman, wê rewşa jîyane gûtîyan, hûrî û mîtannîyan û bi teybetî jî ya medîya û di roja me de ya rojava weke restna dadî ên dada kurdistanê ên kifşkar bin. Konfederelîya desthilatdarîya medîya û ya î ro ya rojava, wê di vê çerçoveyê de weke rewşa teybet ên ku bi xwe re têgîna dada kurdistanê divebêjin in.

Her wusa li ser dada kurdistanê re mirov vê rastîyê jî kifş dike ku civatek, wê ne xwediyê zimanekî fermî, tenê bawerîyekê û her wusa regekî mirov û keseyetîyek kêmnetewî û hwd bê. Di vê çerçoveyê de mirov vê rastîyê jî kifş dike ku li kurdistanê, bi regekî pirr-bawerîyê re wê gelek gelek civat bi hevdu re bi restên xwe re bijîn. Dema ku em bahse civatê û restên wê bikin, wê her wusa di vê çerçoveyê de ziman jî wê giring bê. Bi wê re di dewama wê de divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku li ser têgîna civakî a gerdûnî re dema ku mirov bahse mafên bingihînî

bike, di vê çerçoveyê de weke mafên xwe hanîna li ser ziman, xwe bi nîrxên xwe yên civatî xwe perwerde kirin û pêşxistin, parastina jîyane teybet û malbatîtîya xwe bi nîrx û restên wê re, maf û azadîya mirov û hwd di vê çerçoveyê de mirov dikarê werêne ser ziman.

Li vir, divê ku mirov di dewama wê de werêne ser ziman ku Mafên bingihînê jîyanî, her wusa, dema ku bahse wan dihê kirin, bi têngîna dada xwezayî re bahse wan dihê kirin. Bi heman rengî dema ku bahse mafê mirov jî dihê kirin. Li vir, têngîna dada xwezayî, civakî û xwezayî ya. Li vir, li ser têngîna dada xwezayî re divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku bi têngîna civatî û têkilî û fahmkirina hewirdor û xwezayê re jî, divê ku mirov bahse wê bike. Her wusa jîyane civakê, di vê çerçoveyê de mirov divê ku wê werêne ser ziman.

Li kurdistanê, dema ku mirov li rewşa xwediyê dinerê, her wusa, bi teybetî weke ku di nava ola kurdistanî a êzdayî de jî hatiya pêşxistin, li ser têkilîya bi xwezayê re gelek têngîna hatina pêşxistin. Ev jî, wê renegekî têkilîyê e jîyane civatê bi xwe re werêne ser ziman. Mirov, têkilîya wan ya bi hevdu re û her wusa fahmkirina wan ya bi hewirdora wan re, li wê hatiya nerîn.

Em li vir, divê ku vê yekê jî werênina ser ziman ku têngîna civakî, bi têngîna dada xwezayî û objektîv re di vê çerçoveyê de wê xwediyê pêşketineka gerdûnî bê. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov bahse jîyane civakê bike. Jîyane civakê, bi restên xwe yên darazî ên dadî û ên rewîstî ên ku nîrxê re mirov dikarê bahse wê bike û werêne ser ziman. Di nava jîyane civatî de li şûna zagonên welat, wê kevneşopîyên civakî xwe bidina pêşxistin. Ev jî, wê di pêvajoyên fêrbûn, bicerbbûn û ezmûnbûnê re derbas bibin. Wê rastîtiya xwe bi têngînî li gorî jîyane civatê û têngîna mirov a aqilî rast bikin. Li vir, aqil di nava wê fahmkirina civatî de wê bi fahmkirina wê re hem xwe pêşbixe û hem jî wê civakê bide pêşxistin.

Dada kurdistanê, weke dadaka mesopotamîkî, di nava xwe de pîrr-rengîtîya pîrr-bawerîyî, pîrr-xalkîtî û hwd dihawêne. Ne di demên berî dema medîya de û ne di dema medîya de û ne jî di demên piştî jî, mirov rastî têngîneka olî ya fermî û ya zimanî nayê. Her wusa, li vir, di renegekî xwezayî de xwe pêşde birin dihê dîtin. Civaka kurdistanê bi şer pevçûnên desthiyaldarî ên rêveberîyên piştî ên ku hatina re rastî gelek midahaleyan jî hatiya. Lê tevî wan jî, karîya ku wê rewşa xwe bi xwe re bide domandin. Di vê çerçoveyê de serwerîyeka civatî ya bi nîrx û restên wê re mirov bi wê re û bi demê re kifş dike. Pîvanên jîyanî ku mirov di nava jîyanê de li gorî wan bijî û ankû wan esas bigirê hatina destnîşan kirin. Li ser wan re

jîyane civatê hatîya domandin. Di vê çerçoveyê de bi rengê jîyanê, pîvan û restên rewistî û dadî ên xwe yên navxweyî re xwe pêşxistîya û **daya domandin.**

Têgîna dadî, her wusa, bi pêvajoyên wê şariştanî re mirov kifş dike. Dem bi dem desthilatdarî hatîna û destûrên xwe hanîna ser ziman û bi wê rêveberîyek pêşxistina û kirina ku jîyanekê ava bikin. Weke ku di nava kurdan de bahse 'destana kawa' dihê kirin, dema ku ser hildide û wê rêveberîya ku hayî ku kurd, wê weke 'ya 'dahaq' jî bi nav dikin, wê hilweşînê û li şûna wê desthilatdarîyek din ya civatî ava bike. Ev rewşa kawa ku mirov bi destana kawa re kifş dike, di pêvajoyên jîyane mesopotamîya de mirov rastî gelek rewşên bi vî rengî tê. Minaq, mirov rastî rewşeka weke ya kawa bi rewşa 'Urugakîna' re tê. Ew jî, biqasî ku mirov ji nivîsarên demên wê demê kifş dike, Urugakîna li bajarê 'Lagaşê' weke pîrek û ankû mirovekî ji nava xalkê ya. Keyê Lagaşê, pirr zêde zilmê li xalkê dike û dest didêne ser hemû dewlemendiyên Lagaşê. Piştî Urugakîna li Hemberî wî raperînekê bi rêxistin dike û biser dikeve. Piştî, Urugakîna, bi navê xwe wê 'destûrên xwe' binivîsîne û wê serdemek nû bide destpêkirin, desthilatdarîyek nû ava bike û wê pêvajoyek nû wê bide destpêkirin. Piştî rewşa Urugakîna wê re wê ne bi demek zêde dirêj re wê Lugalzagesî li bajarê li rex Lagaşê li Umma derkeve û pêşî serwerîya xwe li bajarê Umma bike û piştî Urukê bixe dest û wê piştî jî berê xwe bide biser Lagaşê de û wir jî bike bin destê xwe de.

Di dewama wê de wê axa mesopotamya rastî herîkên xalkên derve were. Keyê aqadî Sargon, wê bakûr û başûrê mesopotamya bike bindest de û piştî bi newîyê xwe Naramsîn re wê li dervî herêmê jî seferan bike. Heta ku Gûtî, mudahaleyî wî dikin û wê desthilatdarîya Împaratorî ya ku wî avakirî dixûrîxênin. Keyê aqadî Sargon xwe weke 'keyê cihanê' di denezêne û dibîne û di vê çerçoveyê de wê destûrên xwe bide nivîsandin. Her wusa li vir divê ku mirov navê keyê xanadana sêyem a Ur'ê Urnamû bibîr bixe. Wê bi têgîna welatî gelek zagonan çê bike bi navê xwe. Heta ku Urnamû dixwezê ku împaratoriyeke cihanê ava bike. Di vê çerçoveyê de zagonên desthilatdarî ava dike. Di nava zagonên xwe de, wê li aramî û rehetîya jîyane mirov bigerihê. Di vê çerçoveyê de ku parastgehê di navika wê de wê jîyane komelî bi rengê 'komînalî' jî ava bike. Keyê Urî Urnamû, weke 'zagonçêkerê pêşî' jî di dîrokê de hatîya dîtin. Weke ku çawa ku di demên bûhûrî ên Sûmerîyan de bûya, ku li dora zagûratan, wê sazûmanaka rêveberîyan, leşker û oldaran a berfireh biafirîne û bi wê re bike ku sehête çêkbike. Heta ku ev dema wî dema ku mirov di vê

çerçoveyê de li pêşxistinên ku Key Urnammû derxistina li holê li dora parastgehê, weke 'jîyane komelî' û ankû 'jîyane komînalî' a li dora parastgehê, bi rengekî mirov dikarê wê şîrove bike.

Her wusa li ser têgînaka ku giringîyê dide bi hevdû re jîyankirinê. Di vê çerçoveyê de mirov, xwediyê mal, malbat û ardê xwe yê ku diçênê jî ya. Ev rewş jî, weke ku hatîya bi zagon kirin. Di demên desthilatdarîya kevn a babilîyan de ku li dora 1960 û 1750 û wan de, wê babilî, vê rewşê bi zagonên desthilatdarîyê re ên 'xwedanê('mulkiyetê') re hê jî pêşdetir bibin. Dema ku mirov li bineterên dadî ên dema Larsa'yê dinerê mirov di vê çerçoveyê de dibîne ku wê xwedanî hin bi hin di vê çerçoveyê de li ser mal, malbat û ardê ku mal û malbat xwediyê wê de wê pêşbikeve. Dîsa di heman bineterên dema Larsa de tê dîtin ku ev rewş, bi zagonî hatina bi temen û hîm kirin. Di aslê xwe de wê Hamûrabî, Babilîyan bigihêne desthilatdarîyek cihanî. Hamûrabî, wê li ser xate sûmerîyan, Piştî keyê Êrî Urnammû, wê pêvajoyeka nû ya çêkirina zagonî a nû bide destpêkirin. Bi teybetî, herêmên weke navenda sûmerîyan ên weke Kîş û Agadê, pêşketina dadî û têgînî û bi aqil a mazin ku li wan heya, wê Hamûrabî ji wan sûdeka mazin bigrê.

Piştî Babilîyan re ku weke hêzekê derdikeve li holê li herême desthilatdarîya Asûrîyan, wê bixwezê ku weke ya babilîyan bi hêz û qûdret bibê. Bo vê yekê, wê bike ku li herêmê hemûyî xwe serdest bike. Heta sedsala 15' min berî zayînê, wê rewşa desthilatdarîya Asûrîyan bidomê. Lê piştî vê demê û dema ku Mîtannî pêşketin û mazin bûn û li herêmê bûna desthilatdar, wê bi serdestîya Mîtannîyan re êdî bijîn. Di nivê sedsala 14'an de wê Asûr dîsa bilind bibin. Lê wê nikaribin derkevin ser desthilatdarîya Mîtannîyan re. Di vê demê de hêrîşên hîtîtan ên li ser mesopotamya, wê li herêmê bike ku bi hevdû re tevgerînek çê bikin. Di aslê xwe de Asûrî, weke hêzeka ku li ser pêşkatina bajarîyê re pêş dikeve ya. Babilî, di dema wan de ew rewşa 'faodalîte'ya ku heya û pêşketîya, wê wilqasî di nava Asûran de nebê. Ev jî, dide nîşandin ku Babilî, xwediyê çandaka civatî a ku bi çandîni û şivanîyê re pêşketî dijîn.

Pêvajoyên pêşketina jîyane civatî û dadî ên li mesopotamiya, wê pêvajoyên bi vî rengî wê bi desthilatdarîyên civatî re mohra xwe lê bidin. Lê li vir, divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku teybetîya hemû pêvajoyên ku pêş dikevin jî, mirov di çerçoveyê de dibîne. Ev çerçova jî, wê bi destûrên civatî ku giştîya civatên herêmê bike nava xwe di wê çerçoveyê de na. Minaqe Urugakîna, wê di vê çerçoveyê de giring bê. Her wusa, di çerçova têgîneka ku ew bi lêv dike û dibêje ku "wê dadê bicih

bike” û bi wê re aramiyê werêne, di wê çerçoveyê de nêzik dibe. Cihê ku Urugakîna lê derdikeve Lagaş, wê piştî jî, di vê çerçoveyê de bi pêvajoyên dadî ên xwenûkirinê re bide domandin. Piştî Urugakîna bi dusad salî û hinekî ji wê zêdetir, wê ‘Ensî Gûeda’ ku weke ‘Gûeda’ jî dihê bi navkirin, wê bi zagonên xwe yên ku dinivîsîne û atfî yazdan Nîngîrsû dike û bi wê re gelek parastgehan bi navê nîngîrsû çê dike, wê derkeve. Ev pêvajoya Gueda, wê piştî ya Urugakîna li Lagaşê, wê weke pêvajoyek duyem a ‘xwenûkirina dadî’ a di wê demê de were bi navkirin bê. Pêşketina Gueda a piştî ya Urugakîna, wê weke pêvajoya xwenûkirinê a Zerdest a piştî ya Mitra re bê. Destûrên Nîngîrsû weke ‘parsû’ jî dihên bi navkirin, wê Gueda bi hizra ku wan li jîyanê werêne li cih, wê xwediyê hizrekê bê.

Dema ku mirov bahse têgînên dadî ên li ser axa mesopotamiya bike, divê ku mirov bi van navên ku me hanîn ser ziman re navên weke ‘lipît îştar, Enlîl, enkî, Nanna, û hwd jî, divê ku mirov bahse wan bike. Ji ber ku ev wê tenê weke navna nemênin. Wê weke pêvajoyîna di vê çerçoveyê de ên afrîner jî bin. Her wusa ‘destûrên Urugakîna’, ‘zagonên Urnammu’, ‘destûrên lipît îştar’, ‘zagonên eşnûna’, ‘zagonên hamûrabî’, ‘û hwd, wê bi gelek navên din ên bi vî rengî re wê destûr û zagonên ku wrina nivîsandin û pêşketina jîyane mesopotamiya ku bi demê re bidina diyarîkirin wê pêşbikevin. Di dewama wê de dema ku mirov bahse têgîna dada mesopotamiya bike, divê ku mirov weke ku di roja me de jî di nava civate kurd de hê hebûna xwe dide domandin, divê ku mirov bahse rewşa pîr û kalan bike. Her wusa, wê hertimî kifşkarîyeka vê beşa civatê bi serdestî û serwerî wê hebe. Bi wan şewirîn, wê hebe. Pîr û kal jî, wê bi fêr û ezmûna xwe ya bi dîtina xwe re ku bidest xistina re wê hizrên xwe werênina ser ziman. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku Têgîna dadê û pêşketina wê ya di nava civatê de wê bandûra van pîr û kalan, weke ya oldar û dadmendên roja me wê cuda û cuda zêde **hebe**.

Di dîrokê de felsefe dadê pir mazin pêşketiya. Deme ku mirov herê destpêka wê, divê ku mirov herê deme şaristaniya sumerîyan. Destpêka bi şaristani ji wan dest pê dike. Destpêka hizre şaristanî ji wan dest pê dikê. Şaristanî, bi serê xwe, xwediyê hizreke bi pêşdikeve û ye dadî ya ji. Bi vê yekê mirov karê ji wan bide dest pê kirin. Bi serekê bi gotinî pêşketina hizre dadî. Felsefeya dadê, hizre dadê tene ser ziman. Dîroka hizre dadê tene ser ziman. Weke bêje felsefe û felsefe hizir, felsefe dadê ji bêjeke ku mazina ku mirov li ser bisekinê ya. Axlabê ji li ser pêşketin û vaca dadê û

dîroke wê disekinê. Bi vê yekê re, bêje felsefe dadê, bêjeyeke felsefîke. Hîmê damazirandina vê felsefe, ku mirov li dîrokê meyîzenê, diçê ta deme sumeriyan. Sumeriyan bi têolojiyê hîmê wê afirand. Piştî, pêşketinên ku piştî derketin, wê ji têlojiyê dûrkerin û biserê xwe kirina hizrek. Piştî wan re, de deme Babîliyan de Hammûrabî bi destûrên ku wî kifş kirina xwediyê cihekî ku teybet. Naîriyan, bi pêşxistina hizre civakî, di pêşketine hizre vê felsefê de weyneke mazin mirov karê bêje lêyistin. Piştî de deme Medan ew pêşketin berdewam dike. Di deme pêşketine Grekê de bi filozofên weke aristo re mazin bi pêşketikeve. Hatina naskirina hebûn û hizre tîrantiyê, weke pêvajoyekê di vê qadê de tene ser ziman. Bi naskirinê re hizre 'demokrasiyê derdikeve hole. Bi vê yekê re pêşketin dikeve pêvajoyaka nû de. Demokrasi, bi wate xwe re wate wê 'serweriya xalkê' An ji 'desthilatdariye xalkê' ya. Bi vê yekê re, êdî di hizre dadê de ji, pêvajoyên nû derdikevina hole. Hizira dadê piştî pêşketina hizre demekrasiyê, êdî di xwe de hinek pêvajoyên pêşketinê jîn dike. Ewropa, piştî deme antikî e girekê, di vê qadê de di xwe de hinek pêşketinên bingeh çêdike. Pêşketina wê, hinekî ji bi vê yekê re girêdayî ya.

Bêja felsefe dadê, li ser hizira dadê tê ser ziman. Li serê pêşketine hizre wê tê ser ziman. Li ser dîroke wê ji tê ser ziman. Lê dîrokê wê bi serê xwe ji, bi bêje 'dîroke dadê' re dibe xwediyê qadakê. Avropa di dema xwe ya piştî deme antîke de ku ew hizir kifş dibe û di jîyanê û rêveberiyê de wate distêne, êdî dema demên navîn dest pê dike. Şerên dema demn navîn weke ancamenê vê yekê ya. Di vê demê de ol kete ber lêpîrsîne. Li ser hizre olê û hebûne civakê nîqaş derketin. Şerên 'sihsalan' û şerên 'sadsalan' yên ku di dema demên navîn de bûn ancamenê vê yekê ne. Ol ji, di demên xwe yên pêşketinê de paya xwe ji vê pêvajoyê digirê. Hizre olê di keve ber nîqaşan de. Di vê demên gelek kom derdikevin. Komên weke komên ku di hizreke nû ava kin derdikin. Bi vê yekê mirov ji derdikevin. Mirovên weke Luther dema xwenûkirin ('reformasyon') didine dest pê kirin. Bi vê yekê re, dema demên navîn dibina qada şer û pevçûnan. Lê di dawiyê de, hizre xwenûkiirne bi ser dikeve. Ol û rêveber, jev cude dibe. Bi vê yekê re, ku ol ji rêveberiyê dûr dikeve, êdî rêveber ji mecbûr dimene ku hizre xwe bi hîmê xwe re çêke. Bi vê yekê re, êdî demên lêgerîne dest pê dikin. Dema pêşketina hizre dadê bi têgihiştine mirov re dikeve demeke nû de. Ji vê yekê re ji, dema piştî dema demên navîn, demeke ku pirr girînge. Piştî mirov ji nû ve tê şîrove kirin. Cihê wî yê di pergalê de tê şîrove kirin. Bi vê yekê re ji, cihê dewletê ji tê nîqaşkirin. Di nav van nîqaşan de demeke

nû dest pê dike. Piştî dema demên navîn êdî hin bi hin hizre demokrasiyê de bi wate dibe di pergala de. Pergalên demokratîk, hîmê wan tê avêtin. Bi vê yekê re êdî li ser hizre dadê ji lêkolîneke mazin û nîqaşaka mazin dest pê dike. Hizre destûrê êdî şîn dibe. Bi vê yekê re, xalaka sereke derdikeve pêş. Ew ji, mirov bixwe ya. Bi vê yekê re, hizre dadî, êdî bi vê yekê re dikeve deme xwe ya zanist de. Êdî dibe hizre deme zanist. Ku mirov bi sereke di vir de bêne ser ziman, mirov karê bêje ku hizre dadî hinek pêvajoyên sereke buhurandina. Ew pêvajo ji her weha na. Pêvajoya pêşî, di dema sumerîyan de ya. Ya piştî ya dûyamin bi hammûrabî re di deme babiliyan de dest pê dike. Ya sêyemîn ji deme Hûrî û mîtannîyan û ta deme Naîriyan bi pêşketina hizre civakî di demeke pêşketî de dibe. Piştî ya çaramîn, mirov karê deme grekê ji weke demeke girêng bêne ser ziman. Ji deme wan piştî, mirov bi vê yekê re dema demên navîn dibîne demeke girêng û berdewam vê deme bêne ser ziman û weke demeke dî ji bêne ser ziman. Dema demên navîn ji bi vê yekê re dibe dema pêncemîn. Dema şeşemîn ya piştî dema demên navîn re ya. Dema têgihiştin û zanîne ya. Ev dem, dema 18 û piştî digirê nav xwe. Dema iro ji, mirov karê weke demeke haftemîn mirov şîrove bike û bêne ser ziman. Ev dem ji, deme me ya ku em iro jîn dikina.

Ji deme Sumerîyan pêşketina hizre dadî dest pê dikê. Şaristanî, deme ku mirov li ser dihzirê, mirov fahmdike ku di pêşketina xwe de xwediyê pergala ye. Bêpergal şaristanî pêş ne keve. Ji bo ku pergal ava bibe û bi rê ve herê ji dad û hizre wê lazima. Bi hizre wê di şaristanîyê de pêşketin çedibe. Di deme sumerîyan de ji ev yek heya. Di deme wan de hizre dadî mazin pêşketiya. Hizre ku weke zagonan bi kar tê û tê bi kar anîn pêşketiya. Di deme sumerîyan de hizre xwûde bi pêş dikeve. Ev pêşketin, hin bi hin di be bingihê rastkirin û pêşketinê hizre û hizre dadî ji. Bi vê yekê, divê ku mirov bêje ku pêşî têgihiştin pêş dikeve. Bi têgihiştin re, wê çawa bê hewldan tê kifş kirin. Sumerîyan, teolojiya vê yekê mazin ava kiribûn. Sumerîyan, bi hizre xwe teolojiya wê avakiribûn. Deme ku mirov pêşketina wan pêşketina şaristanîya wan û pêre ji hizre pergala wan û hizre dadîtiya wan fahm bike, hingî, mirov vê yekê pir baş bibîne.

Deme sumerîyan, mirov karê weke deme kifşkirinê de di vê qadê de bibîne. Ya rasti di vê qadê de gelek kifşkirinê wan hene. Hizre wan mazin pêşdikeve. Hizre serdestiyê di pergala de di deme wan de pêşdikeve. Ew bi zagonan vê yekê pêşdixin. Pêşketinê wan yên di qada hizre dadî de wan

dike serdest. Di deme wan de hizrên xwûdayî yên wan, wan serdest dike. Demên pişt wan re ji di demên Babiliyan de ev serdestiya wan mazin berdewam dike di destê Babiliyan de. Di deme Hammurabi de demeke nû pêş dikeve. Mirov karê deme wê weke demeke nû bêne ser ziman. Di deme wî de, hizre dadî û ya zagoni dibe ya bingih. Ew bidestê xwe de zagonên wê demê di nivîsêne. Ji xwûdeyê xwe re têne ser ziman. Deme ku li gor ku ew tê ser ziman, ku zagonan dinîsêne û piştê derdikeve ber xwûdeyê xwe û raxe ber wî, hingî, ew mazin bûna xwe ya li wê demê bi hizre dadî denezan dike.

Hammurabi demeke nû ya di demê de. Di pêşketina demê de. Ew demên berî xwe dixwêne û weke senteze wan deman zagonên xwe di nivîsêne. Ji vê yekê, deme ku mirov gav bi avêje û bêne ser ziman, hingî, mirov karê bêje ku di deme berî wî de bi hizrî koladarî pêşketiya. Pêşketina ku di deme wî de derdikeve pir mazina. Koladarî êdî pêşdikeve. Sisteme koladariyê pêş dikeve. Sisteme koladariyê di deme wî de zagona xwe ya bingihîn ya bingihîn dide nivîsandin. Piştî wî re di demên pêşketinê de êdî hin bi hin hizrên din ji derdikevin. Hizrên ku di derdikevin bi olê derdikevin. Bi vê yekê bicih anîna wan ji weke hizreke pîroz diafirê. Hizrên olî yên din ji derdikevin. Êdî hin bi hin bi vê yekê, hizrên din ji derdikevin, Êdî hizre koladariyê hin bi hin li hevberê hizirne din ji pêşketina wan di binê. Vê yekê, mirov karê bi têgihiştinê re bêne ser ziman. Bi pêşketine têgihiştinê re bêne ser ziman.

Piştî demên Babiliyan re êdî hin bi hin hizrên nû derdikevin. Hizrên ku bi hizre ku Hammurabi afirandiya pêre dikevîne şer de, her weha hizrên nû diafirin. Bi vê afirandinê êdî hin bi hin, pêşketin di vê qadê de dikeve astaka din de. Di olê de çend ku têgihiştin pêşdikeve, bakirina wijdana mirov derdikeve pêş. Hin bi hin ev hizir derdikeve pêş. Çend ku derdikeve pêş, êdî di hizre dadî ji bandûr û hebûna xwe dide nişandin. Dad, êdî hin bi hin bi hizre xwe re weke ku bake wijdanan bi pêş dikeve. Êdî ji wijdanan dûr pêşnekeve. Di deme Gutî, Mîtanî û naîriyan de ev pêşketin mazin bi pêşdikeve. Di deme Medan de Hizre vê nêzîkatîyê diafirê û di hizre dadî de ji bi wate dibe. Hizre dadî di deme Medan û hinekî piştê mazin bi pêşdikeve. Êdî mirov ji dike nava xwe de. Bi vê kirina nava xwe de êdî koladarî tê bidest niqaşkirin û rexnekirin. Di deme Medan de ev yek bi hizir tê kirin. Di hizrê olî de tê rûniştandin ji. Ji wê demê pêde, hin bi hin ji xwe êdî binginhê hizre dadî ya hemdem diafirê. Di wê demê de ne tenê

li Mediya, li Athane û Roma ji pêşketinên mazin derdikevin. Yên ku Medan û wan pêşketinên berî wan baş dixwênin Romeyî na. Bi vê yekê re êdî mirov karê bêje ku di roma de hizreke mazin ya dadî bi pêşdikeve.

Bi deme Medan re deme Athane û Roma ji derdikeve û pêşdikeve. Li deme xwe serdest dibe. Pêşketinên deme xwe kifş dikin. Piştî ku Medi li ber Kîrûs têk diçin, êdî hin bi hin demeke nû diafirê. Demên nû diafirin. Athane û Roma derdikevin pêş bi pêşketinên xwe re. Ew demên xwe bi serdesti di buhurênin. Haya serdemên navîn, bi serdestî dibuhurê, Hizre Demokrasiyê ji, hê di deme Antikê de bi hizre xwe dadî re şîn daya. Bidest pêşketinê ji kiriya. Hizre demokrasiyê di demên berê zayinê di 507 û wan de bidest pêşketina xwe dike. Êdî hizre dadê ji li gor wan pêşketinên hizrê yên ku wê bibin dibê. Hizir di pêşketina xwe de wêje pêş xistiya û êdî hîtabî wijdanê mirov dike. Helenizm berî zayinê di 230 wan de pêşketi û hinek amcamên wê yên bingihîn bûn. Bi derketin û pêşketina Musa re demeke nû ji xwe di hizire olî de dest pê kiribû. Yek-yazdanî pêşketibû. Hin bi hin ji pêş ji dike. Ev pêşketin, wê di demên piştî wê de derketina Îsa ji kifş bike. Ol, di hizire de bi wan pêşketinan ji hizre xwe, hizre koledariyê diavêje. Hizre "wekheviyê" derdixe pêş. Ji bo wê hewldide ku pêşketinê çêke. Kurdên naîri hizre weha ku pêşdikeve bi pergal dikin. Ew pergalkirin, piştî pêşdikeve. Haya ku dem tê deme zayîna Îsa êdî bitimî di nêzîkatiyê de di vê yê de zelaliyek çêdibe. Îsa, felsefe vê hizre bi wijdan diafirîne. Li gor vê ji wekheviyê tene ser ziman. Ev demeke niya di pêşketinê de û di hizir de. Wê ev pêşketin di hizre dadî de ancamen mazin derxe hole. Dem haya ku tê demên navîn demên piştî Îsa re, êdî şerek di vê qadê rû dide. Ya rastî, şerên serdemên navîn, şerên di hizir de ku gahîna astakê tene ser ziman in. Nêzîkatiyên berê û yên nû, di pêşketina bi hev re de di wê demê de dikevîne şer de. Hersê serdemên navîn, li ser vê yekê diafirin. Xwenûkirin('roformasyon')ên di wê demê de di hizre olî de dibin, yên bingihîn in û demên piştî jî pêşketinên wan kifş dikin. Ol, êdî tenê di wijdanê de dimêne. Êdî hîme demên nû yên zanistê û demên zanistê bi xwe ji diafirin. Demên nû tene êdî.

Piştî serdemên navîn êdî demna nû dest pê dikin di demên pêşketine de. Demên zanistê diafirin. Di wan dema de wê li gor zanistê hizirkirin û afirandin derdikeve hole. Di vê demê de hizra mirov, derdikeve pêş. Hizre demokrasiyê dedikeve pêş. Li gor hizra mirov û demokrasiyê hizirkirin, dem jî ji mirov dixweze. Mirov di serê xwe de li ya herî baş digerihe. Ya

qanc kijana û çawa ya li wê digerihê û dixweze. Têgînên weke ên mafê mirovan û hwd, bi hizir pêşî rû didin. Mafê mirov, çiya li gor wê hizirkirin tê kirin. Li gor wê bo ku pergalaka civakî were avakirin û bi pêş ve herê, çûnûhatin û hizirkirin **dibe**. Mafê mirovan di demên zanistê de dibê nixrên herî mazin û pêş dikeve. Demokrasi, weke ku di civakê de rêz ji nixrên hevdu yê cude re di nav mirovan de bê girtin, pêş dikeve. Li ser vê yekê, pêşketin derdikeve hole. Ev di vê pêşketinê de pêşketinên mazin in. Ji deme ronasansê û vir de, her weha pêşketinên mazin derdikevina hole, li gor dema zanistê. Êdî dada Hemdem hizre wê diafirê. Dada hemdem li gor mirov û pêşketinên wî di afirê. Li gor ku mirov bi pareze. Parastina mirov, di hizre dadî de weke nixreke pîroz û li pêş derdikeve pêş. Herkesek mafê wî jîyanê heya û ti kesek mafê ti kesekî yê jîyanê mafê wî nîne ku bînpê bike. Ev hizir, hizre dadî ya hemdem e û hin bi hin ji bi pêş dikeve. Di deme zanistê, sisteme herî baş û ku mirov jê re rêz digirin ya ku rêze wê ji mafê mirovan re heya. Bi vê yekê re weke hizre hizra demokrasîyê derket, pêşket û di pergalan de bû xwedî wate. Weke nixrên mazin û yê sereke yê sistemeke demokratik mafê mirovan li ser dest girtina bû.

Ji pêvajoyên da mesopotamiya, pêvajoyên pêşketina civatî, wê di vê çerçoveyê de bi van dadan re were pêşxistin. Her wusa, di çerçoveya pêvajo û bineter û ên ku bi navên weke yên Urnamû, Lipît Îştâr, Urugakîna û hwd ku hatina ser ziman, bi wê re wê di nava jîyanê de temenê malbatîtiyê dada malbatî û mîreteyê, deyn û deynkirinê, mal û ardê ku mirov xwediyê wê ya û bi wê re dada xwedaniyê û hwd wê werina pêşxistin. Ev dad û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi demê re di jîyanê de rûniştinekê bi têgînî li ser destûr û zagonên ku hatina nivîsandin re pêşbixe. Bi jîyanê re di çerçoveya jîyane civatî de ku mirov xwediyê çi mafî ya û çi berpirsiyarî û erkê ya jî, wê werina nivîsandin.

Ev rewş, wê bi ol û bawerîyê re jî li ser wan hizir werina ser ziman. Her wusa, destlêdana li mal û malbate mirov, wê temenê tekoşîna mirov a 'meşrû' a bo wê jî biafirêne. Rengê jîyane civatîya mesopotamiya, wê di van demên destpêkê de bi giranî, li ser çandîn û şivaniyê bê. Di vê çerçoveyê de wê destûr û zagonên malî û malbatîyê jî werênina pêşxistin.

Her wusa, bi zagonî, wê temenê firotin û kirînê ku çi berdêlê dibê wê ew jî were dîyarkirin. Li ser wê re jî, wê zagon werina nivîsandin. Ev rewşên ku pêşketîna û temenê wan di dada mesopotamiya de hatina avêtin, wê piştî jî, bîna bitementir kirin. Li ser wan re wê destûrên civatî werina pêşxistin. Li vir, divê ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku di vê şewayê

pêşketinê ê dada mesopotamiya de dibê ku mirov bahse dada kurdistanê û pêşketina wê ya di berdewamiyê de bike. Dada kurdistanê, wê van fêr û ezmûnên dema dada mesopotamiya jî di nava xwe de weke ku barî roja me bike bi rengê pêşketina xwe ya civakî re. Lê li vir, teybetîya dada kurdistanê ew a ku wê çawa bi têgîneka civatî bi hevdû re û bi restên xwe yên civatî re bi hevdû re bijîn, di vê çerçoveyê de xwediyê regekî pêşketinê ya. Pêvajoyên dadî ên xwenûkirinê ên di nava dada mesopotamiya de ên weke pêvajoyên xwenûkirinê ên weke yên Urugakîna, Gueda û hwd, wê di vê çerçoveyê de di dewama hevdû de wê werin. Wê xate pêşketinê bi xwe re werênina ser ziman. Dema ku em ji van pêvajoyên pêşketinê ên dada mesopotamiya û heta dema gûtî, hûrî û mîtannîyan û piştî wê re heta dema Medîya û Zerdeşt, weke demekê werênina ser ziman. Piştî wê re jî, ji dema medîya û Zerdeşt û heta roja me ya kurdistanê, weke pêvajoyeka dadî a dada kurdistanê werênina ser ziman di vê xate dada mesopotamiya de. Teybetîyên dema berî demên Medîya ên dada Mesopotamiya çi na, û teybetîyên xate dadî ên piştî dema Medîya û heta roja me çi na, dema ku em li ser wan dihezirin, her wusa em vê kifş dikin ku dem bi dem wê xoslet û teybetîyên xwenûkirinê ên bi xate pêşketina civakî re wê xwe bidina dîyarkirin. Teybetîyên dada kurdistanê ên sereke, ew in ku ew di reng û temenê civakên ku di nava hev re de diçin û dijîn de ya. Her wusa di vê çerçoveyê de wê çawa bi hevdû re mafên xwe yên bingihîn hildine ewlahiyê û bi wan bijîn, bi wê re xwe dide dîyarkirin. Her wusa bi regekî civakî û rest, rewîst û rêgezên wê yên destûrî re bi awayekî pîrr-dîmenî divê ku mirov civat bi civat û bawerî bi bawerî ji aliyê wan ve lê bînerê û wê fahm bike.

Abdusamet Yigit, Cizîra bota, kurdistan, çileyê 2016.

,

,,,,,,,,,,,,,

